

T. C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİK AÇIDAN FAİZ ve DİN İLE İLİŞKİSİ
(İktisat ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)

(Yüksek Lisans Tezi)

YUNUS KURTULUŞ

İSTANBUL 1999

Kesin Fante

T. C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİK AÇIDAN FAİZ ve DİN İLE İLİŞKİSİ
(İktisat ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)

(Yüksek Lisans Tezi)

YUNUS KURTULUŞ

İSTANBUL 1999

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	2
KISALTMALAR	5
TABLolar LİSTESİ.....	6
ÖNSÖZ.....	9

I. KISIM

ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

I. BÖLÜM

DİN VE İKTİSAT İLİŞKİSİ

A. GİRİŞ: KONU, SEÇİMİ, AMACI.....	11
B. SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN ve İKTİSAT.....	13
1. Sosyolojinin Konusu.....	13
2. Sosyal Müessese Olarak Din	14
3. Din-Toplum İlişkisi	16
4. Din-İktisat İlişkisi.....	17
5. Sosyal Müessese Olarak İktisat.....	18
6. İktisat ve İnsan İlişkisi	20
7. İktisadi Zihniyet.....	21
8. Max Weber'in Din İktisat İlişkisi	24

II. BÖLÜM

FAİZ, TEORİLERİ ve İLAHİ DİNLERDE FAİZ

A. FAİZ.....	29
1. Faiz Kavramı ve Etimolojik Yapısı	29
2. İktisadi Açından Faiz.....	30
3. Faiz Çeşitleri	31
B. FAİZİN TARİHÇESİ VE FAİZ TEORİLERİ.....	32
1. Faizin Tarihçesi	32
a. İlkçağda Faiz.....	33
b. Ortaçağda Faiz Anlayışı	38
c. Yeniçağ Avrupasında Faiz	39
d. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Faiz Uygulamaları	41
2. Kapitalizm ve Faiz Teorileri.....	46
a. Merkantilist Çağda Faiz Teorileri.....	48
b. Fizyokratlara Göre Faiz	49
c. John B. Say ve Wilhem Roscher'e Göre Faiz	49
d. Adam Smith ve David Ricardo'ya Göre Faiz	50
e. Senior'a Göre Faiz	51
f. Alfred Marshall'a göre Faiz	51
g. J. M. Lauderdale'ye Göre Faiz.....	52
h. Böhm Bawerk'e Göre Faiz	53
i. Keynes'e Göre Faiz	54

3. Sosyalist İktisat Düşüncesinde Faiz ve Karl Marx'ın Faize Bakış Açısı	56
C. İLAHİ DİNLERDE FAİZ	58
1. Musevilikte Faiz.....	58
2. Hristiyanlıkta Faiz	59
a. Saint Thomas d'Aquin'in Faiz Çalışmaları.....	61
b. Martin Luther'in Çalışmaları.....	62
c. Jean Calvin'in Çalışmaları.....	62
3. İslamiyette Faiz.....	63
a. İslam Öncesi Araplarda Ribanın Uygulanışı ve Çeşitleri	63
b. Kur'anı Kerimde Faiz	65
c. Hadislerde Faiz	68
d. İslam Hukukçularına Göre Faiz	69
e. İslam İktisadında Faiz ve Faizsiz Sistem	71

II. KISIM

UYGULAMALI ARAŞTIRMA

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI	79
B. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ.....	79
C. İLKELER(SAYILTIAR).....	80
D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	80
E. MODEL.....	81
F. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	81
G. BİLGİ FORMUNUN HAZIRLANMASI.....	82
H. BİLGİ FORMUNUN DAĞITILMASI VE TOPLANMASI.....	82

II. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

A. OLGUSAL DURUM	84
B. ÖĞRENCİLERİN BİLGİ, GÖRÜŞ, VE DAVRANIŞLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK YORUMLANMASI.....	101
1. Bireylerin Dinle İlgili Zihniyet Dünyasına Etki Eden Çağdaş Yazarlar	101
2. Bireylerin Din Algılayışları.....	103
3. Bireylerin Dini Yaşayışları	106
4. Bireylerin Dini Görevlerini Yerine Getirme Durumu	108
5. İş ve Davranışta Dinin Etkisi	110
6. Problem Karşısında Dine Müracaat	112
7. Din ve Geri Kalmışlık İlişkisi	113
8. Faiz İle İlgili İnançlar.....	115
a. Faiz Görüşü	115
b. Faiz Bir Hak mıdır?	117
c. Fert ve Banka Açısından Faizin Değerlendirilmesi	118

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
Bak.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Fak.	: Fakülte
Huk.	: Hukuk
İ. F. A. V.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İkt.	: İktisat
İ. S. A. V.	: İslami İlimler Araştırma Vakfı
İ. T. İ. A.	: İktisadi Ticari İlimler Akademisi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Ltd.	: Limited
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
s. h.	: Sahife
T. D. V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
v. b.	: Ve benzerleri
v. d.	: Ve devamı
y. y.	: Yüzyıl

TABLolar LİSTESİ

a) Dağılım Tabloları

Tablo 1- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Fakültelere Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 2- Öğrencilerin Okudukları Sınıflara Göre Dağılımı

Tablo 3- Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 4- Öğrencilerin Yaşlarına Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 5- Öğrencilerin Doğdukları Yerin, Bölge Olarak Sayısal Dağılımı

Tablo 6- Öğrencilerin Doğdukları Yerlerin, Özelliklerine Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 7- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin İlkokulu Okudukları Yerlere Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 8- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Ortaokul ve Liseyi Okudukları Yerlere Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 9- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Barındıkları Yerlere Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 10- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Bitirdikleri Liselere Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 11- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 12- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 13- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Annelerinin Mesleklerine Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 14- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Babalarının Meslek Gruplarına Göre Sayısal Dağılımı

Tablo 15- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Ailelerinin Ekonomik Durumu

Tablo 16- Örneklem Grubunun Resmi Dini

Tablo 17- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Durumu

Tablo 18- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Dini Bir Cemaate Mensup Olup Olmamasının Durumu

Tablo 19- Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Dinle İlgili Bilgileri Nereden ve Nasıl Elde Ettiğinin Sayısal Dağılımı

b)Çapraz Tablolar (Ki-Kare)

Tablo-20 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dinle İlgili En Çok Beğendikleri ve Görüşlerini Yansıttıkları Bir veya Birden Fazla Yazarların Sayısal Dağılımı

Tablo-21 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dinle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Tablo-22 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dini Emir ve Yasaklara Uyuma Derecelerinin Karşılaştırılması

Tablo-23 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dini Görevlerini Ne Ölçüde Yerine Getirdiklerinin Karşılaştırılması

Tablo-24 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Herhangi Bir İş veya Görev Yaparken Neyi Ölçü Aldıklarının Karşılaştırılması

Tablo-25 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Herhangi Bir Problemlle İlgili Bir Karar Verme Durumunda Ne Sıklıkla Dini İnançlara Dayanarak Çözüm Yolları Aradığının Karşılaştırılması

Tablo-26 İslam Ülkelerinin Geri Kalmışlık Sebebinin İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-27 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Faizle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Tablo-28 Faiz'in Kimin Hakkı Olduğunun İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-29 'Faiz Ancak Fertler Arasında Olur. Bu Nedenle Bankalar ve Kurumların Verdikleri Faiz Olmaz.' Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-30 Banka Kartlarına Sahip Olma Durumuna Göre İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Karşılaştırılması

Tablo-31 Bankaya Gidiş Amacının, İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-32 Herhangi Bir Durumda Faizle Kredi Alma Durumunda Kaldıklarında İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Tutumlarının Karşılaştırılması

Tablo-33 Yeterli Paraları Olduklarında İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Nasıl Değerlendireceklerinin Karşılaştırılması

Tablo-34 İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Seçimlerde Oy Verirken, Siyasi Partinin Faizle İlgili Tutumunu Gözönünde Bulundurup Bulundurmadıklarının Karşılaştırılması

Tablo-35 "Gerçekliğin Sırf Maddi Sınırlar İçinde Aranması İnsan İçin Yeterli Mutluluğu Sağlamaz" Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-36 'Din, Kalkınma ve Gelişmeye Engel Sosyal Bir Olgudur.' Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-37 'Din Sosyal Bütünleşmeyi Sağlayan Temel Sosyal Bir Kurumdur.' Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo-38 'Din, Dünya İşlerine Karıştırılmamalıdır.' Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Karşılaştırılması.

ÖNSÖZ

Dünyanın hemen hemen her ülkesinde faiz hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Yediğimiz ekmekte ve içtiğimiz suda faizin önemli bir katkısı vardır. Günlük hayatta, mal alıp satarken, bir yatırım yaparken insanlar ister istemez dolaylı ve dolaysız faiz hesabı yaparlar. Faiz o kadar hayatın içindedir ki artık insanlar bu olguyu vazgeçilmez olarak kabul etmektedirler.

İşte bizde araştırmamızı dini, ekonomik ve toplumsal açıdan insanın vazgeçemeyeceği bu olguyu, aralarında anlamlı bir ilişki kurarak açıklamaya çalıştık.

Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalar farklı iki yönden yapılmaktadır. İktisat fakültelerinde faizin ekonomik, İlahiyat fakültelerinde ise dini yani İslam Hukuku yönü ile akademik çalışmalar yapılmaktadır. Bizim uygulamalı olarak gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada ise faizin hem dini-ekonomik hem de dini-toplumsal ilişkisi karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Bu yüksek lisans tezimin hazırlanmasında rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Erkal’e, tezimin hazırlanmasında büyük emeği geçen Doç. Dr. Burhan Baloğlu’na, çalışmamın her merhalesinde büyük bir hoşgörü ve yardım gösteren Doç. Dr. Zeki Arslantürk’e, gerek anketin bilgisayara girmesinde, yorumlanmasında bana her türlü yardım ve alakayı gösteren eşim Kıymet Kurtuluş’a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca özellikle araştırmanın bilgi toplama formunun dağıtılması ve toplanmasında yardımlarını esirgemeyen İktisat ve İlahiyat fakültesindeki öğrenci arkadaşlarıma da sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Yunus KURTULUŞ

I. KISIM
ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ
I. BÖLÜM
DİN VE İKTİSAT İLİŞKİSİ

A. GİRİŞ: KONU, SEÇİMİ, AMACI

Toplumun sosyo-ekonomik koşulları, o toplumdaki davranışları, rolleri, siyasal yapıyı ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen adetleri, kuralları da etkilemektedir. Bugün artık anlaşılmıştır ki, ekonomik olguların toplumsal belirlenmesi ve toplumsal olguların ekonomik belirlenmesi söz konusudur. Mesela üretim, tüketim, faiz, alış-veriş, iş bölümü iktisadi bir olay olduğu gibi aynı zamanda öncelikli olarak birer sosyal ilişki ve toplum açısından doğuracağı karşılıklı etkileşimden dolayı sosyal bir olaydır.

Toplumdaki ekonomik gelişmeyle birlikte toplum kültüründe ve değer sisteminde değişiklikler olur. Faiz, alış-veriş, tasarruf, tüketim, iş bölümü ve mülkiyet gibi temel konular toplumun kültürel yapı özelliklerine göre yürür. Ve benimsenen yeni değerler toplumda yeni kurumlar oluşturup, kişi davranışlarında değişik biçimlerde etkiler.

Batıda gelişen iktisadi ve sosyal cereyanlar Batı toplumlarının tarihi ve kültürel şartlarının bir ürünüdür. Batının inanç sistemi ile kültür değerlerinin yoğurduğu, sosyal ve iktisadi kalıplar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu sebeple Batı'da üretilen ve Batı toplumları ile sınırları tayin edilen modellerle Türk toplumunu açıklamak yanlıştır. Bu durumda Türk aydınına çok görev düşmektedir. Türk aydını kendi toplumunun tarihi gelişimine damgasını vuran bir iktisadi sistem geliştirmek zorundadır. Çünkü Türkler tarih boyunca sosyal ve iktisadi dengeleşmeyi ana felsefe olarak kabul etmişlerdir. Bu dengeleşmede de İslamiyeti ölçü almışlardır.

Üretim, alış-veriş, tüketim, tasarruf vb. iktisadi olgularda dini düşüncenin etkisi vardır. Bundan dolayı dini inançlar en önemli sosyal faktörler arasındadır ve iktisadi faaliyetleri denetleyen ve yönlendiren etkileri vardır. İktisat ile değerler ve manevi yapı arasında denge kurmak gerekir. Çünkü iktisat ilminin değerlerden daha üstün olduğunu söyleyen görüş kadar, manevi değerlerin iktisadi gelişmeden daha baskın olduğunu görüşleri birbirleriyle uyum sağlayacak bir tarzda bütünleştirmek

gerekir. İnsanlık tarihi boyunca sosyo ekonomik yapı ile din daima ilişki içinde olmuşlardır. Din, daima ekonomik koşullara yön vermiştir. Çünkü dini değerlerle ekonomik ilerleme arasında bir çelişki yoktur.

Teorisi ve uygulanışı binlerce yıl öncesine kadar uzanan faiz günümüzde önemini yitirmesi bir yana siyasi ve ekonomik rejimleri birbirinden ayıran en önemli farklardan biri haline gelmiştir. Faizin özel mülkiyet ve sermaye ile yakından ilişkisi bulunduğu için özel mülkiyet tamamen veya büyük ölçüde kabul etmeyen sosyalist komünist sistemlerde yer almadığını, buna karşılık tüm çeşitleri ile faizsiz ekonominin olamayacağını bütün iktisadi sistemler tartışmasız olarak kabul etmektedir.

Faiz, ekonomik faaliyetlerde vazgeçilemez bir şarttır. Bu nedenle mikro ve makro teorilerin birçoğunda faiz parametre olarak ya da karar değişkeni olarak kabul edilmektedir. İnsanların ekonomik davranışları faizle açıklanabilmektedir. Üretim, tüketim, tasarruf gibi ekonomik faktörler ile faiz arasında fonksiyonel ilişkiler kurulmaktadır.

Faiz günümüz toplumunda ihtiyaç olduğu bir gerçektir. İnsanlar faize iradesiyle veya irade dışı girmektedirler. Maaş alma, çek, senet vb. günlük ekonomik olgular, insanın irade dışı faize girdiğinin bir ispatıdır. Herhangi bir şekilde faizle kredi alma, ihtiyacı olmadığı halde parasını faize yatırması ve başka bir şey yapması mümkün olmayıp elindeki belli miktardaki parayı bankaya yatırıp onun faizi ile geçinmesi insanın iradesi ile faiz olayının içine girmesinin bir göstergesidir.

İslamiyet, emek ve mülkiyetin temelinde kazanç arar. Kazancın temelinde ise emeği aradığından faizi yasaklamıştır. Çünkü borç verilen para vasıtasıyla sermayeyi arttırmak, emeksiz bir ürün elde etmektir. İslamiyet parayı arttırmak için bazı ilkeler koymuştur. Bir kişi bu ilkeler dışındaki yollardan biri ile para kazanırsa kazancı normal sayılmaz. Bundan dolayı da İslamiyet Faizi haksız kazanç yollarından biri olarak kabul etmiştir.

Ayrıca faizin yasak edilmesi İslamiyet'in teorik eşitlik ilkesinin sonuçlarından biridir. Bu nedenle İslam'da para kapitalizmi sınırlıdır. Bunun yanında kapitalist teşebbüsler, sonsuz kazanç hırsının canlandığı menfaati sağlamak gayesiyle para

kaybetme riski üzerinde kurulur. Halbuki İslamiyette kazanç sınırlı tutulmuştur. İslam, getirmiş olduğu kuralları, insanların para kazanması için de gevşetmemiştir.

Araştırma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda teorik konulara yer verilmiştir. İkinci kısım ise anket metodu ile yapılan araştırmayı içermektedir. I. kısım kendi içerisinde iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde iktisat ve din kurumunun sosyolojik değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde genel mahiyette faiz kavramı ve teorilerinin açıklanmasının yanı sıra ilahi dinlerin de faize bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. II. kısımda kendi içerisinde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacı, ilkeleri, sınırlılıkları gibi yöntemle ilgili konular, ikinci bölümde ise öğrencilerin genel durumlarına ilişkin faktörlerin değerlendirilmesinin yanı sıra bilgi, görüş ve davranışlarının yorumlanması yer almıştır.

Sonuç bölümü ise elde edilen bulgular çerçevesinde yapılan yorum ve değerlendirmelerden oluşmuştur.

B. SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN VE İKTİSAT

1. Sosyolojinin Konusu

İnsan biri doğal, diğeri sosyal olan iki gerçeklikle çevrilidir ve her ikisinin de etkisi altındadır. İnsanın sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürülmesi için bu iki gerçekliği yakından tanıması ve bunların yasalarını da bilmesi gerekir. Bizi çevreleyen ağaç, bina, güneş gibi nesnelere doğal gerçekliği, bizim dışımızda, insanların toplu halde yaşamalarından doğan birtakım kurumlar, örgütler kuralları ve değer yargıları da sosyal gerçekliği oluşturur. Doğa bilimleri doğal gerçeklik alanını, sosyal bilimler sosyal yaşam alanını inceler. Doğal gerçeklik alanı gibi sosyal yaşam alanı da bir bütün oluşturur. Sosyal bilimler bu geniş alan üzerinde çalıştıkları halde her birinin ilgi duyduğu odak noktaları birbirinden farklıdır. Örneğin antropoloji, insan evrimini, yaşamsal özelliklerini, sosyal ve kültürel yönlerini araştırırken; ekonomi, insanların yarattığı değerlerin ve ülkelerin zenginliklerinin nasıl oluştuğunu ve bunların nasıl bölüştüğünü inceler. Kısaca her ilmin kendine mahsus bir konusu ve belli sınırları vardır.

Sosyoloji bilimi de; toplum içinde farklı kesimlerde görülen, sosyal olayları, sosyal müesseseleri, grupları, sosyal ilişkileri, sosyal yapı özelliklerini ve bu yapıda ortaya çıkabilecek değişme eğilimlerini inceler. Sosyoloji ele aldığı konuların özelliği olarak sosyal ilimlerin temeli sayılır. Tarih, hukuk, coğrafya, psikoloji, iktisat gibi sosyal ilimlerin açık ve seçik anlaşabilmeleri, gelişebilmeleri, bu ilimlerin sosyoloji ile sıkı ilişki kurabilmelerine bağlıdır.¹

Sosyoloji kelimesi Latince toplum manasına gelen “socius” ve Yunanca “bilgi” anlamına gelen “logos” kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve milletlerarası bilim dilinde bu şekliyle yerleşmiş bir terimdir.²

Sosyoloji, toplum hayatı yaşayan insanı kendine konu edinir. Sosyolojinin, hareket noktası tek başına yaşayan fert değil, aksine toplu halde yaşayan insanların oluşturduğu toplum ve onların kârşılıklı etkileşimidir. “Toplum” ise “insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan kârşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır.”³

2. Sosyal Müessese Olarak Din

Toplum madem ki sosyal münasebetler ve sosyal teşkilatlar ağıdır,⁴ bu ağın içinde dinin yerini ve rolünü bilmek gerekir. Din kelimesi Arapça’da yol, hüküm, mükafaat, itaat, hesap verme, saltanat, mülk, âdet, baş eğmek, ferman, hal, kaza, tedvir, takva, ma’siyet, Latince’de religio’dan bağlamak ve cemaat manalarına gelir. Aynı zamanda “religio” kelimesi Latince’de, Allah’a kârşılıklı hürmetle kârşılıklı bir bağlılık ifade eder.⁵

Dini, kavram olarak ele aldığımızda; “aşkın varlığa bağlanma ve buna ait inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü⁶ şeklinde tanımlanır. Bu tanım ışığında din, bir inanç, ibadet ve ahlâk sistemidir.

¹ Erkal, Mustafa E., Sosyoloji “Toplumbilimi”, Der Yayınları, İstanbul, 1997, sh. 15.

² Eröz, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, sh. 3.

³ Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, sh. 3-4.

⁴ Bilgiseven, A.K., a.g.e., sh.4.

⁵ Sezen, Yümnü, Sosyoloji Açısından Din, İFAV Yayınları, İstanbul, 1993, sh.21.

⁶ Sezen, Y., a.g.e., sh.21.

Sosyolojik açıdan din kelimesi “Kutsal şeylere ait ve münakaşaları uygun olmayan inançları taşıyan ve bu inançlara bağlı olup değiştirilmesi uygun olmayan fiilleri yapan insanlardan meydana gelmiş manevi birliktir”⁷ Bu tanıma göre sosyolojide din, kutsalın tecrübesidir. Ve bu tecrübeden doğan bütün sosyal meselelerdir.

Din tanımlarını din olgusu ve fenomenolojisi ile ilgilenenler sayısınca çoğaltmak mümkündür. Farklı açılardan din olgusuna yaklaşımları ifade eden bu tanımlar merkez bir manada, toplanmıştır. Dini; Taylor ruhi olay, Weber tabiatüstü güçlerle ilgili, Durkheim kutsalın toplumda bir uygulaması, sosyal tecrübenin yaşanması ve kutsal-kutsal dışı meselesi, Otto mantık üstü, esrarlı, Wach en üstün varlık kutsalın tecrübesi, Radcliffe-Brown ayinle ilgili adetler, bağlılık, Parsons tabiatüstü düzen, nihai gerçek, temel davranış, Davis, sosyal bütünleşme, topluma güç veren, duyguları onaylayan aklileştiren ve destekleyen sistem, Berger kutsallık, yerleşmiş beceri, hakeket, Bouquet insanüstü varlıklar, Nottingham sosyal bağın temeli, Firth insanüstü varlık ve güçler, Tillich en üstün ilgi, Goody insanüstü faaliyetler, Bellah sembolik şekiller, varlığın nihai halleri, Spiro insanüstü olaylar, Geertz Sembolik sistem, Luckman dünya görüşü, Luhmann kârarsızlığın, belirsizliğin azaltılması, Robertsan Tecrübe üstü, Hill tecrübe üstü, görünen ve görünmeyen dünya, Willson ekstra tabiat, kriterler bütünü, Malinowski sosyal bütünleşme fonksiyonu” şeklinde özetlemişlerdir.⁸

Din, inanç olgusuna dayanır. Ancak dini inanç, bilgi ve iman bütünlüğü çerçevesinde, dini dogmaların doğru olduğuna inanmaktır. Bu özelliği ile de dini inanç, diğer inanç çeşitlerinden ayrılır.⁹

Din insanla birlikte doğmuştur. Kendini duymak, kendinin kendi olduğunu anlamak insanda nasıl belli ise, kâinatın bir yaratıcısı olduğunu anlamaya çalışmak ve bilmek de ona yakın ve onunla beraber bulunan açık bir bilgidir.¹⁰ Din insanda

⁷ Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, Sosyoloji, İstanbul 1939, sh. 108.

⁸ Sezen, Y., *a.g.e.*, sh. 22-23.

⁹ Arslantürk, Zeki, Kutsalın Dönüşü, Ayıışı Kitapları, İstanbul 1998, sh. 7.

¹⁰ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları. Kayseri 1996, sh. 130.

doğuştan varolduğu gibi aynı zamanda kazanabilen bir duygudur. İnsanda doğuştan mevcut bulunan “dine yönelme” imkânı, duygusu, yeteneği ya da eğilimi herhangi bir sebep ve uyarı ile gelişmeye de meyillidir.¹¹

Kısaca din, her zaman ve her yerde ortak özellikleri görülen bir olgudur. Ortak özellikleri de iman, ibadet ve cemiyettir. Demek ki din, insan ve cemiyet gerçeğidir. Bu iki gerçek birbirinden ayrılamaz. O halde din, hem tabii hem de sosyaldır.

Toplumdaki sosyal müesseseler, kendi aralarında görevli bir eşgüdüm ve uyum içinde bulunurlar. Toplumda bulunan her müessesenin varlığı bir anlamda o müessesenin yerine getirmekle yükümlü olduğu göreve dayanır. Bu sayede toplumun sosyal yapısını meydana getiren müesseseler ve bunların fonksiyonları dolayısıyla sosyal sistem ahenkli bir şekilde işleyebilmektedir.¹² Sosyal sistem, bir toplumdaki üretim güçleri ve üretim ilişkileriyle din, hukuk, eğitim, ekonomi gibi kurumların karşılıklı bağımlılık içinde oluşturdukları uyumlu bütündür.

Toplum yapısında ve sosyal sistemin işleyişinde dinin bir müessese olarak önemli bir yeri vardır. Din, insana güç, güven, iç rahatlığı veren, ahlâklı davranmaya yönelten, ruhun ölümsüzlüğünü ve öteki dünyanın varlığını bildirerek insana ölümsüz olmanın rahatlığını sağlayan bir müessesedir. Ayrıca bir sosyal kontrol aracı olarak toplumun bütünleşmesine ve dayanışmasına katkıda bulunan kurum da dindir.

3. Din - Toplum İlişkisi

Dinin, fert ve toplumla fonksiyonel münasebeti kainatta insanın varolmasından beri mevcuttur. Bu konuda çalışma yapmış Bergson: “Geçmişte olduğu gibi, bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplum vardır. Fakat dînsiz toplum asla”¹³ şeklindeki görüşü ile din-toplum münasebetinin önemini vurgulamıştır.

¹¹ Günay, Ü., *a.g.e.* sh. 131.

¹² Erkal, M.E., *a.g.e.* sh. 94.

¹³ Sezen, Yünni, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, sh.83.

Din ve toplum arasındaki etki, tek yönlü değildir. Karşılıklı bir etki-tepki ilişkisi söz konusudur. Başka bir ifadeyle, bir yönden toplum ve kültür alanları, dini yaşayış üzerinde etkili olurken, diğer yönden de din sisteminin topluma ve diğer değişik kültür sahaları üzerinde etkide bulunduğu görülür. Din-toplum ilişkisi üzerine birçok çalışması bulunan ünlü sosyolog Hans Freyer'in de belirtmiş olduğu gibi, sosyal ve kültürel hayatın hukuk, ekonomi, politika, eğitim, sanat ve ahlâk v. b. gibi bütün kesimleri ve hatta toplumun genel yapısı, yani tabakalar, zümreler ve devlet ile din arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.¹⁴ Değişen sosyal ve kültürel durumlara bağlı olarak din ve toplum arasında da değişik münasebetler ve tepkiler meydana gelmektedir.

Dini pratiklerin şiddet ve yoğunluğu, çoğu zaman toplumdan topluma değişmektedir. Dini inançlar ve pratiklere olan bağlılık, ferdi olduğu kadar sosyal bir vakiydir. Buna göre bir toplumun dini yaşayışının şiddet ve yoğunluğu, zamana, zemine ve ortama göre değişiklik gösterir. Bu değişimde yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu, sosyal mevki ve servet de önemli derecede rol oynar.¹⁵

Netice ve temel olarak her ne kadar dinin özellikle meydana getirdiği etki ile bir tutulmaması gerekmektedir birlikte din, toplumsal bütünleşmeyi yaratmak eğiliminde olan bir olgudur.

4. Din - İktisat İlişkisi

Toplumun ekonomik hayatı ve faaliyetlerini de maddi ve manevi yönleriyle sosyal, kültürel, ahlâki, dini, hukuku ve siyasi şekillerinin karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak anlamak ve değerlendirmek gerekir. Bunlardan din olgusu ekonomik hayat ile sıkı bir ilişki içindedir. Eşyanın kanunları gibi işleyen bağımsız bir ekonomik hayat yoktur. Dinin ortaya koyduğu inançlar, değerler ve uygulamaların beraberinde getirdiği ekonomik ahlâk ya da zihniyet de, o din mensuplarının, devirler ve şartlara göre ekonomik bakımdan ilerleme veya durgunluklarına tesir eden önemli bir faktördür.¹⁶ Buna göre ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak getirdiği zihniyet ve bunun sonucunda ortaya çıkan ahlâk, toplumun sosyo-ekonomik

¹⁴ Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsuz, Ankara 1964, sh. 64-65.

¹⁵ Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1995, sh. 9.

¹⁶ Günay, Ü., *a.g.e.*, sh. 300.

gelişmesi bakımından olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmekte ve hatta duruma göre daha farklı şekillere bürünebilmektedir. Önemli olan zihniyet ve ahlâkı müsbet bir şekilde yorumlayarak ve kanalize ederek toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve ilerlemesine katkıda bulunmaktır.

Kısaca ekonomik ve genel olarak sosyal olaylar din faktörünün bir sonucu olarak karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Bu realite din-iktisat ilişkisi açısından da geçerlidir. Din-iktisat münasebetini karşılıklı etki-tepki ilişkisi perspektifinden yaklaşıldığında bir yandan belli bir coğrafî, sosyal, kültürel ve politik ortamda ortaya çıkan dini olaylar ekonomik faktörlerden etkilendikleri gibi karşılık olarak dini faktörlerin de ekonomik hayat ve faaliyetler üzerinde etkileri söz konusudur.

5. Sosyal Müessese Olarak İktisat

İktisat, maddi ihtiyaçlar ile bunların giderilmesini sağlayan ekonomik mallar ve hizmetler arasındaki olayları inceleyen bir bilimdir. İktisat ekonomik olguların, varoluş sebeplerini araştırır, aralarındaki sebep-sonuç ilişkilerini açıklar. Üretim, tüketim ve üretimin unsurları olan tabiat, emek, sermaye, teşebbüs ekonomiyi doğrudan ilgilendirir. Bunların öncelikle birer sosyal ilişki ve fert ile toplum arasında doğuracağı karşılıklı etkiler de göz önüne alınırsa, iktisadi olarak düşünülen olay aynı zamanda sosyal bir olaydır

İktisata sadece bir pozitif bilim olarak bakmak yerine, onun sosyal boyutlu olduğunun kabul edilmesi gerekir. İktisat ile sosyoloji birbirinden ayrılmaz iki bilim olduğu bir gerçektir. Sosyoloji ve iktisadı birleştiren, hem sosyolojinin hem de iktisadın bir özel disiplini olan iktisat sosyolojisinin konusuda iktisat ve sosyolojinin kapsamına giren alana sosyolojik bir yaklaşımdır. İktisat ile sosyal kurumlar ve disiplinler arasındaki etkileşime sosyolojik açıdan eğilmektedir. İktisat sosyolojisi; iktisadi işlemleri, ilişkileri ve süreçleri sosyal boyuttan hareketle, sosyal tabana oturtarak inceleyen özel bir disiplindir. Mesela faiz iktisadi bir olgudur. Aynı zamanda insanlar arasında bir ilişki meydana getirdiği için de sosyal boyutludur. İktisat sosyolojisi iktisadi hayatın sosyolojik kategorilerini inceler. Daha geniş bir ifadeyle de iktisat sosyolojisi, hem beşeri davranışlara ekonomik bir yaklaşımdır

hem de ekonomik faaliyetlerin kültürel değişkenlerini ortaya koymaktır.¹⁷ Ekonomide ekonomik gelişme ve büyümenin ortaya çıkardığı kalitatif ve kantitatif değişikliklerin birer sosyolojik problem olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. Toplumun bütününe ilgilendiren ve etkileyen bilimsel analizleri sadece ekonomik teorinin sınırları içine hapsedilmemesi icap eder. Çünkü sosyolojik analiz, cemiyetin bütününe işleyişini, bu bütün içindeki parçaların bütünle olan ilişkilerini ve karşılıklı etkileşimlerini inceler.¹⁸

Pazar yerinde yapılan bir alım-satım işi, arz ile talebe dayanan ekonomik bir olaydır. Bu ekonomik olay sebebi ile insanlar arasında, aynı zamanda bir sosyal ilişki meydana gelmiş olur. Bir bankada para alış-verişinde bulunan insanlar arasında da sosyal ilişkiler söz konusudur. İktisat sosyolojisi, ekonomik pazarı ele alırken, onu sadece mübadele mekanizmasına sahip, kaynak dağılımı sağlayan bir araç arz ve talebin buluştuğu bir alan olarak değil, sosyal yapının, toplumun sosyal kanunlarına göre şekillenen bir pazar olarak ele alır.¹⁹ Kısaca iktisadi olan bir olay sosyalden ayrılamaz; ondan soyutlanamaz.

İktisat sosyolojisi ile ilgili konulara aşağı yukarı bütün iktisatçılar temas etmişlerdir. Klasik iktisatçılardan Adam Smith sosyal değişkenler üzerinde durmuş, duygusallığın, sezginin ve moral değerlerin etkilerine değinmiştir. Alfred Marshall ise örf ve adetlerin iktisadi hayat üzerindeki etkilerine işaret etmiştir. J. Keynes de A. Marshall gibi sosyal adetlerin ve normların iktisadi süreç üzerinde tesirli olduğunu belirtmiştir.²⁰

Karl Marx'a göre sosyal olaylar arasında sebep olabilmek özelliği yalnız ekonomik olaylarda vardır. Diğer sosyal olaylar, mesela, din, ahlâk, estetik, siyaset, dil, akıl sahasına giren olaylar asla sebep olamazlar, yalnız netice olabilirler. Marx, ekonomik olayların dışında olan bütün sosyal olaylar "gölge olaylar" mahiyetindedir. Bir şeyin "gölge olay" olması, başka şeyler üzerinde hiç bir

---

¹⁷ Erkal, M.E., Sosyoloji , sh.66 .

¹⁸ Erkal, M.E., Bölge Açısından Az Gelişmişlik (101 Soru 101 Cevap), Der Yayınları, İstanbul 1990, sh. 46-47.

¹⁹ Erkal, M.E., Sosyoloji , sh. 66 v.d.

²⁰ Erkal ,M.E., Sosyoloji , sh.66 v.d.

etkisinin olmaması demektir. Demek ki Marx'a göre, yalnız ekonomik olaylar gerçektir. Diğer sosyal müesseseler, gerçek olmadıkları gibi olay bile değildirler. Bunlar ancak ekonomik olayların neticeleri ve gölgeleridir.²¹

Marx'ın bu görüşünü, Durkheim tesis ettiği sosyolojiye göre, böyle bir tekeli doğru bulmamıştır. Durkheim, ekonomik olayların, diğer sosyal olaylardan hiçbir üstün tarafı olmadığını, ekonomik müesseseler nasıl bir olay ise, bir gerçekse; din, ahlâk, estetik gibi diğer sosyal kurumlarda birer tabii olaydır, birer gerçektir. Ekonomi dışındaki bilimlere eşyanın gölgelerine benzeterek, "gölge olaylar" diye adlandırmak objektif gerçeklikten ayrılmak demektir.²²

Durkheim'in sosyolojisinde diğer sosyal olaylar ekonomik olaylara sebep olabildiği gibi, ekonomik olaylar da diğer sosyal olaylara sebep olabilirler. Durkheim, ekonomik olayların önemini ve kıymetini inkâr etmiyor. Gittikçe ekonomik olayların toplum içindeki kıymetinin arttığını, hatta modern toplumlarda ekonomik hayatın sosyal bünyeye esas olduğunu ortaya koyan da Durkheim'dir.

Böylece hem ekonomik hem de sosyolojik teorinin alanı içinde karşılıklı özel ilişkiler kapsamı içinde yer almaktadır. Analitik çalışmalar yapan iktisatçılar, kurumların değişmesi meselesine yaklaştıkça, ekonomik teorinin tekniğinin temelinde ve karşılaştırmalı düzeyde gerek ekonomik, gerek sosyolojik teorinin birbirlerini tamamladıklarını görürler. Ekonomi ile içiçe olan sosyolojik teori aslında aralarında var olduğu zannedilen düşünce farkını ve boşluğunu da kapatabilir, her ikisini birleştirebilir.²³

6. İktisat ve İnsan İlişkisi

İnsan ekonomik bir varlıktır. Hayatını devam ettirebilmesi ve toplumda belli bir statü elde edebilmesini ekonomik yapısı yön vermektedir. İnsanın ve toplumun refahında ekonomi, bağımsız değişken olarak rol oynamaktadır. Bütün ekonomik faaliyetler insanlar arası ilişkilerin yapılaşmasına etki etmekte ve fertler bu yapılarıyla, toplumlarda ekonomik gelişmişlikleriyle prestij kazanmaktadırlar.²⁴

²¹ Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1990, sh. 69-70.

²² Gökalp, Z., *a.g.e.*, sh. 70.

²³ Erkal, M.E., *Sosyoloji*, sh. 79.

²⁴ Arslantürk, Z., *a.g.e.*, sh. 62.

Sosyal tabakalaşma piramidinde fertler sosyo-kültürel yapılarını ekonomik güçleri ile destekler ve piramit içerisinde kendilerine bir hareketlilik sağlarlar. Ancak fert sosyal tabakalar arasındaki hareketlilikte gücünü sırf ekonomiden almaz. Daha açık bir ifade ile ferdin toplum içinde işgal ettiği yerin değeri sırf ekonomik değildir.²⁵ Görüldüğü gibi ferdin sosyal ve iktisadi yönü iç içedir ve insanın sosyal hayatının her safhasında bu yakın ilişki kendini gösterir. Şu halde toplumda kişinin ne iktisadi ne de sosyal yönünü inkâr etmek mümkündür.

İnsan psikolojisi sadece maddi ve ekonomik kıymet ölçüsüne göre hareket etmez. İnsan davranışında tek boyut olarak iktisadiliğin ele alınması eksik bir yaklaşım olur. İnsanın her davranışında iktisadiliği ve rasyonelliği öne çıkarması da beklenemez.²⁶ İnsan istesede tam rasyonel ve iktisadi davranamaz. Çünkü insan beyninin bunu gerçekleştirmede sınırlı bir kabiliyeti ve kapasitesi vardır. İktisadi insan yerine insanın bir çok tatmin arayışı -maddi ve manevi- kârşılması bakımından “sosyal insan” kavramını kullanmak daha uygun olabilir.²⁷ Mesela kâr eden ekonominin kurallarını uygulayan ama zeytinyağına makine yağı karıştıran, sucuk ve salam yapımında yenilmeyecek etleri kullananlar vb., aslında ekonomik bakımdan başarılıdır ama kamu menfaatine ve insanların sağlığına zarar vermektedir.

Sosyo-kültürel faktörler ve tayin ediciler en azından iktisadi kadar etkilidirler. Sadece maddeci ve ekonomik bir yaklaşımın, insanı mal, araç, gereç ve yalnız üreten bir üretim faktörü gibi ele alması, onun moral yönünün eksik değerlendirilmesine sebep olur. Gerek liberal gerek marksist yaklaşımlar bu eksiklerle doludur. Bu gelişmelerin neticesinde ortaya çıkan ekonomik insan sosyal hayatın her alanında geçerli olamaz.²⁸

7. İktisadi Zihniyet

İktisadi yaşayış nerede ve hangi zamanda olursa olsun, yalnız mal ve eşya yığınlarının bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o

---

²⁵ Arslantürk, Z., *a.g.e.*, sh. 62-63.

²⁶ Erkal, M.E., *Sosyoloji*, sh.75.

²⁷ Erkal, M.E., *Sosyoloji*, sh.76, v.d.

²⁸ Erkal, M.E., *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, İstanbul,1994.sh. 47-48.

yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışlar ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi, kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı, yahut o akımların gövdeleştirdiği kuruluşlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan normlardır.²⁹

İktisadi zihniyet; iktisat süje veya süjelerin (ister üretici, ister tüketici veya yönetici olsun) benimsedikleri hareket ve davranış normlarının söz ve deyim halinde, çoğunlukla *telkin yoluyla açıklanmıştır*. Bir bakıma *genelde hepsi de belli bir bakış açısından bütünleşmiş haliyle sürdürülen değer hükümleri tercih ve eğilimleri toplamıdır*.³⁰

Bundan dolayı insan ve içinde yaşadığı toplumun zihniyeti ile arasında bir ilişki vardır. İktisadi zihniyet şekli bakımdan bize bu konuda ipucu verir. Nitekim konuyu somutlaştırırsak, hisse senedi ve tahvile rağbet yerine gayrimenkul ve altına olan talep bir zihniyetin damgasını taşır. Sermaye piyasasının gerçek anlamda oturamamasının sebeplerinin birinin altında zihniyetin etkisi vardır. Bunun yanı sıra piyasa ekonomisi içinde yer alacak gücü kendinde bulamama, rasyonel hareket edememe, iç piyasayı dış piyasaya tercih ediş, rekabetten kaçınma, sürekli devlet arayışı içinde olmak, teşvik kredilerini ihracat yerine gayrimenkul ve firma alımında kullanmak, üretim miktarı ve kalitesinden çok reklamlardan fayda ummak gibi şekiller belli bir zihniyetin eseridir. Yine, sandık, yastık altı ve keseler içinde kıymetli eşya ve altın saklayarak, atıl bir şekilde tutma gibi örneklerde, insanlarda bulunan bir iktisadi zihniyetin sonucunda oluşan hareketlerdir.³¹ Sonuçta insanların zihniyet dünyası, şeklen maddi alanla ilgili olmayan ama yönlendirici etkisi bulunan sosyal bir kuvvettir.

İslami değer hükümlerin, Müslüman olan ülkelerde iktisadi hayata yön verdiği tarih boyunca görülmüştür. İslam'ın ilk dönemlerindeki dinamik hayat anlayışının, daha sonra yer ve yurt değiştirmekten hoşlanmayan, sabırlı ve mütevekkil bir hayat felsefesine dönüştüğü ve ortaçağ boyunca Müslümanlar

²⁹ Ülgener, Sabri F., Zihniyet Aydınlar ve İzmler, Mayaş Yayınları, Ankara 1983, sh. 15.

³⁰ Ülgener, S. F., *a.g.e.*, sh. 19.

³¹ Erkal, M.E., Sosyoloji, sh. 69; İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, sh. 45.

arasında geçerli olan zihniyetin tam bir kanaatkârlık olmayacağı gibi, dinamik bir kâr ve teşebbüs rubu da olmadığı mevki, kazanç ve gösteriş hevesiyle durgun ve donuk bir hayat anlayışının yan yana buldukları ve bunda da en büyük rolü dini ve ahlâki davranışların oynadığı görülmüştür.³²

Aynı kültürü paylaşan aynı ülkede yaşayan insan toplulukları ve cemaatlerde görülen alt kültür özellikleri, talebi ve tüketimi şekillendirdiği gibi değer hükümlerini de bu kimselerin taleplerine göre düzenler.³³ Milli ve manevi değer hükümlerimize göre Türk İslam kültüründe lüks ve gösteriş tüketiminden kaçınma vardır. Ayrıca tüketim de miktar olarak sınırlandırılmıştır.

İktisatta bir prensip olan “tüketimin gelirin bir fonksiyonu olması” Türk İslam kültüründe farklı bir şekil almıştır. İktisatta, tüketim gelirin bir fonksiyonudur. Gelir arttıkça tüketim de artacaktır. Günümüz Türk toplumunda da kültürümüzün bir gereği olarak iktisattaki bu genel kural’a aykırı şekilde, gelir artışının aynı zamanda tüketimi kamçulamaması ve daha fazla üretim alanını etkilemesi gerekir. Bu zihniyetle ilgili bir durumdur.³⁴ Aynı zamanda Türk-İslam kültüründe üretim ile tüketimi dengede tutan en büyük unsurda zekat müessesesidir.

*Tasarrufta sosyal gerçekler rol oynar. Gelişmekte olan ülkelerde tüketimden tasarrufa ayrılacak kaynak genelde sınırlı ise, fertlerde tasarruf zihniyeti yerleşmişse, istenen amaç elde edilemez. Geleneksel toplumlarda tasarruf edilen paranın tasarruf sahibinden bankaya veya tahvile akışında büyük engeller çıkâr. Kişi tasarrufundan ayrılmak istemez. Elde ettiği tasarrufu yatırıma dönüştürerek rizikoya katlanmaktan kaçınır. Buna katlansa dahi rasyonel disiplinli kontrolü davranmak yerine, dağınık ve savruk bir yol izler.*³⁵

Zihniyet, bir ülkenin ihracat ve ithalatını yönlendirmede de etkili olur. Eğer tüketici bir anlayış, üretici bir anlayışa üstünlük sağlayabiliyorsa ihracatı esas alan bir ekonomik politika zamanla ithalat ağırlıklı bir nitelik kazanır.³⁶

³² Koştaş, M.a.g.e .sh.101.

³³ Erkal, M.E., Sosyoloj, sh. 70; İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, sh. 46.

³⁴ Erkal, M.E. ,Sosyoloji , sh. 74, v.d.

³⁵ Erkal, M.E., Sosyoloj, sh. 71; İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, sh. 47.

³⁶ Erkal, M.E., İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, sh. 47.

İktisadi faaliyetlerimize yön veren “İktisadi zihniyet dolu bir iktisadi düşünce değil, sosyal ve psikolojik unsurlarla örülmüş bir zihniyettir. İnsanlar yalnız şu veya bu şekilde hareket etmekle kalmazlar, aynı zamanda hareket tarzının meşru olduğuna kendi kendilerine inandırmak için faaliyetlerine çok defa farkında olmayarak, manevi varlıklardan da bazı şeyler katmak ihtiyacını hissederler. Böylece fertlerin iktisadi faaliyet tarzına etkili olan düşüncelerin, ideallerin ahlâk ilkelerin temelini iktisadi zihniyet oluşturur.³⁷

8. Max Weber’de Din-İktisat İlişkisi

Max Weber’in 1905 yılında yayınlamış olduğu “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı eserinde din ve dinlerin ekonomik hayat üzerindeki etkilerini incelemiştir. Weber bu çalışmasında dini motiflerin iktisadi unsurları etkilediğini ileri sürmek suretiyle hem Protestanlığın yaratıcı zihniyetini canlandırmak, hem de dönemin güçlü akımı Marxizme meydan okumak gibi iki yönlü bir eylem biçimini ortaya koymuştur. Weber’in ileri sürmüş olduğu bu görüşler iktisatı sosyolojisi, din, hukuk ve ahlâk alanında güncelliğini korumaktadır.

Max Weber, bu eserinde Protestan ruhunu ve görüşünün iktisadi hayat üzerindeki şekillendirici etkileri üzerinde durmuştur. Böylece Weber dini faktörün iktisadi faktör üzerindeki tesirini delilleriyle ortaya koymuştu. Ona göre modern kapitalizm Protestan ahlâkının eseridir. Protestan ahlâkı tutumluluk, ferdiyetçilik, çok çalışmanın faziletine inanmak gibi temellere dayanıyordu.³⁸ Protestanlık İncil’in faiz yasağını reddederken, Katoliklerin kapitalizme karşı düşmanlık duyguları ile gösterdikleri davranışlar, kültürün ekonomik faaliyetler üzerinde etkin bir rolü olduğunu gösteriyordu.³⁹

Gerçekten de, din faktörünü metodolojik bir değişken olarak almak sûretiyle dinin ekonomik olaylar üzerindeki etkilerini araştıran Max Weber’in endüstriyel kapitalizmin psiko-sosyal sebebi olarak Protestanlık üzerine olan analizleri, değer

³⁷ Ülgener, Sabri F., “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürler”, İktisat Fakültesi Mecmuası II, İstanbul 1940-1, sh. 357-358.

³⁸ Eröz, M., *a.g.e.*, sh. 175.

³⁹ Erkal, Mustafa E., İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, sh. 43.

sistemi olarak Kalvinizmin bazı sosyal ajanların faaliyetini düzenlediği ve böylece onlara modern Kapitalizmi doğurduğunu ve sonuç olarak da dinle ekonomik olaylar arasındaki korelasyon gerçekliğini göstermektedir. Weber'e göre Kalvinist Pietist, Baptist ve Metodist Protestan çevrelerinin yaşayışında beliren Pürütanizm şeklindeki bir asketizm (zahitlik) anlayışı, Avrupa'da kapitalist zihniyetin ortaya çıkışının temel faktörüdür. XVI. yüzyıldan itibaren reform hareketi ve bilhassa Kalvinizmin "dünyaya dönük zahitlik" kavramının ortaya çıkışı, kişinin görevinin dünya nimetlerinden faydalanmak ve zenginliğini arttırmak olduğu düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur. İnsanın, Tanrının ideal tabiat düzeninin gerçekleştirmek üzere dünyaya geldiği inancı, insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye sevk etmiş ve özellikle Kalvinizmin, başarının Tanrının kulumu sevmesinin bir belirtisi olduğu anlayışı devamlı çalışmaya iterek, elde edilen zenginliklerin şahsi çıkarlar için kullanılması gerektiği düşüncesinin toplumda yayılmasına yol açmıştır.⁴⁰

Weber, çeşitli toplumlardaki insan davranışlarının, bu insanların varoluş konusundaki genel görüşleri çerçevesinde anlaşılabilir olduğunu; dini dogmaların ve bunların yorumlarının, dünyanın bu görünüşünün ayrılmaz parçası olduğunu fertlerin ve grupların davranışlarını özellikle ekonomik davranışlarını anlamak için bunların bilinmesi gerektiğini ispatlamaya çalışmıştır.⁴¹

Max Weber, kapitalizmin teşekkülünde ideolojik unsurları ön plana çıkarmış ve kapitalizmin ruhunun bu ideolojiler yani Protestan ahlâkı olduğunu söylemiştir. "Protestanlığın Dünya Görüşü" kavramı altında toplanan bu ideoloji ve ahlâki zihniyet kapitalist sistemin yaratıcı kanununu teşkil etmiştir.⁴² Weber kapitalizmi, protestanlığın doğurduğunu, anlatırken aşırıya kaçmıştır. Tarihi birikimlerin, tezatların doğurduğu olayların, teknolojik gelişmelerin, zeka ve bencilliğin ortaya koyduğu şartların, biyolojik sebeplerin hesabını yapmamış bütün faktörleri inceleyemeyiz diyerek işin içine yerleştirmek istememiştir.⁴³

⁴⁰ Günay, Ü., *a.g.e.*, sh. 290.

⁴¹ Koştaş, M., *a.g.e.*, sh. 98.

⁴² Weber, Max, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev: Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1997, sh. 136.

⁴³ Sezen, Y., *Sosyoloji Açısından Din*, sh. 196.

Max Weber'e göre hiçbir ekonomik zihniyet iktisadi biçimlerin basit bir fonksiyonu olmadığı gibi aynı zamanda tek yönlü olarak din olgusu tarafından da şartlandırılmış değildir. Din, ahlâki zihniyeti belirleyen etkenlerden biri fakat onların içinde en etkilisidir. Nitekim Batı'da kapitalist zihniyetin oluşmasında protestanlık, önemli derecede etkili olmuştur.⁴⁴ Bunun en tabii örneği Hollanda, İngiltere ve A. B. D gibi protestan ülkeler, protestan olmayan ülkelere ekonomik olarak daha ileride olması bunun bir göstergesidir. Çünkü protestan ekonomi ahlâkı kendi üyelerini kapitalist bir ekonomiye doğru eğitmiş ve yürütmüştür. Almanya'da protestan nüfus, protestan olmayan nüfus kesiminden daha ileri durumundadır. Ekonomi ve ticaret okullarına giden protestan çocukların yüzdesi protestan olmayan çocuklarından daha yüksektir.⁴⁵ Bu örnekler bize protestanlığın ekonomik hayat üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Weber'in kapitalizmin sadece Avrupa ve Hristiyanlığa özel bir iktisadi sistem olduğu ve diğer dinler arasında gelişme göstermediği şeklindeki görüşü eksiktir. Mesela, Japonya'da din değişikliği olmadan bir toplumun sosyo-kültürel değerleri kapitalizme şekil vermiştir. Benimsenen iktisadi sistemin dokusunu besleyen manevi zihniyet devreye sokulabildiği için Japon toplumu taklitçi ve yabancılaşmış değil, yaratıcı ve çığır açıcı olmuştur.⁴⁶

Dinin ekonomi üzerinde olumlu bir etken olduğu gerçeğinin yanı sıra, olumsuz şekilde etkileyen dinlerin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Konfüçyanizm ve Hinduizm gibi Doğu dinlerinin "dünyadan kaçan zahit" söylemleri ve aynı zamanda bu dinlerde görülen sihrî ve ritüel unsurlar endüstriyel kapitalizmin doğuşunu engellemişlerdir.⁴⁷ Yani dinin beraberinde getireceği iktisadi ahlâkın ekonomik gelişmeyi doğurabileceği gibi yerine göre buna engel teşkil eden bir faktör de olabileceğini söyleyebiliriz.

Sonuçta, Max Weber, yaptığı çalışmalarda din ile ekonomik hayat arasında bir ilişkinin olduğunu ispatlamaya çalışmış, ekonominin temelini ahlâk ve din

---

⁴⁴ Koştaş, M., *a.g.e.*, sh. 99.

⁴⁵ Günay, Ü., *a.g.e.*, sh. 290.

⁴⁶ Erkal, M.E., *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, sh. 44.

⁴⁷ Günay, Ü., *a.g.e.*, sh. 291.

olduğunu ahlâk ve dinin de belirli psikolojiler, davranışlar ve alışkanlıklar neticesinde ortaya çıktığını bunlara ve benzeri fonksiyonlara bağlı olmayan müstakil bir ekonomik hayatın olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Weber kapitalist sistemin maddi unsurlarının temelde Protestan ahlakının ilkelerine göre şekillendiğini, bu bakımdan kapitalist sistemin ruhu ve ideolojisinin doğrudan Protestan ahlâkı olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Weber'den sonra yapılan araştırmalar Batı'nın ekonomik gelişmesinde dini faktörün ihmal edilemeyeceği gerçeğini göstermesi Weber'in görüşlerinin doğruluğunun bir delilidir. Ayrıca Max Weber'in, din ve iktisadi davranışlarının uyumu üzerine, din sosyolojisi çalışmaları vasıtasıyla bu konuda yeni araştırmaların başlamasına öncülük etmiştir.

II. BÖLÜM
FAİZ, TEORİLERİ ve İLAHİ DİNLERDE FAİZ

II. BÖLÜM

FAİZ, TEORİLERİ ve İLAHİ DİNLERDE FAİZ

A. FAİZ

1. FAİZ KAVRAMI ve ETİMOLOJİK YAPISI

Faiz kelimesi, kök ve yapı itibariyle farklı biçimlerde ifade edilen ve değişik kesimlerce farklı tanımlara tabi tutulan bir kavramdır. Bundan dolayı faiz kelimesinin birden çok tanımı vardır. Herkesçe bilinen tanımıyla faiz, ödünç para alanın, aldığı parayı kullanmadan dolayı ödünç verene ödediği fazla bedeldir.⁴⁸

Faiz kelimesinin kökeni Arapçadır. Arap dilinin sesleri ifadedeki güçlülüğü dolayısıyla bu kelimenin dilimizdeki karşılığı tam olarak ifade edilememektedir. Bu sebeplede anlam bakımından sapmalara yol açmaktadır. Türçedeki yaygın karşılığı faiz olan, arapça riba kelimesi sözlükte, "fazlalık, nema, artma, çoğalma, yükseğe çıkma, serpilip gelişme" gibi anlamlara gelir.⁴⁹

Faiz, İngilizce'de "Interest" olarak ifade edilen ve günlük dilde de aynı şekilde kullanılan bir kelimedir. İngilizce "Interest" kelimesi etimolojik olarak Latince'deki "Interesse"den türemiştir. Latince "Interesse" kelimesi borçlu tarafından hata veya ihmalden dolayı alacaklının uğradığı zararı telafi eden bir ödeme şekli olarak ifade edilir. Özellikle Yahudi ve Hristiyan din adamları bu ödemeyi meşru saydığından ve borçtan faiz almayı tefecilik sayıp yasakladığından "Interest" kelimesini, diğer türlü faizle para verme işlemlerini meşrulaştırmak için tüm faizli ödemelerde kullanmışlardır.⁵⁰

Ayrıca faiz kelimesini İslam hukuku kaynaklarında bugünkü kullandığımız ekonomik anlamda bulmak mümkün değildir. Yani ekonomik anlamda Kur'an ve hadislerde yer almadığı gibi, fıkıh kaynaklarında böyle bir kullanım söz konusu değildir. Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve klasik İslâmî kaynaklarda faiz kelimesinin

⁴⁸ "Faiz",Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yayınları, Cilt 7, İstanbul, 1993.

⁴⁹ Özsoy ,İsmail, "Faiz." İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 12, İstanbul, 1995.

⁵⁰ "Interest",International Encyclopedia of The Social Sciences, Cilt 7, New York, 1979.

karşılığı olarak artma ve çoğalma anlamına gelen "riba" kavramı geçmektedir. Son dönemlerde yazılan İslam Hukuk ve İktisat eserlerinde ise, riba kelimesinin yanı sıra fayda ve gelir manasına gelen "faide" kelimesiyle de kullanılmaktadır.⁵¹

2. İKTİSADİ AÇIDAN FAİZ

İktisatta faizin çeşitli tanımları vardır. Yaygın bir tanıma göre faiz “sermaye sahibinin üretimden aldığı pay”⁵² ya da "paranın kiralanması karşılığında talep edilen bedel"⁵³ şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise “kullanıma arz edilen sermayenin geliri” şeklindedir.⁵⁴ Bu tanımlar doğrultusunda faiz bir dar bir de geniş anlamda kullanılmaktadır. Faiz dar anlamda, ödünç verilen fonlara uygulanan ve piyasaların belirlediği kira bedelidir.⁵⁵ Yani sağlam bir ödünç için ödenmesi gereken ve yıllık yüzde ile ifade edilen gelirdir. Bu anlamda kullanılan faiz ödünç verilen fon piyasalarında arz ve talep ilişkilerine göre düzenlenir.⁵⁶

Ayrıca faizi, iktisatta değişik ölçütlere göre ele alırsak farklı tanımlar da ortaya çıkar. Bunlar:

Sermayenin, milli gelirden aldığı pay, faiz olarak kabul edildiğinde; "yatırılmış sermayeye ödenen bir bölüşüm payı" anlamına gelir. Çünkü sermaye, bir üretim faktörüdür. Ve üretim sonucunda elde edilen gelirden bir pay alınması gerekir. İşte alınacak olan bu pay da faiz olarak kabul edilir.⁵⁷

Faiz, sermayede tasarruf etmenin bir bedeli olarak kabul edildiğinde; "belli miktardaki paranın bir müddet için kullanılması karşılığında tasarrufçuya ödenilecek hak"⁵⁸ olarak tanımlanır.

⁵¹ Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, C.2, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, s. 201.

⁵² Kocaimamoğlu, Sururi, "Faiz", Bankacılık Ansiklopedisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

⁵³ Paya, M.Merih, Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, sh.75.

⁵⁴ Paya, M.M., a.g.e., sh.75.

⁵⁵ Paya, M.M., a.g.e., sh.75.

⁵⁶ Paya, M.M., a.g.e., sh.75.

⁵⁷ Akdiş, Muhammed, Faiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye, Yimder Yayıncılık Ankara, 1995, sh. 6.

⁵⁸ Akdiş, M., a.g.e., s.7.

Faiz, tasarruf etmenin bir mükâfaatı olarak değerlendirildiğinde ise; "Servetin veya sermayenin temsilcisi olan paranın bir miktarının belli bir zaman için tasarruf edilmesinin fiyatı"⁵⁹ olarak açıklanır.

Faiz, üretim-para ilişkisi yönünden değerlendirildiğinde "toplumda paranın, para dışındaki değerlerde bir artış olmadan yalnız para arzında meydana gelen bir artışla arttırılması"⁶⁰ olarak kabul edilir.

3. FAİZ ÇEŞİTLERİ

Borç alan ve veren arasındaki münasebetler, anlaşmalar, hesaplama yöntemleri ve yasal düzenlemeler dikkate alındığında çok çeşitli faiz türleri ortaya çıkar. Uygulamayı da gözönüne alarak faiz çeşitlerini belli başlıklar altında toplamak mümkündür:

Banka faizi: Banka sistemi içinde "toplanan mevduata ve açılan kredilere karşılık ödenen kira bedelidir. "Mevduat ve kredilerin çeşitlerine göre banka faizi de değişmektedir."⁶¹

Basit ve Bileşik Faiz: "Belli ve sabit tutulan ana para üzerinden belli bir süre için hesaplanan faiz," basit faizdir. "Ana paranın dönem sonunda getirdiği faiz geliri ana paraya eklenip yeniden ikinci dönem sonuna kadar beklenildiğinde, ortaya çıkan faiz oranı" bileşik faiz oranıdır. Burada faize faiz yüklenmiştir.⁶²

Kanuni Faiz "Bir kimsenin faiz vermeye mecbur olup da miktarı ne sözleşme ile ne de kanunla belirtilmemişse bu durumda geçerli olan faiz'e "kanuni faiz adı verilir."⁶³

⁵⁹ Uludağ, Süleyman, İslamda Faiz Meselsine Yeni Bir Bakış, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, sh. 247.

⁶⁰ Karagülle, Süleyman, Faiz, Abam Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi, Basılmamış Teksir Çalışması, İzmir, 1991, sh.2.

⁶¹ Tokgöz,E., "Faiz Çeşitleri", Ekonomi Ansiklopedisi, Paymaş Yayınları, C.1, İstanbul 1983.

⁶² Tokgöz,E., "Faiz Çeşitleri"

⁶³ Kocaimamoğlu, S., "Faiz"

Gecikme Faizi "Borçlunun, ödemedi kaçınması veya temerrüdü (gecikmesi) üzerine işleyen faizdir. Çoğunlukla tasfiyeye uğrayan alacaklar için gerçekleştirilen faizler bu niteliktedir.⁶⁴

Akdi Faiz : "Tarafların sözleşme ile tesbit ettikleri faizdir."⁶⁵

Piyasa faizi: "Piyasa koşullarına göre ödünç verilebilir fonlar için uygulanan faize" denir.⁶⁶

Doğal Faiz: "Piyasanın işleyiş koşulları içinde tasarruf-yatırım eşitliğini sağlayan normal faize" denir.⁶⁷

B. FAİZ'İN TARİHÇESİ VE FAİZ TEORİLERİ

1. FAİZİN TARİHÇESİ

İnsanoğlu,faiz kavramı ile karşılaştığından beri iktisadi açıdan hep gündeminde olmuş ve onun ekonomik hayatına olumlu veya olumsuz bir şekilde yön vermiştir. Yaşanan devrin iktisadi düşüncesine her zaman hakim olmuştur.

Faizin tarihte ekonomik ve toplumsal boyutu olduğu gibi dini yönü de vardır. Ve dini boyutu da hem ekonomik hem de toplumsal yönü kadar önemlidir.

Faiz kurumunun gerek teori, gerekse uygulama yönünden binlerce yıl öncesine dayanan çok eski bir geçmişi vardır. Batı kaynaklı olarak düşünülen faiz günümüzden 4 bin yıl öncesinde Anadolu'da uygulanıyordu. Ticarete gelişmiş olan Asurlular alışverişlerinde faizi kullanıyorlardı. Ve uygulanan bu faizin oranı ise yüzde 200 civarında idi.⁶⁸

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak faiz ilk çağlardan beri ödünç verme muameleleriyle birlikte gelişmiş ve muhtelif çağlarda yetişen filozofların, iktisatçıların ve din adamlarının inceleme konusu olmuştur.

---

⁶⁴ Kocaimamoğlu,S., "Faiz"

⁶⁵ Kocaimamoğlu, S., "Faiz"

⁶⁶ Tokgöz,E., "Faiz Çeşitleri"

⁶⁷ Tokgöz,E., "Faiz Çeşitleri"

⁶⁸ Kömürcü, Güler, "Faiz Milattan Önce de Vardı", Akşam, 23 Ekim 1996, sh. 2.

a) İlkçağda Faiz

Sümer ve Babil medeniyetlerinde yapılan bankacılık işlemlerine ait belgelerde, ödünç vermeye ve ödünç verilen maddelerin tahsil edilmesine dair hükümler vardır. Bu belgelere göre Faiz'in miktarı dahi tesbit edilmişti.⁶⁹

Yontma taş devrinin ortalarında Babil'de kırmızı renkte, anıtsal, duvarları rengarenk mozaiklerle kaplı tapınak bilinmekte olan en eski Banka'dır. Bu tapınaklarda rahipler yaşamakta idi. Bu rahipler birer bankacı idiler⁷⁰. Kaynakları, devlete verilen vergiler ile halktan kabul edilen bağışlar, ve tapınağın özel mülkünün kiraya verilmesinden elde edilen gelirlerdi. Rahipler elde ettikleri bu serveti ilk zamanlarda yardıma muhtaç Babililerin ihtiyaçlarını gidermek için faizsiz ödünç vermek suretiyle kullanmışlardı. Tapınağın bu davranışı yalnızca bir sosyal yardım niteliğinde idi.

Ticaretin gelişmesi sonucunda bu tapınaklar sosyal yardım şeklinde kullandıkları serveti, üzerinden gelir elde etme yoluna gitmişler ve ilk faiz müessesesini kurmuşlardı. Tapınaktaki din adamları, faiz kârşılığında ihtiyacı olan çiftçiler ve tacirlerin yanısıra Babil'in dış ülkelerle olan ticaretini yürüten büyük şirketlere, fidye parasına ihtiyacı olan esir ve savaşçılara ve hatta azad edilebilmeleri için kölelere dahi borç vermişlerdi.⁷¹

Böylece ilk faiz, kredi olayı ile ortaya çıkmış ve bu ilk kredi olayında banka, rahipler ve tapınak önemli rol oynamıştı. Babil'de ilk kredinin verilmesi,faizin diğer mabedlere sıçramasına yolaçtı. Önceleri faizsiz borç veren mabedler, alacaklarına bir fazlalık ekleyerek geri almaya başlamışlardı. Böylelikle, faizsiz kredileşme, faizli kredileşmeye dönüşmüştü.

Bu gelişmelerden sonra Babil'de bu ilk faizli kredi daha sistematik hale getirildi. Borçlar, yazılı bir mukavele ile garanti altına alınıp verilen borç üzerinden takdir edilen bir faiz oranı tesbit edildi ve bu faiz oranı aşağı yukarı iki bin yıl aynı kaldı.⁷²

⁶⁹ "Faiz", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 16, Ankara, 1968.

⁷⁰ Akdiş, M., *a.g.e.*, sh.9.

⁷¹ Zeytinoğlu, Erol, İktisat Tarihi, Meter Matbaası, İstanbul, 1976, sh. 22-23.

⁷² Akdiş.,M., *a.g.e.*, sh. 10.

Babilde,zamanla tapınakların yanı sıra bazı büyük toprak sahiplerinin de faizle para alıp verme işlemine başladığı ve bankacılığı din adamlarının tekelinden çıkardıkları görüldü. Borç paraya ihtiyacı olan küçük çiftçiler tapınaklar yerine büyük toprak sahiplerine başvuruyorlardı. Bu durum büyük toprak sahiplerini daha da zengin olmasını sağladı. Çünkü borçlarını ödeyemeyen küçük çiftçilerin, arazilerine el koyuyorlardı. Bu uygulamalar toplumda sosyal sınıfları ortaya çıkardı. Böylece sınıflar arasındaki eşitsizlik daha büyük boyutlara ulaştı.⁷³ Bunun üzerine Babil devleti ekonomik hayata müdahale etmek zorunda kaldı. O dönemlerde (MÖ. 370-1685) Babil devletinin başında bulunan Hammurabi meşhur kanunlarını yürürlüğe koyarak bu sorunları çözmeye çalıştı. Tefeciliğin önüne geçmek için azami faiz oranları tesbit etti ve bütün borç mukavelelerini kraliyet yetki memurlarının tasdikinden geçmesini şart koştu.⁷⁴

Eski Mısırlılarda iki türlü ödünç verme geleneği vardı. Karşılıksız ve faizsiz ödünç verme ile nakit ve zirai ürünlerle ilgili olarak faizle ödünç verme. Aslında Mısır'da dinlerinin gereği faiz haram sayılmaktaydı. Bu nedenle, faiz alıp vermeyi bilmeyen Mısırlılara bu uygulamayı Asyalı kavimlerden, bilhassa Süryaniler ve Keldaniler öğretmişlerdi. Keldani ve Süryani toplumlarında ise faiz ve tefecilik çok yaygındı. Keldaniler %20, Mısırlılar ise %30 civarında faiz uyguluyorlardı.⁷⁵

Eski Yunan'da zengin kurumlar olan tapınakların ve özel kişilerin bankacılık işlemleriyle uğraştığı, ödünç verdiği ve faiz aldığı bilinmektedir.⁷⁶

Eski Yunan Toplumunda birçok site devletinin bulunması ve her sitenin ayrı ve değeri bilinmeyen para basması, alış-verişte itimatsızlık ve aklanma ihtimalini kuvvetlendirdiğinden, sırf paranın hakiki değerini tayin eden sarrafların ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmişti. Bunun sonucunda önceleri, kendilerine verilen paranın hakiki değerlerini tayin eden, yabancı site paraları ile mensubu buldukları sitenin parasını değiştiren "Trapezitler" sonraları, saklamak üzere para kabulüne ve çok yüksek faizle borç paralar vermeye başladılar. "Trapezitler" faiz oranını

⁷³ Zeytinoğlu, E., *a.g.e.*, sh. 24.

⁷⁴ Akdiş,M., *a.g.e.*, sh. 10.

⁷⁵ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 262.

⁷⁶ "Faiz", Türk Ansiklopedisi.

istedikleri zaman drahmi başına bir mangıra kadar çıkarırlardı. Bu da, paranın kendini 6 günde amorti etmesi demekti.⁷⁷

Eski Yunan'da bazen faiz oranları alabildiğine yükselir, fazla borcu birikenler borçlarını ödeyemeyince hürriyetlerini bile kaybederek esir düşer, köle muamelesine tabi tutulurdu. Bozulan Atina sitesinin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm sağlamak amacıyla Solon koyduğu kanunlarıyla bu tür aşırı faiz oranlarını sınırlandırarak makul seviyeye indirmeye çalışmıştı.⁷⁸ Ayrıca eski Yunanlılarda rastlanan deniz ödünçün de de riziko fazla olduğu ve gemi yolda batarsa ödünç alan borcunu ödeme mükellefiyetinden kurtulduğu için klasik hukuk döneminde bu gibi ödünçlerde faiz haddi sınırlandırılmamıştı.⁷⁹

Faiz oranlarının gelir dağılımını bozma ve haksız kazanç sağlama gibi kötü sonuçlarını gören Eski Yunan düşünürleri ekonomik faaliyetler hakkındaki düşüncelerinde faizi reddetmişlerdir. Bu konuda başta eski Yunan düşünürlerinden Eflatun ve Aristo olmak üzere pek çok filozof devlet adamı, faiz'in ne olduğu veya ne olmadığı konusu üzerinde durmuşlar ve faizin, insan yaşamındaki önemini ve etkilerini açıklayıcı çok çeşitli görüşleri sürmüşlerdi.

İçinde yaşadığı toplumsal düzeni eleştiren Sokrat'ın öğrencisi Eflatun, zihnindeki ideal düzeni anlatarak olanı değil, olması gerekeni açıklamaya çalışmıştı. Eflatun yaşadığı toplumda da var olan faizi, olması gereken ideal düzene yakışmadığı ve ahlâka aykırı bulduğu için reddetmiş ve faizin yasak edilmesini istemişti. Eflatun'a göre, ideal bir toplumda fertler maddi çıkar düşüncesinden uzak yaşamalı, böyle bir toplumda yokluk ile aşırı bolluğa meydan verilmemeli ve para, bizzat servet değil, servet elde etmenin bir aracı olmalı idi.⁸⁰ Ayrıca faiz, gelir dağılımındaki dengesizlikleri arttırdığı ve yoksulluğun yaygınlaşmasına ortam hazırladığı için de uygulamadan kaldırılmalı idi. Çünkü Eflatun'a göre bir toplumun

⁷⁷ Zeytinoglu, E., *a.g.e.*, sh. 39.

⁷⁸ Uludağ, S., *a.g.e.*, s. 263.

⁷⁹ Büyük Lügat ve Ansiklopedi, "Faiz", Meydan Yayınevi, Cilt 4, İstanbul, 1978.

⁸⁰ Zeytinoglu, Erol, İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 4 (Para, Faiz ve İslâm), İSAV Yayınları, İstanbul, 1992, sh. 92.

uğrayacağı felaketlerin en büyüğü, toplumun çok sayıda yoksul ve az sayıda zenginden oluşması idi.⁸¹

Eflatun'un öğrencisi olan Aristo, yaşadığı çağdaki sosyal kurumların aksayan yönlerine tenkitler yapmış, eksikliklerini dile getirmiştir. Hocası Eflatun'a göre daha gerçekçi düşüncelere sahip olan eski Yunan filozofu Aristo faiz aracılığı ile zengin olmayı tabiata aykırı bulmuş ve paranın gelir yaratamayacağını ve paranın bir kazanç veya servet aracı olarak kullanılamayacağını söylemiştir. Aristo bu konuda Politika adlı eserinde şöyle der:⁸² "Kazanmanın söylediğimiz iki çeşidinden biri, az evvel söylediğim gibi ev idaresinin bir kısmı, ikincisi ise ufak ticarettir. Bunlardan birincisi şerefli, ikincisi ise herkesin haklı olarak kötülediği bir değiş tokuş çeşididir. Çünkü tabiata uygun değildir, insanların birbirinden edindikleri bir kazanç tarzıdır. Bunun haklı olarak en çok nefret edilen şekli faizcilik, yani paranın tabii şekilde kullanılmasından değil, paradan para elde etmek usulüdür. Para, mübadelede kullanılmak içindir, faizle artırmak için değildir. Paranın para doğurması demek olan faizcilik, yavru, anasına babasına benzer diyerek paranın üretilmesinde kullanılır. Servet edinme yolları içinde tabiata en aykırı düşen para kazanma tarzı budur.

Böylece "Para yavru lamaz" diyen Aristo, faizi paranın para doğurması olarak kabul etmiş ve bu anlayışı doğaya aykırı bularak faiz uygulamasını reddetmiştir.

Eski Hindistan medeniyetinde de faiz uygulaması vardı. Ancak bu medeniyette faiz oranları sınıf tabakalarına göre değişiyordu. Yüksek kastlar için faiz tamamen yasaktı. Ancak aşağı kastlar için adaletli bir faiz uygulaması söz konusu idi.⁸³ Faiz'in sınıf tabakalarına göre değişik oranlarda alınması Hintlilerin kutsal kitabı (Manev-Dahrema-Şastra)'da da vardı. Brahmanlık dininde, mümtaz olan sınıf tabakaları için fiyat %24-36, işçi tabakaları için %36, çiftçiler ve diğer gruplar için de %60 olarak sınırlandırılmıştı.⁸⁴

⁸¹ Ersoy, Arif, İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, Abam Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları No:6, İzmir, 1990, sh. 30.

⁸² Aristo, Politika I-III, Çev: Niyazi Berkes, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1944, s. 31.

⁸³ Zeme, Hasan ve Muhammet Faruk, Faiz Tarihi ve İslâm, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1968, sh. 16.

⁸⁴ Zeme, H. ve M. Faruk ,a.g.e. , sh. 16.

İlk çağlarda faiz'in uygulandığı toplumlardan biri de Roma'dır. Romalılar işgal ettikleri veya himayeleri altında bulunan ülkelerden yüksek oranda vergiler alırlardı. Ağır vergi yükü altında ezilen halkın vergilerini verebilmeleri için el altından şövalyelerden yüksek oranda faizle borç para aldıkları bilinen bir şeydir.⁸⁵

Basılmış paranın olmadığı eski devirlerde Roma'da maden külçelerinin tartılması suretiyle ödünç verildiği tahmin edilmektedir. Bu tartma işlemine ise borcun miktarını tesbit etmek için ihtiyaç duyulurdu. Maden külçeleri ile birlikte buğday veya misli şeyler de bu yolla ödünç verilir. Bu ödünçlerde ağır faizler söz konusu idi. Bu tip ödünçleri daha çok fakir kimseler alırdı. Çünkü kuraklık gibi sıkıntılı dönemlerde bu ödünçlere ihtiyaç duyarlardı. Bir taraftan, verilen ödünçün şartlarının ağırlığı, diğer yandan, borçlunun durumunun kötü olması, bu borçların ödenememesine sebep olurdu. Bu durumda da alacaklı herhangi bir dava açmaya lüzum kalmaksızın borçlunun şahsı ve malı üzerine el koyar ve onu kendi hakimiyeti altına sokarak borç ödeninceye kadar çalıştırma imkanına sahip olurdu.⁸⁶

Roma'da M. Ö. 342 yılında Lex Genucia adlı bir kanun ile faiz tamamen yasaklanmış, fakat iktisadi şartlar dolayısıyla bu yasak uzun süre devam edememişti. Roma, Cumhuriyet devrinin sonlarına doğru faiz oranlarını ancak sınırlamakla yetinebilmişti.⁸⁷ Böylece borçluyu ve yoksulu koruma maksadıyla tarihte ilk defa faizi kanunla tespit edip bu yolda hükümler getiren ve kanunlar koyan Romalılar olmuştur.

Roma Hukukun'da faiz sermayenin tamamı üzerinden ve aylık olarak hesaplanırdı. İmparatorluk devrinde faiz oranı en çok ayda yüzde bir, yani yılda sermayenin tamamı üzerinden yüzde on iki idi. Justinianus devrinde ise bu oran yüzde altıya indirilmişti. Tüccarlar yüzde sekize kadar faiz alabilirlerdi. Tanınmış ve nüfuz sahibi kimseler ise yüzde dörtten fazla faiz alamazlardı.⁸⁸ Roma Hukuku bileşik faize izin vermediği gibi, ana parayı geçecek kadar faiz'in birikmesini ve ana parayı aşan faiz'in verilmesi mecburiyetini de kaldırıyordu. Yani sermaye sahibi

---

⁸⁵ "Faiz", Türk Ansiklopedisi.

⁸⁶ Akdiş, M., a.g.e., sh.12.

⁸⁷ "Faiz", Büyük Lûgat ve Ansiklopedi.

⁸⁸ "Faiz", Büyük Lûgat ve Ansiklopedi.

sadece ana para kadar faiz alabilir; borçlu sözleşmede şart koşulmuş olsa bile bundan fazlasını vermeme hakkına sahipti.⁸⁹

Roma hukukunda ödünç anlaşması ve kredi müessesesi faizsizdi. Faiz talebinde bulunmak için kredi muamelesi yanında ayrıca bir de sözlü mukavele yapmak gerekir, borçlu da bu taahhütten sonra kredi verene faiz öderdi.⁹⁰

Sonuç olarak borçluyu ve yoksulu korumak amacıyla tarihte ilk defa faizi kanunla sınırlayıp bu yolda hükümler getiren ve kanunlar koyan Romalılar olmuştur. Ancak faizi bu kadar sistemli hale getiren Roma, tefecilikle baş edememiş ve aşırı faizcilik Roma devletinin çöküşünü hazırlayan sebeplerden biri olmuştur.

b) Ortaçağda Faiz Anlayışı

Genelde Aristo ve Eflatun'un görüşlerinin hakim olduğu ilkçağda, faiz'in topluma, bireye hiçbir faydasının olmadığı ve yasaklanması gerektiği üzerinde hemfikir olunmuştur. Hristiyanlık ve İslâm dininin hakim olduğu Ortaçağ'da genellikle İlkçağ'daki görüşler aynen benimsenmiş, başta kutsal kitaplar ile din adamları olmak üzere pek çok düşünür, bilgin, devlet adamı faiz alınmasının birey ve toplum açısından zararlı, günah olduğunu ve yasaklanması gerektiğini ileri sürmüşlerdi.

Ortaçağ'da İlkçağın faiz anlayışını yansıtan görüş ve inanışlar, İslâmiyet'te hiç bir değişikliğe uğramadan aynen korunmuştu. Ancak Hristiyanlıkta, kilisenin nüfuz ve etkisinin giderek azalmasıyla yavaş yavaş değişmeye başlamış, Ortaçağ sonlarında ise faiz yasağı, hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştı.⁹¹

Otoriter bir toplum düzeninin bulunduğu Ortaçağ Hristiyan Avrupasında iktisadi düşünce, kilisenin etkisindeydi. Öyleki Ortaçağ kilisesindeki faiz yasağı en başta tüketim kredilerini hedef alıyordu. Ancak Avrupa'da sanayi ve ticaret hacminin genişlemesi ödünç sermaye ihtiyacını ortaya çıkardı. Hatta bizzat kilise erbabı, iş kurmak ve Haçlı seferlerini finanse etmek için büyük miktarlarda paraya ihtiyaç duydu. Bir müddet sonra kilise geniş servet sahibi olarak kendisi de ödünç

⁸⁹ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 264.

⁹⁰ Uludağ, S., *a.g.e.* sh.264.

⁹¹ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 92.

para vermeye başladı. Bu durum kilise mensuplarını İncil ayetlerini bu tür faaliyetlere imkan tanıyacak şekilde yorumlamaya itti. Kilise mensupları, ticaretin hırs ve açgözlülük duygularına dayanan kötü bir şey olduğu yolundaki eski görüşlerini terk etmekte kalmayıp faiz konusunda çok yumuşak bir çizgi takip ederek kapitalizmin temellerini attılar.⁹² Böylece Ortaçağ Hristiyan Avrupası'nda faiz yasağı kademeli olarak kaldırılmaya başlandı.

Kilisenin faiz yasağını gevşetmesinden dolayı Ortaçağ filozofları bütün borçlu-alacaklı ilişkilerine uygulanabilecek bir faiz tahlili oluşturdular.⁹³ Bu dönemde uygulamada görülen faizi özellikle dini ve ahlâki yönleriyle açıklamaya çalışan Saint Thomas d'Aquinas bu konuda yaptığı çalışmalarla gelecekteki teorik açıklamalara öncülük yapan bir kişi olmuştur.⁹⁴

c) Yeniçağ Avrupa'sında Faiz

Ortaçağın sonlarına doğru faiz, Hristiyanlık dininde kabul görmeye ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. Aynı yüzyılda Batı Avrupa toplumlarının iktisadi temellerini değiştiren birtakım etkenler de ortaya çıktı. Denizaşırı ülkelere yapılan keşifler ticareti genişletti. Buralarda bulunan yeraltı zenginlikleri özellikle de altınlar, Avrupa'ya akmaya başladı. Bunun sonucunda fiyatlar yükseldi ve ticari kapital de büyüdü. Yine aynı dönemde tarımsal üretim piyasaya yöneldi ve piyasa kanunlarıyla beraber ticari kapitale bağlı hale geldi. Böylece ticari sermaye, hem tarımsal üretime hem de ev sanayiine hakim oldu. Bu ticari sermaye 16. ve 17. yüzyıllarda denizaşırı bölgelerdeki ticareti de kendi tekelleri altına aldı. Sömürgeleştirme faaliyetleri de ticari tekellerin ve sermaye birikiminin kaynağı haline geldi.⁹⁵

16 ve 17. yüzyıllardaki iktisadi gelişmeler, para müessesesine bağlı olarak kredi müessesesini de önemli hale getirdi. Ticari tekellerin oluşması, ticaretin denizaşırı ülkelere yayılması, büyük sermayeye ihtiyaç gösterdi ve faizli kredinin bu

⁹² Özsoy İ., "Faiz".

⁹³ Özsoy İ., "Faiz".

⁹⁴ Akdiş, M., *a.g.e.*, sh. 22.

⁹⁵ Kazgan, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, sh. 28-29.

faaliyetlerinin yapılmasında oynadığı rol gittikçe artış gösterdi. Bu da küçük tasarrufların birleşip büyük sermayeler sağlayan bankacılık sektörünün gelişmesine neden oldu.⁹⁶ Aynı şekilde bankacılık sektörü de faiz müessesesinin yardımı ile, küçük tasarrufların büyük sermayeler haline gelmesine yardımcı oldu.

Faiz üzerinde kilise baskısının ortadan kalkmasında Alman din adamı Martin Luther ile Fransız asıllı Jean Calvin'in etkisi büyük olmuştu. Martin Luther, her ne kadar dini düşüncelerini onaylamadığı Vatikan'ın faiz hakkındaki görüşlerini düzeltmeğe çalışmamış ve faizle borç para verenin aleyhine bulunmuşsa da ileri sürdüğü düşünceler ve yaptığı mücadele ile Hristiyanlıktaki koyu taassubunun yumuşatılmasına yardımcı olmuştu. Böylece faizin kabul edilmesine imkan veren bir ortamın hazırlanmasını sağladı.⁹⁷ Ayrıca Jean Calvin'de faizin günah olmadığını açıklamış ve servet hırsı içinde olmanın ve servet peşinde koşmanın meşru olduğunu ileri sürmüştü.⁹⁸

Hristiyan din adamlarının faiz'in günah olmadığı şeklindeki görüşlerinin yoğunluk kazanması, diğer yandan düşünce ve maddi alanda elde edilen ve ekonomik hayatı etkileyen olaylar nedeniyle Yeniçağ Avrupasında kademeli olarak faiz yasağının ortadan kalkmasına yol açtı. Bunun sonucunda 16. yy'da İngiltere'de faiz yasağı kaldırılmış ve faizi savunan düşünürler ortaya çıkmıştı. 18. yy'da Fransa faiz konusunda daha liberal düşünceye sahip oldu. Bu yüzyıl ve sonrasındaki sanayi devriminde de daha fazla sermayeye ihtiyaç duyuldu ve kredi alışverişi ekonominin vazgeçilmez bir ögesi haline geldi.⁹⁹ Böylece, bu gelişmeler on sekizinci yüzyıl Avrupasında, önce liberalizm, sonra da buna bir tepki olarak kapitalizm sisteminin ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁰⁰

⁹⁶ Zeytinoğlu, E., İktisat Tarihi, *a.g.e.*, sh. 122.

⁹⁷ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, *a.g.e.*, sh. 96.

⁹⁸ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, *a.g.e.*, sh. 96.

⁹⁹ Oğuz, Orhan, Genel İktisat Teorisi Dersleri, I.T.İ.A Yayınları No: 191/121, Eskişehir, 1978, sh. 317.

¹⁰⁰ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 96.

d) Selçuklu ve Osmanlı Devletinde Faiz Uygulamaları

Selçuklularda ilk faiz uygulaması Cehbeze adıyla bilinen bankacılık işlemlerinde görüldü. Bu işi yapan cehbezler (bankerler), zenginlere ve büyük devlet adamlarına ait paraları faiz karşılığı kullanıyor; gerektiğinde devlete borç para veriyor ve karşılığında da bazı vilayetlerin vergilerini alıyorlardı. ¹⁰¹ Selçuklu toplumunda paranın işlevinin artması ile para ticareti yani faiz müessesesi bir zaruret olarak ortaya çıktı. İslamiyetin faizi yasak eden hükümlerine rağmen iktisadi hayatın zaruretleri bu yasağı hükümsüz kılmış ve tatbikatta bir takım hukuki formüllere, şer'i hilelere (dini formüller) başvurulmuştu. Böylece Selçuklularda para ticareti (faiz, riba) pratikte uygulanmaya başlanmıştı. Faiz, riba ticaretinin ileri şekilleri olan banka işlemleri havale senetleri, sarraflık Selçukluların iktisadi hayatında büyük rol oynamıştı. ¹⁰² Selçuklu Türkiyesinde hileli yani Şeriat'le telif edilmiş bir şekil altında faizle para ödünç vermeye dair vesikaların bulunması bunun bir ispatıdır. Bu hileli muameleler o kadar yaygındı ki ortaçağda Avrupalılarca bile zarar ziyan usulü anlamına gelen Mohatra adıyla alınıp kilisenin yasakları kârşısında faizli işlemlerde uygulanmıştı. ¹⁰³

Teorik olarak Selçuklularda faizin yasak olmasına rağmen-İlhani hükümdarı Gazan Han'ın faizi yasak eden fermanı ¹⁰⁴ günlük hayatta hile-i şeriyye ile bu yasak kendiliğinden ortadan kalkmıştı.

Osmanlı toplumunun sosyal yapısı ve miri arazi sistem ¹⁰⁵ dolayısıyla birbirleri ile sıkı ilişkileri olan halk, memur, esnaf, sanatkâr ve tüccarlar arasında borç alışverişi daima olmuştu.

¹⁰¹ Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, sh. 376.

¹⁰² Turan, Osman, Selçuklular'da Faizle Para İkrası Münasebetiyle Zoraki Bir Tenkit, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1-2, Ankara, 1955, sh.23.

¹⁰³ Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, sh.381.

¹⁰⁴ Turan, Osman, Selçuklular'da Faizle Para İkrası Münasebetiyle Zoraki Bir Tenkit, sh.23.

¹⁰⁵ Bu sistemde, Osmanlı İmparatorluğu içindeki topraklar verimliliklerine göre çiftliklere ayrılmıştı. Her çiftliği bir aile ekip biçerdi. Bu kişinin ölümü halinde onun mirasçılardan

Osmanlı İmparatorluğunda hileli satış yolu ile veya gelir getirici rehin verme yolu ile faiz işlemi günlük iktisadi hayatta her zaman olmuştur. Osmanlıda riba-faiz konusu dönemin fıkıh kitaplarında, fetvalarında, sicillerinde ve fermanlarında yer almıştır.

Kuruluşundan halifeliğin kaldırılışına kadar (1299-1924) Osmanlı imparatorluğunda müftüler ,şeyhülislam tarafından verilmiş fetvaların toplandığı eserler vardır. Bu fetva kitaplarının ve derlemelerinin çoğu ünlü müftülerin fetvalarını içerir. Fetva mecmualarından önce halk arasında hile-i şer'iyeye denilen ve faiz kısmı sözde bir satış işlemine bağlanan "muamele-i şer'iyeler" sonraları "muamele", "murabaha" terimleri ile yarı kapalı biçimde faizcilik ve faiz konuları yer almıştır.¹⁰⁶ Ve bu fetva kitaplarında genellikle bir kişinin borç verdiği şahıstan adı faiz olmayan ancak ona benzeyen bir fark ücret alabileceği görüşler vardı.

Fetva kitaplarında faiz işlemleri ile ilgili olarak kişilerden daha çok vakıflarla ilgili örnekler vardır. Bu da faiz işlemlerinin resmiyet kazanmasında yani bankacılığın başlamasında para vakıflarının etkili olduğunun göstergesidir. Bundan dolayı Osmanlıda faiz uygulamalarını ortaya koyabilmemiz için vakıfların özellikle para vakıflarının işleyişini görmemiz gerekir.

Vakfın amacını tanımladığımızda vakfedilen malın ya kendisiyle veya geliriyle insanların yararlanmasıdır. Burada bizi ilgilendiren vakfedilen malın geliriyle insanların nasıl yararlanacağıdır.

Osmanlıda vakıf paralarından üç şekilde yararlanılmıştır. Birincisi, müdarebe şirketi kurarak elde edilen gelirin bağışlanması müdarebe şirketini bir çeşit kâr-zarar esasına göre kurulmuş, emek-sermaye ortaklığı sayabiliriz.¹⁰⁷ Günümüz Türkiyesinin önde gelen İslam Hukukçularından Hayrettin Karaman'a göre sigorta

---

yalnız birine ,bölünmeden geçerdi.Bu çiftlikler satılamaz.Çiftliklerin bulunduğu köylerin vergilerini maaş karşılığında toplayan bir sipahi(eyalet askeri subayı) bulunurdu.

¹⁰⁶ Çağatay, Neşet, Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları Ve Bankacılık, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 9, Ankara, 1971, sh.45.

¹⁰⁷ Akgündüz, Ahmet, İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, sh. 158.

ve faizsiz banka gibi kurumların esas olarak kabul edilen Mudarebe şirketi, vakıf paralarının işletilmesi için de en uygun yoldur. Ayrıca şirketin yönetim kurulu sermaye sahibi olarak güvenli şahıslara vakıf paraları verecek, sonuçta elde edilen gelir vakfın amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Ancak vakıf paralarından bu şekilde yararlanma Osmanlıda pek az görülmüştü.¹⁰⁸

Vakıf paralarından ikinci yararlanma yolu, fakir kimselere tamamen kârsız ve faizsiz olarak, kredi yani ticari sermaye verme yoludur. Osmanlıda bazı vakıflar, yaptıkları para vakfında, karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlara kredi ve ödünç para verilmesini, kâr istenmemesini şart koşmuşlardı.¹⁰⁹ Vakıf paralarının Osmanlı tatbikatında uygulanan işletme usullerinden en önemlisi Osmanlıların “muamele-i şeriiyye” dedikleri yöntemdir. Buna sadece “muamele” ve “mürabaha” denilirdi. Mürabahanın hukuki dayanağı “bey’ül-ine” diye bilinen bir satım akdi çeşidi idi. Bey’ül-ine’de bir mal A kişiye veresiye olarak beş milyona satılır. A kişi henüz parayı ödemediği için aynı mal dört milyona geri alınır bu bey’ül-ine olmuş olur. Bu satış akdinde önemli olan veresiye alıp, peşin satarak ödünç para bulmak ve para sahibine de fazla bir miktar kazandırmaktır.¹¹⁰ Bu uygulama Osmanlı hukukçuları tarafından, vakıf paralarının işletilmesi için uygun bir yöntem olarak kabul edilmişti. Bu muamele faizden kaçınmak için İslamiyetin ilk yıllarından beri bilinen ve İslam Hukukçularının çoğunun benimsediği hukuki bir çare idi.

Osmanlıda vakıf paralarının ziyan olmaması için, bazı önemli tedbirler alınmıştı. Bunların başında ise ödünç alandan istenilen teminat gelir. Bu teminat kuvvetli ve borcu karşılayabilecek bir rehin veya borçlu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan bir kefilin bulunması idi. Bundan dolayı vakıf paralarının işletilmesi için, yerli tüccar ve sanayicilerin seçilmesi; fakirlere, iflas edenlere, misafirlere, kadınlara, müderrislere, sipahilere, yeniçerilere, tımar sahiplerine ve benzeri devlet ricaline borç verilmemesi, vakfiye ve sicillerde şart olarak ileri sürülmüştü.¹¹¹

¹⁰⁸ M. Ahmet ez-Zerqâ; A. Muhammed Abdülaziz en-Necâr, İslam’a Göre Faizsiz Banka Kalkınma ve Sigorta, (çev. Hayreddin Karaman), Kalem Yayınları, İstanbul 1976, sh. 8.

¹⁰⁹ Akgündüz, Ahmet, *a.g.e.*, sh. 159.

¹¹⁰ Akgündüz, Ahmet, *a.g.e.*, sh. 160.

¹¹¹ Akgündüz, Ahmet, *a.g.e.*, sh. 163-164.

Osmanlı imparatorluğunda para vakıflarının Fatih Sultan Mehmet zamanında başladığı bilinmektedir. Para vakıfları Osmanlıda, altın ve gümüş para, mudarebe veya bidaa (kârın tamamı vakfa ait olmak üzere, vakıf parasını işletmek) yoluyla esnaf ve tüccar için finansman kaynağı idi.¹¹² Fatih faiziyle yeniçeri ocaklarına verilecek etlerin zamanla meydana gelecek fiyat artışını kârşılama maksadıyla yirmidörtbin altın vakfetmesi ilk uygulama idi.¹¹³ Zamanla Fatih'in kasap esnafına başlattığı bu usul diğer esnaf örgütleri için de öncülük olmuştu. Kooperatiflerin benzeri şirketlerin ve bankaların olmadığı dönemlerde “avarız akçesi” denilen yardım sandıkları daha düşük faizli borç verme müesseseleri haline gelmişti. Halkın etrafında toplandığı, çevresinde oturduğu her mabedin, yahut her mahallenin bir Avarız akçesi sandığı olurdu. Bu sandığın sermayesini bir daha geri almamak ve maddi hiçbir menfaat gözetmemek üzere zengin kişilerin verdiği paralar oluştururdu.¹¹⁴ Özellikle bunlardan kırsal kesim camilerinin vakıfları günümüzdekilere benzeyen bir faiz kurumu idi. Bu bize bugünün şartlarında tuhaf gelebilir. Ancak mabedlerde bulunan ruhani nitelik ekonomik zeminde çeşitli kurum ve kuruluşlarca kullanılmış ve istismar edilmişti.¹¹⁵

Fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümler, örnekler genel ve anonimdir. Kadı sicilleri, fermanlar ve mühimme defterleri ise fiili ve gerçek durumları yansıtır. Bu bakımdan bunlardaki belgeler yaşanan hayattaki uygulamayı gösterir. Günümüze kadar Osmanlıcadan Türkçeye çevirilen belgelerde faizin günlük ekonomik hayatta açıkça uygulandığı görülmektedir. (İstanbul kasaplarına sermaye verilmek üzere 1565 yılında Sultanlar, Hanım Sultanlar, Prenslar ve Vezirler vakıflarından toplanmış 698 bin akçenin vakf edildiğini gösteren belge) Mühimme defterlerinde kayıtlı olan bu belgelerden başka faiz işlemlerinde uygulanacak yüzde oranlarını tespit eden fermanlar da vardı. Sultan I. Ahmet'in yayınlamış olduğu fermanında tefecilerin yüksek oranda faizle borç vermelerini yasaklamış ve buna

¹¹² Döndüren, Hamdi, Faizsiz ve Daha Sağlıklı Bir Ekonomi, Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1989, sh. 21.

¹¹³ Çağatay, Neşet, *a.g.e.*, sh.48.

¹¹⁴ Çağatay, Neşet, *a.g.e.*, sh. 48-49.

¹¹⁵ Sayı, Ali, Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987,sh. 22-23.

uymayanlarında cezalandırılacağını vurgulamıştır. Bunun yanısıra Osmanlıda uygulanmaya başlandığı yıllardaki faiz oranları ile daha sonraki yıllardaki yüzde farklı idi. Mesela 1609 tarihli fermanında yüzde onbeş, 1680 tarihli narh kanununda yüzde on, 1887 tarihli murabaha nizamnamesinde yüzde dokuz idi.¹¹⁶ Buradan da eski yıllardan yakın zamana gelindikçe faiz oranlarının eğer anormal bir durum yoksa düştüğünü görebiliriz. Bu da bize Osmanlı toplumunda ,başlangıçta tefecilik şeklinde görülen faiz olgusunun, işlevini bankaya bıraktığının bir belirtisidir.

Gelişmelerin bir sonucu olarak Osmanlı imparatorluğunda eski zamanlardan beri halk arasında pratikte cereyan eden faiz konusu, özel kişiler veya devlet tarafından vakfedilen paraların faize verilmesiyle böylece yeni bir döneme girilmiş oldu. Daha öncede belirttiğimiz gibi Para vakıflarına verilen paralar hayır işlerinde kullanılmış, fakirler yardım, esnaf ve sanatkârlara borç verme şeklinde değerlendirilmişti.

Osmanlı imparatorluğunda kâğıt paranın kullanılmaya başlanılmasından sonra faiz işlemleri resmi ve aleni bir nitelik kazandı. Bu konuda mali güçlerini hem Avrupa'ya hem de devlete ispatlamış olan Galata sarrafları çok aktif rol oynadılar.¹¹⁷Bunun yanısıra ilk kâğıt para “Kaime-i Mu'tebere-i Nakdiyye” de faizli işlemlerde kullanıldı. İlk kâğıt para, karşılığı sekiz yıl sonra ödeneceği taahhüt olunan %8 faizli birer tahvil niteliğinde idi. Bu tahvillerin taklitlerinin çıkması üzerine ikinci defa %6 faizli kaimeler piyasaya sürülmüş ,ancak bir müddet sonra faizli kaime çıkarma işi terkedilerek, faizsiz kâğıt para uygulamasına geçilmişti.¹¹⁸

Görüldüğü gibi Osmanlı imparatorluğunda faiz işlemleri, bilhassa kâğıt paranın, madeni paranın yerini almasından hızlı bir gelişme göstermiş, faiz oranları, zaman zaman çıkarılan “Murabaha Nizamnamesi ”ile düzenlenip sınırlı tutulmuştu. Bankacılığın Osmanlıda başlamasından sonra faiz oranlarını ve bununla ilgili konuları içine alan ilk nizamname 25 Mart 1864 tarihinde “Murabaha Nizamnamesi” adı altında yayımlandı. Bu nizamname ile ticari ve iktisadi hayatın ayrılmaz parçası

¹¹⁶ Çağatay, Neşet, *a.g.e.*, sh. 51.

¹¹⁷ Çağatay, Neşet,*a.g.e.*,sh.52.

¹¹⁸ Döndüren,Hamdi,İslâm'da Para, Kredi,Faiz ve Enflasyon İlişkileri,Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi:4 (Para, Faiz ve İslam),İSAV Yayınları,İstanbul,1992,sh.202.

olan faiz ile, düşük orandaki sermaye gelirini ortaya çıkarmak suretiyle ticari işlemlere bir meşruluk verilmek istenmişti. Ancak daha sonraki hukuki düzenlemelerde halkın “faiz” kavramına karşı olan isteksizliği sebebiyle murabaha nizamnamelerine iltifat edilmeyerek “muamele-i şer’iyye” usulünde ısrar edilmişti.¹¹⁹

Buraya kadar vermiş olduğumuz Osmanlı ekonomik hayatından kesitler -özellikle Fatih Sultan Mehmet’ten sonraki dönemlerde- faiz’in, günlük iktisadi hayatın ayrılmaz parçası olduğu gerçeğinin bir göstergesidir.

2. KAPİTALİZM VE FAİZ TEORİLERİ

Kapitalizm sistemine mensup iktisatçılar, faizin ekonominin vazgeçilmez bir müessesesi olduğunu belirgin bir şekilde ifade etmişlerdir. Kapitalist iktisatçılara göre faiz, hem bireylerin elde ettikleri gelirlerinin tamamının tüketilmemesine ve bir kısmının tasarruf haline dönüştürülmesine neden olmakta, hem de tasarrufların biriktirilmeyerek yatırım harcamaları biçiminde tekrar ekonomiye dönmesine sebep olmaktadır.

Kapitalist ekonomistlere göre, bir ekonomide faiz oranı ile tasarruf ve yatırım harcamaları arasında fonksiyonel bir bağlantı bulunmakta ve faiz oranı tasarruf ve yatırım harcamalarını birbirine eşit kılmak suretiyle üretim faaliyetlerini en üst düzeye çıkaran ve bu düzeyi koruyan fonksiyonel bir görev yapmaktadır. Yine kapitalist iktisatçılara göre, faiz oranı tasarruf ve yatırım harcamalarının eşit oldukları bir noktada oluşmaktadır.

Kapitalist sistemde faiz teorileri çeşitli dönemlerde yaşamış olan bir çok iktisatçının görüşlerinden temellerini almıştır. Bugünde görüşleri faiz konusunda ilke kabul edilen Keynes’e gelinceye kadar iktisatçılar, faizi değişik yaklaşımlarla incelemişlerdir. Bu görüşleri de faiz teorileri başlığı altında aşağıda ele alacağız.

Kilisenin faiz konusundaki tavrının değişmesinden sonra faizin kaynağını, sebebini ve haklılığını açıklamaya çalışan teoriler ortaya çıktı. Faiz teorileri hem faiz’in varlığını, hem de faiz’in, oranlarını belirleyen sebepleri açıklamaya çalıştı.

---

¹¹⁹ Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995, sh. 140.

Faiz teorilerinin asıl gayesi, sermaye arz ve talebini dolayısıyla faiz oranlarını tayin eden sebeplerin hangileri olduklarını tespit etmekten ibaretti. Faiz sınırlarının zaman ve mekâna bağlı nasıl değiştiklerini aydınlatmak, faiz oranlarının değişmesinde etkisi tesirli olan kuvvetleri ortaya koymak, faiz gelirin oluşumuyla ilgili birtakım özel meseleleri incelemek de bu teorilerin üzerine düşen vazifelerdendir.

Faiz teorileri, faiz meselesini iktisadi, hukuki ve toplumsal manadaki faydalarından bahseder. Faiz'in neden yasak veya yasal olması gerektiğini izah edip konuyla ilgili hükümlerin faydasını ve amacını araştırır, felsefesini yapar.¹²⁰

İlkçağdan günümüze kadar faiz hakkında birçok görüş ileri sürülmekle beraber gerçek anlamda faiz teorileri XVIII. yüzyılın ilk yarısından sonra ortaya konulabildi.

Ortaçağda geçerli olan ve kaynağını Aristo'dan alan görüşler, iktisat teorisini ilgilendiren sorular içermemişler, daha ziyade bazı ahlaki değerler ifade etmişlerdi. Ortaçağda faize ilişkin görüşler, sıkıntıya düşen insanların ödünç işlemi çerçevesinde "suistimal edilmelerini" konu edinmişlerdi: Burada söz konusu olan faiz, bir kişinin hayatını devam ettirmek üzere aldığı ödünç para, yani tüketim faizidir. Paranın, üretimi etkin kılmak üzere talep edilen sermaye unsuru olabileceği gözönünde bulundurulmamıştı. Bir anlamda sermaye unsuru olan çeşitli varlıklar arasında ayırma gidilmemişti. Para ile diğer sermaye unsurlarının kiralama bedelleri arasında fark olduğu düşüncesinde idiler. Bu dönemdeki iktisatçı teorisyenlere göre üretim için bina, makine gibi sermaye unsurlarına ihtiyaç duyan girişimciye, bunları sağlaması için faiz karşılığı borç para verilmesini ahlâk dışı kabul etmelerine rağmen, aynı girişimciye, aynı amaç için makine ve bina kiralanmasını ise meşru kabul etmişlerdi.¹²¹

Sosyalist ve kapitalist iktisadi sistemlerden her biri kendi bünyesine göre ve kendi temel prensiplerini destekleyecek biçimde birtakım faiz teorileri geliştirdi. Bu

---

¹²⁰ Ufudağ, S., *a.g.e.*, sh. 242-243.

¹²¹ Paya, M.M., *a.g.e.*, sh. 76.

teoriler, ancak o sistemler içinde anlaşılır halde idi. Bundan dolayı teoriler arasındaki farkı her zaman çelişki ile açıklamak doğru değildir.¹²²

a. Merkantilist Çağ'da Faiz Teorileri

Kilisenin faizden elini çekmesiyle Avrupa'da Merkantilist çağda (1500-1700 yılları arası) faiz üzerindeki yasak gevşedi ve sonunda faiz oranları üzerinde kontrol ve sınırlandırma imkanları tamamen ortadan kalktı. Bu devirde nakit para, geniş bir şekilde ticari işlerde kullanılmaya ve nakite dayanan işlemler, takasın yerini almaya başladı. Merkantilist devirde, paranın bir arada toplanması, hazineler meydana getirilmesi, milli bir gaye ve politika oldu. Bundan dolayı kıymetli madenlerin toplanması için her türlü gayret gösterildi.¹²³

Avrupadaki hükümetlerin ekonomik politikaları altın ve gümüş madenlerinin çıkarılmasına endekslenmişti. Böylece Merkantilistler, ilk defa iktisat siyasetini, devletlerin gelişme imkanları bakımından ele alan fikir ve devlet adamları olmuştu. Jean Bodin, Antoine de Monchretien, Colbert, Malestroit, Thomas Mun, John Hales, Edward Misselden, Josiah Child en önemli merkantilistlerdendir.¹²⁴ Merkantilistler, para ile sermayeyi aynı şey kabul etmişlerdi. Onlara göre para, toprak gibi idi.¹²⁵ Nasıl toprağa ekin ekilip ürün alınıyorsa parada aynı işlevi görebilirdi. Para, Merkantilistlere göre tabii servetlerden ayrı sun'i bir zenginlik olarak görülmüşdü. Netice olarak Merkantilistler, sermaye sahibinin, başkasının yararına sunduğu sermayesinin kullanılmasına kârşılık faiz adıyla bir pay alması en tabii hakkı idi.¹²⁶

¹²² Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 244.

¹²³ Qureshi, Anwar Iqbal, Faiz Nazariyesi ve İslâm, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966 sh. 25.

¹²⁴ "Merkantilistler", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 1988.

¹²⁵ Qureshi, A. I., *a.g.e.*, sh. 25.

¹²⁶ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 247.

b. Fizyokratlara Göre Faiz

Fizyokratlık, tarımı ihmal eden Merkantilizme karşı doktrin alanında uyanmış ilk kuvvetli tepki idi. İktisatçı sıfatı, ilk defa fizyokratlar hakkında kullanılmıştı. Fizyokratlık doktrinin kurucusu Dr. Quesnay' dı.¹²⁷

Faiz'in teorik temellerinin incelenmesine yönelik ilk fikirlerin fizyokratlarla başladığı ileri sürülmekte idi.¹²⁸ Faiz teorisini ilk defa ilmi bir şekilde fizyokrat düşünür Turgot (1727-1781) açıklamıştı. Liberalizm sisteminin ön merhalesi niteliğindeki fizyokrasi ekolünün, ekonomi teorilerini ve özellikle bunlardan vergilerle ilgili olanların uygulama alanına koymağa çalışan da Fransa devlet adamı Turgot idi.¹²⁹

Fizyokratlara göre toprak üretkendi. Şu halde rant temin eden bir toprak, satın almaya yarayan bir meblağ ödünç verildiğinde bu rant kadar faize hak kazanmalı idi.¹³⁰ Bu konuda Fransız devlet adamı Turgot, elinde borç verebilecek kadar paraya sahip olan bir kimsenin, dilerse bu para ile toprak satın alarak kazanç elde edebileceğini ve böylelikle âtil duran parasını değerlendirebileceğini, bu nedenle böyle bir imkana sahip olan bir şahsın topraktan vazgeçmesi ve mevcut parasını başkasına borç olarak vermesi halinde, toprağın geliri kadar bir faiz alabileceğini söylemişti.¹³¹ Eğer ödünç veren kişi borç verdiği paradan faiz almayacaksa o zaman borç vermeyip bu para ile toprak satın alır ve sermayesini ziraatle değerlendirebilirdi. Turgot'un bu görüşü iktisat biliminde imsak teorisi olarak bilinmektedir.¹³²

c. John B. Say ve Wilhelm Roscher'e göre Faiz

Klasik iktisatçılardan Fransız John-Baptiste Say (1768-1832), ve Alman Wilhelm Roscher (1817-1894) sermayeyi emeğe benzeterek işçinin emeğiyle kazandığı değere ücret denildiği gibi sermayenin üretime katılma payında faiz terimiyle ifade etmişlerdi. Kredinin üretim araçları sağladığını, dolayısıyla faizin

127 "Fizyokrat", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 1988.

128 Oğuz, O., *a.g.e.*, sh. 321.

129 Zeytinoğlu, E., "İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz", sh. 97.

130 Özsoy İ., "Faiz".

131 Zeytinoğlu, E., "İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz", sh. 97-98.

132 Zeytinoğlu, E., "İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz", *a.g.e.*, sh. 98.

sermaye tarafından üretilmiş bir gelir payı olduğunu savunmuşlardır.¹³³ Bu görüşe İngiliz iktisatçı Thomas Robert Malthus ve Alman iktisatçı Johann Heinrich Von Thünen' de katılarak faizi, sermayenin verimliliği ile açıklamışlardır.

John B. Say ve Wilhelm Roscher, sermaye ve faiz'in ekonomideki işlevinin aynı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Mesela; orak biçerek bir günde yüz orakçının yaptığı işi yapan bir ziraat aletini satın alan sermaye miktarı, yüz orakçının aldığı ücreti veya ona yakın bir miktarı faiz namıyla almak hakkına sahipti. Şu halde sermaye, üretilmiş bir üretim vasıtası idi. Onun için işçi, emeğine karşı nasıl sabit bir ücret alıyorsa, sermaye sahibi de parasına karşılık olmak üzere faiz adıyla sabit bir miktar ücret alması en tabii hakkı idi.

d. Adam Smith ve David Ricardo'ya Göre Faiz

Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1772-1823) gibi klasik iktisatçılar faizi, ödünç alanın paradan sağlayacağı kâr için, ödünç verene ödediği karşılık olarak ele almışlardır.

Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say, Frederic Bastiat ve Stuart Mil gibi iktisatçılara göre hürriyet, toplum çıkarını sağlayan tek ve önemli güdü idi. Her zaman için kişi çıkarı ile toplum çıkarı arasında bir paralellik olduğunu söylemişlerdi. Aynı zamanda adı geçen bu iktisatçılar ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul etmişler, hatta böyle bir eşitsizliği faydalı bulmuşlar ve faizin yasal bir gelir, haklı ve vazgeçilmez bir kurum olduğunu vurgulamışlardır.¹³⁴

Bu iktisatçılardan Adam Smith ve David Ricardo ön plana çıkan klasik faiz teorisyenleri idi. Adam Smith, iktisat biliminin kurucusu sayılmış, aynı zamanda eseri klasik dönemin bütün yazarları tarafından bir başyapıt olarak kabul edilmişti.

Tüm klasik iktisatçılar faiz ile ilgili altyapılarını oluştururken Adam Smith'in bu konuda ileri sürmüş olduğu görüşlerinden yararlanmışlardır.

Adam Smith'e göre, faiz kârdan ayrı bir kavram ve tasarrufunu kendisi kullanmayan, ancak, başka birine ödünç veren kişinin elde ettiği gelir demek idi.

¹³³ Özsoy, İ., "Faiz".

¹³⁴ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 97.

alacaklıya ait olacaktı.¹³⁵ Adam Smith ve David Ricardo, parayı kullanmakla elde edilen kazanca göre faiz oranlarının tesbit edilmesi gerektiğini söylemişlerdi.¹³⁶ Bu nedenle Adam Smith ve onun ekolüne mensup iktisatçılar "Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler" formülünü benimsemişlerdi. Bunun sonucunda hem faiz'in hem de faiz oranlarının tam bir serbesti içinde ve hiçbir müdahaleye maruz kalmaksızın tayin ve tesbit edilebilmesini istemişlerdi.¹³⁷ Ayrıca bu görüş liberal sistemin faiz anlayışının temelini oluşturmuştu.

e. Senior'a Göre Faiz

İktisatçılardan bazıları faiz meselesine para arzı yönünden yaklaşmışlardı. Bunlardan biri de İngiliz iktisatçısı Senior (1790-1864)'un ileri sürdüğü teori idi. Senior'un bu faiz teorisi iktisatta oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Tasarrufun fedakârlığı ve aynı zamanda paranın sağlayacağı güvenden vazgeçmeyi gerektirdiği tezini ilk ortaya koyan Nassau Senior'dur.¹³⁸ Bu teoriye göre, tasarruf sahibi elindeki tasarrufunu harcamamakta, onu çeşitli ihtiyaçlarından bazılarını gidermek için kullanmamakta ve elinde tutmaktadır. Böylece harcamadan fedakârlık yapmak suretiyle sermayedara gerekli kapitali sağlamış olmaktadır. İşte faiz de bu fedakârlığın bir tür karşılığı idi. Çünkü, kişi elindeki gelirini, tüketim harcamalarına sarfetmemekle bir süre için ihtiyaçlarını tatmin etmekten fedakârlık etmeye ve bundan doğan sıkıntıyı da göze almaktadır.¹³⁹

f. Alfred Marshall'a göre Faiz

Senior'un görüşü, zenginlerin en küçük bir sıkıntıya katlanmadan tasarrufta buldukları gerekçeyle birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bundan dolayı Nassau Senior'un görüşlerine yapılan eleştirileri, bu teoriyi geliştiren Alfred Marshall (1842-1924) dikkate almıştır. Alfred Marshall "fedakârlık" veya "el çekme" yerine bekleme ifadesini kullanmıştır.

¹³⁵ Akdiş, M., a.g.e., sh.41.

¹³⁶ Qureshi, A. I., a.g.e., sh. 28.

¹³⁷ "Smith (Adam)", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 2.

¹³⁸ "Senior (Nassau William)", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 2.

¹³⁹ Oğuz, O., a.g.e., sh. 324-325.

Marshall'a göre, tasarruf eden süresiz olarak parasını tüketmekten vazgeçmiş sayılmaz. Ona göre tasarruf eden bugünkü tüketimi gelecek bir güne ertelemiştir. Böylesine bir erteleme veya bekleme için bir özendiriciye ihtiyaç vardır, bu da faizdir.¹⁴⁰ İnsanlar yaratılışları gereği peşin olanı veresiye olana tercih ederler. "Bugünün kilimi, yarımın halısından daha iyidir" kanaati taşırlar. Şimdiki durumun, geleceğe tercih edilmesi şu anda mevcut bulunan malların gelecekteki mallardan daha cazip ve daha kıymetli olmasına yol açar. Bundan dolayı bugün harcanabilir ve tüketilebilir bir durumda bulunan mallardan bir kısmının tasarruf edilmesini zor ve külfetli bir iş, zahmetli ve sıkıntılı bir bekleyiş haline getirir. Faiz de bu zahmetli bekleyişin karşılığıdır. Kişilerin katlandıkları bekleme sıkıntısının nimeti faizdir.¹⁴¹

g. J. M. Lauderdale'e göre Faiz

James Maitland Lauderdale (1759-1839) tarafından geliştirilen sermayenin üretkenliği teorisi verimliliğe sermayenin tabii bir sonucu olarak bakmıştır.¹⁴²

Bu teoride sermaye, emek yerine kullanılmış ve sermayenin de emek gibi değer ürettiği vurgulanmıştır. Faiz, kredi kullanımıyla elde edilen değer artışının karşılığıdır.¹⁴³ Öyleyse faiz vardır, çünkü sermaye üretim artışına yol açmaktadır. Bu görüşü örneklendirirsek, bir ağ ve misineyle balık tutmak arasında fark vardır. Ağın yardımı ile daha çok balık tutarız. Ağ yapımı için zaman harcasak bile ağ ile daha çok balık tutabiliriz.

Görünüşte bu düşüncelerin faiz'in doğuşu için dolaysız nedenler sağladığı kabul edilebilir. Ancak sermaye, malları ve verimliliği arttırdığından sermayeyi sağlayan kimse veya muhafaza eden aracın da artan üretimden net bir gelir alması gerektiği vurgulanmıştır.

Sermayenin üretken olduğu ve bundan dolayı da üretimden pay alması gerektiği Marksistler tarafından, ayrıca sermayenin üretken olması faizin belirli bir oranda ödenmesi de islam iktisatçıları tarafından tenkit edilmiştir.

¹⁴⁰ Qureshi, A.I., *a.g.e.*, sh. 28.

¹⁴¹ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 249.

¹⁴² Ergin, Feridun, *Para ve Faiz Teorileri*, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İstanbul 1983, sh. 178-9.

¹⁴³ Ergin, F., *a.g.e.*, sh. 179.

h. Böhm Bawerk'e göre Faiz

Avusturyalı devlet adamı ve iktisatçısı Augen von Böhm Bawerk (1851-1914), 1884-1889 yıllarında yayınlamış olduğu "Sermaye ve sermaye faizi" adlı iki ciltlik eserinin ilk cildinde faiz teorilerini detaylı ve esaslı bir şekilde incelemiştir.

Böhm Bawerk, eski faiz teorilerini tenkit etmiş ve zaman tercih kavramı olarak da bilinen Acio Faiz nazariyesini, ekonomiye yerleştirmiştir. Bawerk'e göre zaman meselesi faizin ağırlık merkezidir.¹⁴⁴

Araştırmalarında insan psikolojisine ağırlık vermiş ve insanların, psikolojik ve ekonomik nedenlerle mevcut bir değeri, ileride elde edecekleri başka bir değere tercih ettiklerini söylemiştir.¹⁴⁵ Bawerk'e göre insanlar genellikle günlük ihtiyaçlarını ön planda tutar ve geleceği küçümserler.¹⁴⁶ Çünkü insanlar, hem gelecek hakkında kesin bir bilgiye sahip değillerdir, hem de şimdiki ihtiyaçları, gelecekteki ihtiyaçlarına kıyasla daha çok ve daha çeşitlidir. Şimdiki para belirsiz bir geleceğin parasından daha iyi görünür. Gelecekteki 110 lirasansa bugünkü 100 lira daha kıymetlidir. Bu da bugünün hazır parası ile yarının belirsiz parası arasında bir acio vardır. Bir zaman tercihi söz konusudur. Öyleyse bugünkü malların gelecekteki mallarla değiş-tokuş edilebilmesi için bu acio farkının kaldırılması gerekir. İşte faiz bu farkı ortadan kaldırmaya yaramaktadır.¹⁴⁷ Ödünç alan açısından faiz, input¹⁴⁸ yahut girdi'yi bugün gerçekleştirmek için paraya ödenen bedeldir. Ödünç veren açısında ise bugünün parası yerine, yarın temsil edeceği değeri, tercih etmesini sağlayan faktördür.¹⁴⁹

---

¹⁴⁴ Ergin, F., *a.g.e.*, sh. 204.

¹⁴⁵ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 99.

¹⁴⁶ Özsoy, İ., "Faiz", Zeytinoğlu, Erol, İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 99.

¹⁴⁷ Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, Nil Yayınları, İzmir, 1993, sh. 37; Ergin, F., *a.g.e.*, sh. 205.

¹⁴⁸ Input teriminin Türkçe karşılığı girdidir. Mal ve hizmet üretimine yapılan masraflara denir. Hammadde, enerji sarfiyatı, ücretler, amorti edilen materyel, ilanlar... inputdur. ("Input", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 1).

¹⁴⁹ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 37.

i. Keynes'e göre Faiz

Görüşleri iktisat teorisinde inkılap olarak kabul edilen John Maynard Keynes (1883-1964)'in faiz konusundaki görüşleri de bu alanda yankı uyandırır nitelikte olmuştur.

J. M. Keynes'e göre faiz, likid vasıtaları elinde tutmaktan ve para biriktirmekten vazgeçirmek maksadıyla para sahibine ödenen fiyattır.¹⁵⁰ İktisatta Keynes'in bu görüşüne Likidite tercihi¹⁵¹ teorisi denir.

Keynes, klasik iktisatçıların aksine faiz'in tasarruf için gerekli olmadığını ve tasarrufların faiz oranına göre değil, gelir ve istihdam seviyesine bağlı olduğunu savunmuştur.¹⁵²

Keynes, kişilerde var olan hazır para bulundurma (likidite tercihi) eğilimini üç temel nedene bağlamaktadır.¹⁵³

Birincisi günlük alışveriş ihtiyacından doğan eğilimdir. İnsanlar, gelirlerine göre, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinde para bulundurmak isterler. Şöyle ki, her ayın 15'inde aylık alan bir memur, besin, giyim, konut ve beklenen giderler için ayın son gününe (yani yeni aylığını alacağı güne) kadar gelirlerinin bir bölümünü hazır para olarak el altında tutmak ister. Ancak, ayın ilk günlerinde tuttuğu hazır paranın miktarıyla, son haftasındaki paranın miktarı arasında fark vardır. İnsanlar, bu zaman dilimi içinde faiz oranı ne düzeyde olursa olsun gerek şahsi ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse birtakım ticari iş ve münasebetlerde kullanmak için bu paradan vazgeçmezler. Bir başka deyişle ,düşünseler dahi tasarruf yapma imkanları yoktur.

Keynes'e göre insanların hazır para bulundurma temayüllerinden biri de ihtiyatlı davranma eğilimidir. Bir toplumun bireylerinden bazıları, gelecekte çıkabilecek olağan üstü giderleri (yangın, hastalık vb.) karşılamak amacıyla ve eğer sermaye sahibi ise beklenmedik masrafların ödenmesinde sıkıntıya düşmemek,

¹⁵⁰ "Likidite Tercihi" Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 2.

¹⁵¹ İktisatta Para tutma arzusuna likidite tercihi denmektedir.

¹⁵² "Likidite Tercihi", Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 2.

¹⁵³ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh.41.

ticari hayatta ortaya çıkan kârlı alışverişleri, fırsatları kaçırmamak için elinin altında hazır para bulundururlar. Zenginler, özellikle tüccar olan kişiler, ihtiyat güdüsüyle, fakirlerden daha çok parayı ellerinde hazır bulundururlar.

Keynesçi doktrininin faiz oranları üzerinde en çok etkisi olanı spekülasyon güdüsüdür. Toplumda bazı kişiler (özellikle sermaye sahipleri) ileride tahvil veya mal fiyatlarında bir düşmenin olacağını, bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde satın alacakları ucuz tahvil veya malı, bir süre beklettikten sonra pahalı ve kârlı bir şekilde satacaklarını hesap ederler. Onun için elde hazır sermaye ve nakit bulundururlar. Bu güdünün iktisadi hayatta etkin bir biçimde işleyebilmesi için aktif bir menkul kıymetler borsasının bulunması şarttır. Ancak bizim ülkemiz gibi enflasyon oranının yüksek olduğu az gelişmiş toplumlarda daha çok altın, döviz ve emlak üzerine spekülasyon yapılmaktadır.

İşte Keynes'de kişilerdeki hazır para bulundurma eğilimlerini ortadan kaldırmak için onlara faiz namıyla bir ödeme yapılması gerektiğini söylemiştir.

J. M. Keynes'e göre binlerce seneden beri dünyanın çektiği sermaye sıkıntısının sebebi eskiden araziye, şimdide paraya verilen yüksek faizdir.¹⁵⁴ Keynes, faiz oranlarının düşüş göstermesini ekonominin iyi yolda oluşunun bir göstergesi olarak kabul etmiş, bu oranları sıfır noktasına indirebilen ekonomik sistemleri de ideal saymıştır.¹⁵⁵

Batıda XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren ileri sürülmeye başlanan ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha da yoğunluk kazanan faiz teorileri, -Marx'ınki hariç- faizi iktisadi hayatın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Bu teoriler, genelde faizi ilke olarak benimsemekle beraber, faizin kaynağını, haklılığını ve dayandığı gerekçeleri açıklamada net ve kesin bir hükme varamamışlardır. Bugün faiz konusundaki tartışmalar onun haklılık ve meşruiyetini ispatlama gayretinden ziyade faiz oranlarının hangi seviyelerde olması gerektiği üzerinde olmaktadır.

---

¹⁵⁴ Qureshi, A.I., *a.g.e.*, sh.43-44.

¹⁵⁵ Qureshi, A. I., *a.g.e.*, sh. 45.

3. SOSYALİST İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE FAİZ ve KARL MARX'IN FAİZE BAKIŞ AÇISI

Sosyalizm sistemini oluşturan ve sosyal adaletsizliğe karşı öne sürülen görüşler, üretim ve mübadele araçlarının topluma maledilmesi ve sosyal sınıfların kaldırılması yönünde olmuştur. Sosyalist toplumlarda devlet, üretim araç ve gereçlerine sahip olmakta, üretimi planlamakta, yapmakta ve tüketimi düzenleyerek, arzı da talebe uydurmakta görevlidir.¹⁵⁶ Bu düşüncelerin bir sonucu olarak sosyalizmde rekabet, kişisel çıkar, özel müteşebbis, kredi ve benzeri unsurlar fonksiyonlarını kaybetmekte, faiz fiyat, para ve ticaret mekanizmasının geçerli olduğu serbest piyasa ekonomisi yerini devletçi bir ekonomik sisteme bırakmaktadır.

Sosyalizmde , üretim, yatırım faaliyetinin en önemli faktörünü oluşturan ve sermayenin kaynağı olan tasarruf, isteğe bağlı ve iradi değil, zorlayıcı bir nitelik taşımakta, yapılan üretimin ne kadarının tüketileceği, ne kadarının tasarruf edileceği, zorlayıcı tasarruflardan oluşan sermayenin nerede ve ne amaçla kullanılacağı devlet tarafından saptanmakta ve uygulanmaktadır. Bundan dolayı sosyalizmde faiz gibi iktisadi bir müesseseden tam olarak söz edebilmek mümkün değildir.¹⁵⁷ Ancak yine de sosyalist ekonomide kâr kavramı, hemen hemen faiz ve rantı da içine almış ve kapitalist kavramı, ifade ettiği kendi öz manası ile birlikte müteşebbis manasında da kullanılmıştır.

Hayatı ve eserleri hakkında verilen bilgiler, Marx'ın ne kadar çok cepheli olduğunu, bu cepheler içinde en son kurulanın da iktisadi düşünce cephesi olduğunu biliyoruz.

Karl Marx'ın filozoflukla ilgili cephesi, maddeci kâinat ve dünya görüşü ne kadar önemli ise, tarihçiliği ve sosyoloğluğu'da aynı derecede önemlidir. Çünkü bu özelliği ile Marx'ın ekonomist cephesini daha iyi görebiliyoruz. Marx'ın kıymet, üç T, proleterleşme, istismar, buhran ve ihtilâl teorileri, onun ekonomik düşüncelerini

¹⁵⁶ Zeytinoğlu, E., İslamda ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 100.

¹⁵⁷ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 100.

yansıtır.¹⁵⁸ Bunlardan istismar teorisi, konumuzla (kâr ve faizle) daha ilgili olduğundan kısaca açıklamaya çalışacağız.

Karl Marx'ın istismar teorisi gerçek anlamda faiz nazariyesinden ziyade bir kâr teorisi. Sosyalistlerin, faizdeki ana görüşlerini yansıtan teori budur. Marx faizi, kapitalistlerin işçiyi istismarıyla doğan bir müessese olarak görmüştü.¹⁵⁹ Sosyalizmde faiz veya kâr adı altında üretimden alınan kısım işçinin emeğine ait olduğu kapitalistin de bunlara sahip olması haksız kazanç olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁰ Çünkü Kapitalistler, işçileri kendilerine ödenen ücretten daha fazlasını üretecek şekilde çalıştırmakta ve bu fazlaya (artık değere) hakları olmaksızın kendileri sahip çıkmaktadır. İşte bu şekilde elde edilen bir gelir Marx'a göre başkalarının emekleri üzerinden sağlanan bir sömürü özelliği taşımakta idi.

Böylece sosyalist sistemde faizin, haksız bir kazanç olarak kabul edilmesinin temeli atılmıştır. Bu düşüncenin sosyalizmde yer almasında, geliştirilmesinde Marx (1818-1883) kadar, Karl Marx ile çalışıp onun eserlerinin meydana çıkmasında büyük bir payı olan Fredric Engels (1820-1895), önce Hegel'in sonrada Marx'ın etkisinde kalan Ferdinand Lassalle (1825-1864), büyük toprak sahibi Karl Rodbertus (1805-1875) ile anarşist doktrinini kurucusu olan Proudhon (1809-1865) etkili olmuşlardır.¹⁶¹ Kısaca bu düşünürler faiz adlı gelirin, hiçbir hizmet karşılığı olmadığını ve yalnızca emekten gasbedilmiş bir gelir olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Marx'ın umumi felsefesi ve iktisat görüşüyle faiz hakkındaki kanaati tam bir uyum içindedir. Karl, kapitaliste ödenen faizi reddettiği gibi, toprak sahiplerine ödenen rantı ve müteşebbise verilen kârı da kabul etmediğinden, faiz konusundaki görüşlerine itiraz etmek, kendi sistemi açısından zordur.¹⁶² Ancak günümüzde Marksist ekonomik sistemi uygulayan ülkeler son yıllarda faizi kapitalist sistemdeki gibi uygulamaktadırlar.

¹⁵⁸ Fındıkoğlu, Ziyaeddin F., Karl Marx ve Sistemi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, sh. 270.

¹⁵⁹ Oğuz, O., *a.g.e.*, sh.322.

¹⁶⁰ Akdiş, M., *a.g.e.*, sh.29.

¹⁶¹ Zeytinoğlu, E., İslamda ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 101.

¹⁶² Uludağ, S., sh. 254.

C. İLAHİ DİNLERDE FAİZ

Semavi dinler¹⁶³ olarak bilinen tüm dinler faize kârşî çıkmışlardır. Bu dinler faiz'in her çeşidini yasaklamışlardır. Burada tüm semavi dinlerin faizle ilgili görüşlerini yansıtacağız.

1. Musevilikte Faiz

Yahudilerin iktisadi ve ticari faaliyetler içinde bulunmalarından dolayı faiz kavramı, bu kavim için önemlidir. İsrailoğulları, iktisadi faaliyetlerin nisbeten az ve basit olduğu ilk dönemlerde, faizi kesin olarak ve herkes için haram sayıp reddetmişlerdir.¹⁶⁴ Çünkü Hz. Musa'ya gönderilen kutsal kitap Tevrat'ta faiz yasaktı.¹⁶⁵ Fakat Yahudiler, Tevrat'ı tahrif ederek faiz yasağını yalnız İsrailoğullarına uyguladılar. Yahudiler kendilerine göre faize birtakım sınırlandırma ve yasaklar getirip¹⁶⁶ İsrailoğullarının başka milletlerden faiz alabileceğine karar verdiler.

İsrailoğulları, Tevrat'ta yaptığı düzenleme ile bir Yahudi diğer bir Yahudiye parayı, ancak ödünç olarak verebilir. Zira Museviliğe göre ödünç komşunun komşuya karşılıksız olarak yapılması gereken bir yardım ve iyiliktir.¹⁶⁷ Bu iyiliğin karşılığında faiz adı altında bir ücret alınmaz. Tevrat'ta faizle ödünç vermenin yasaklılığına dair hükümler vardır. "Eğer kavmime, yanında olan bir fakire ödünç para verirken ona tefeci gibi davranmayacaksın, onun üzerine faiz koymayacaksın"¹⁶⁸ Ayrıca Tevrat'ta yabancılara faizle ödünç verilebileceği belirtilmiştir. "Para faizi olsun yahut ödünç verilen bir şeyin faizi olsun faizle kârdeşine ödünç vermeyeceksin, yabancıya faizle ödünç verebilirsin".¹⁶⁹

Tevrat'ın emirlerinin yorumuna müsait olması, aşırı faiz ve sadece dindaşına karşı yasaklanması, Musevilikte faizin tamamen ortadan kalkmasını engellemiştir.

¹⁶³ Semavi dinler: Hristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyet.

¹⁶⁴ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 266.

¹⁶⁵ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Cilt 2, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, sh. 201.

¹⁶⁶ Evren, Mahmut Tefik, *Faiz Hukuku*, İstanbul, 1987, sh. 23.

¹⁶⁷ "Faiz", *Yeni Rehber Ansiklopedisi*.

¹⁶⁸ *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi*, İstanbul 1972, s. 76.

Bilhassa başlangıçta basit, açık ve kolay anlaşılabilir halde bulunan Yahudilikte faiz telakkisi, iktisadi faaliyetlerin, ticari münasebetlerin artması ve yoğunluk kazanması üzerine gittikçe karmaşık bir vaziyet almış, ortaya yeni birtakım faiz türleri çıkmıştır. İhtiyaçların zorlamasıyla faizi caiz kılan birtakım hileli yollar bulunmaya çalışılmıştır.¹⁷⁰ Yahudi din adamları Tevrat'ı kendilerine ve toplumun bazı kesimlerine göre yorumlamışlardır.

Günümüzde Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta faiz yasağı bulunmaktadır. Ancak bu yasağın yalnız Yahudiler arasında geçerli olduğu, yahudi olmayanlarla faizli işlem yapılabileceği yazmaktadır.¹⁷¹

Sonuç olarak tarih boyunca doğuda müslümanlarda, Batıda Hristiyanlarda faiz kesin olarak yasaktı Bu durumda faiz, Yahudilerin tekelinde kalmıştı. Bundan dolayı da Yahudiler faizle borç verme, para muhafaza etme ve sarraflık konusuna giren benzeri para işleriyle meşgul olmuşlardı. Yahudiler, bu sayede faizden büyük kârlar temin etmişlerdi.¹⁷²

2. Hristiyanlıkta Faiz

Bütün ilahi dinlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da faiz, kutsal kitapları İncil'e göre yasaktı. Ancak Hristiyanlıkta faiz'in yasak edilmesi çeşitli evrelerden geçmişti. Hz. İsa'nın yaşadığı çağda, belki de çevrenin etkisi ile, ödünç verilen paranın faiz getirmesi yasak sayılmıyordu.¹⁷³ Hz. İsa, faiz işlemlerini kınamaz, yasaklamaz fakat müritlerine, çıkar gözetmeksizin hayır işlemelerini öğütlerdi.¹⁷⁴ Hz. İsa'nın bildirdiği bu emirlerin tam olarak kitaplara geçmemesi veya bu kitapların çok kısa zamanda ortadan kaldırılması ilahi emirlerin unutulmasına sebep oldu.

---

¹⁶⁹ Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, sh. 200.

¹⁷⁰ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 268.

¹⁷¹ Kitab-ı Mukaddes, Çıkış Bap XXII/26; Levililer, Bap XXV/35-37; Ycremya Bap XV/10; Tesniye, Bap XXIII/19,20.

¹⁷² Akdiş, M., *a.g.e.*, sh. 15.

¹⁷³ "Faiz", Büyük Lügat ve Ansiklopedi.

¹⁷⁴ Evren, M. T., *a.g.e.*, sh. 23.

Hristiyanlıkta faiz yasağı üç aşamadan geçmişti. Birinci aşamada kilise babaları, Hristiyan alimler ve konsiller faize şiddetle karşı durmuşlar ve bu hususta amansız bir mücadeleye girişmişler, faizle tefeciliği aynı saymışlardı. İkinci aşamada ise faizle ödünç verme yasağı klasik bir teori haline getirildi. Saint Thomas, Scot ve Molina gibi Ortaçağ müelliflerinde faizle ödünç verme yasağı kesin bir hal aldı. Tefeciler de maddi ve manevi cezalara çarptırıldı. Üçüncü aşamada ise olayların etkisi altında kalan kilise yavaş yavaş faizle ödünç vermeyi kabule yanaştı.¹⁷⁵

Kilise babaları çağında, Yunan kilisesinin babaları vaaz ve yazılarında Tevrat'a dayanarak tefeciliği kınadılar. Bunlara göre tefeciliğe karşı koymanın sebebi, kişinin benzerlerine karşı duyması gereken sevgi ve acımadır. Latin kilisesi babaları da aynı şekilde tefeciliğe karşı çıkmışlardı.¹⁷⁶

Ortaçağ, dini eğilimlerin hakim olduğu bir devirdir. Bu bakımdan ortaçağda tarihin akışını değiştiren şövalyelerin, din adamlarının, rahiplerin ve derebeylerin manevi inançlara bağlılığının görüldüğü bir asır olmuştu.¹⁷⁷ Bu dönemde iktisadi sorunlar, kilisenin ileri sürdüğü kurallar doğrultusunda ele alınmıştı.

Kilise, faizciliği tefecilik ile aynı sayarak şiddetle karşı çıkmış faizle ödünç verme yasağı kesin bir hal almıştı. Tefeciler de maddi ve manevi cezalara çarptırılmıştı.¹⁷⁸

Hristiyanlıkta bütün ortaçağ boyunca faiz konusunda hakim olan başlıca görüş: "Düşmanlarınızı da seviniz, iyilik ediniz ve karşılığında hiçbir şey beklemeden borç veriniz" idi. Her şeyin normal cereyan ettiği bu dönemde faiz almak fakirleri sömürmek sayılacağı için, günah sayılmıştı. Ancak, dış ilişkiler ve ticaret hayatının paraya olan ihtiyacı arttırması, paranın sınırlı ellerde bulunuşunun faiz oranlarını yükseltmesi, gerek Yahudilerin, gerekse de Hristiyan tüccarların

¹⁷⁵ "Faiz", Büyük Lügat ve Ansiklopedi.

¹⁷⁶ "Faiz", Büyük Lügat ve Ansiklopedi.

¹⁷⁷ Özgüven, Ali, İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, sh. 34.

¹⁷⁸ "Faiz", Büyük Lügat ve Ansiklopedi.

faizle para alıp verme işlemlerini daha da yoğunlaştırmıştır.¹⁷⁹ İşte uygulamada görülen faizi özellikle dini ve ahlâki yönleriyle açıklamaya çalışan Saint Thomas d'Aquin, Jean Calvin ve Martin Luther de bu konudaki görüşleri ile teorik çalışmalara öncülük yapmışlardır.

a) Saint Thomas d'Aquin'in Faiz Çalışmaları

Hristiyanlıkta faiz meselesi ile ilgili dikkate şayan görüşlere sahip olan din adamlarından biri Saint Thomas d'Aquin (1125-1274) dur. Günümüzde bile kilise çevrelerince büyük bir otorite olarak kabul edilen Saint Thomas, faizi hem doğal hukuk, hem de Hristiyanlık ahlâkı yönünden incelemiş ve faizin hangi durumlarda meşru, hangi durumlarda ise gayr-ı meşru olacağını açıklayarak ilk kez Hristiyan Avrupasında faiz yasağını bir miktar hafifletmiştir.

Saint Thomas bu teorisini, Eflatun ve Aristo felsefesi ile çağın ekonomik yaşamı arasında ilişki kurarak oluşturmuştu. Ayrıca Aristo'nun fikirleri ile çağın Hristiyanlık ilkelerini kaynaştırıp sentez yapmaya çalışmıştı¹⁸⁰

Faiz konusunda Kilise ilkelerini ve Aristo'yu izleyen Saint Thomas, faizin aleyhinde görüşler ileri sürmüştür.¹⁸¹ Thomas'a göre ödünç verilen birşey için faiz almak, var olmayan birşeyi satmak demektir ki bu da günahdır.¹⁸²

Ancak Saint Thomas d'Aquin, kullanıldığında tüketilen eşya ile (gıda maddeleri gibi) tüketilmeden kullanılabilen eşyayı (at, ev gibi) birbirinden ayırmıştır.¹⁸³ Tüketilerek kullanılan eşyanın, benzerinin iadesinde ödünç alınan miktara ilave olarak bir de kullanım bedelinin (faiz) talep edilmesi haksızlık ve bu da mevcut olmayan birşeyi satmak demektir. Örneğin; şarap veya buğday gibi şeyler ödünç verildikten sonra geri alınırlarsa, bunlardan kullanma ücreti diye birşey alınmaması gerekir. Buna kârşılık tüketilmeden kullanılabilen eşyanın kullanımına karşılık bir ödemenin (kira) talep edilmesi adalete uygundur. Örneğin; bir evin veya bir aletin kiralanması halinde, herhangi bir tüketim söz konusu olmadığı için, bu

¹⁷⁹ Özgüven, A., *a.g.e.*, sh. 37.

¹⁸⁰ Zeytinoğlu, E., *İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz*, sh.93.

¹⁸¹ Ulutan, Burhan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, Ötüken Neşriyat İstanbul 1978, sh. 164.

¹⁸² Zeytinoğlu, E., *İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz*, s. 93.

¹⁸³ Özsoy,İ., "Faiz".

evin veya aletin kullanılma bedeli olarak alınan bir fazlalık meşrudur ve alınması günah değildir.

Faiz hakkında önceleri bu açıklamaları yapan ve faiz-kira ayırımında önemli esaslar ortaya koyan Saint Thomas, iktisadi şartların zorlaması ve yatırım amaçlı ödünç ihtiyacının artmasıyla faize izin vermede daha yumuşak davranmış ve bazı gerekçeler ileri sürerek para sahibinin verdiği paradan başka "tazminat akçesi" adı altında ayrı bir fazlalık almasını da meşru görmüştü.¹⁸⁴ Bundan dolayı, Saint Thomas'ın faiz hakkındaki görüşlerinde yararlandığı Aristo kadar net ve sert olmadığı gibi faizi, meşru görüp görmediği hususu da tartışılacak kadar kapalı ve çelişkilidir.

b) Martin Luther'in Çalışmaları

Hristiyanlıkta faiz yasağının yumuşamasında etkili olan bir kişide Martin Luther(1483-1546)'dir. Her ne kadar Vatikan'ın faiz hakkındaki görüşlerini düzeltmeğe çalışmamış, ve faizle borç para verenin aleyhinde bulunmuşsa da düşünceleri ve yaptığı mücadele ile Hristiyanlıkta faiz'in yumuşatılmasına ve Roma kilisesine muhalif bir çok yeni mezhebin doğmasına neden olmuştur. Bu da faizin kabul edilmesine imkân veren bir ortamın hazırlanmasını sağlamıştı.¹⁸⁵

c) Jean Calvin'in Çalışmaları

Jean Calvin (1509-1564) protestanlık mezhebinin temel inanç konularını düzenleyen bir reformisttir.¹⁸⁶ Önceleri muhalefet etmesine rağmen daha sonra faizli ödünç almanın olabileceğini ilk defa savunan Jean Calvin'dir. Faiz'i günah olmaktan çıkartmak için büyük çaba sarfetmiş, tüketimle üretim ödünçünü, dolayısıyla riba ile faizi birbirinden ayırma yöntemini kullanmıştır. Böylece bu yöntem, kapitalizmin doğuşunda zorunlu bir yardım eli olarak kendini göstermiştir.¹⁸⁷

---

184 Özsoy,İ., "Faiz."

185 Akdiş, M., *a.g.e.*, sh. 15-16.

186 Ersoy, A., *a.g.e.*, s. 62.

187 Özsoy İ., "Faiz".

Calvin'e göre, faiz'in Hristiyanlığa aykırı olduğu görüşü tamamen dayanaksızdır. Ancak devlet adamları, faizin sömürü konusu yapılmasını önleyici tedbirler almak, halkı faizlerin ağır baskısından korumak zorundadır.¹⁸⁸

Ayrıca Calvin, faize izin veren yasal düzenlemelerin yapılmasına da öncülük etmiştir. Faize ilk defa Calvinizmin beşiği olan Cenevre Şehri medeni kanunu izin vermiştir. Bu da Calvin'in görüşlerinin kabul gördüğü ve uygulandığının bir ispatıdır.¹⁸⁹

Onaltıncı yüzyıldan itibaren faiz, hristiyanlık aleminde klasik bir kural haline getirildi ve yavaş yavaş da kalktı. Günümüz hristiyanlık dünyasında ise faiz kabul edilmekte, ancak tefecilik hâlâ kınanmakta ve reddedilmektedir.

3. İslamiyette Faiz

İslâmiyette faiz, Kur'an'da ve Hadislerde yer alan hükümlerle açıkça yasaklanmıştır. Kur'an da bu konuda birçok ayet vardır. Ayrıca Hz. Muhammed de İslâm Tarihinde veda hutbesi diye bilinen konuşmasında, faizin ortadan kaldırıldığı, faiz alıp vermenin Allah tarafından yasaklandığını belirtmişti.

İslâmiyet'te faizin büyük bir günah olduğu ve faiz yasağının, hiçbir esnekliğe ve değişikliğe uğramadan günümüze kadar nasıl devam ettiğini anlayabilmemiz için, bu müessesenin İslâmiyet'ten önceki Arap toplumunda nasıl çalıştığına gözatmamız gerekir.

a. İslam Öncesi Araplarda Ribanın Uygulanışı ve Çeşitleri

İslâmiyetten önceki Arap toplumunda faiz müessesesi, Arapların elinde çok etkili bir istismar aracı ve kazanç yolu idi. Bu bağlamda cahiliye devrindeki Arapların faiz anlayışı ile günümüzün faiz anlayışı arasında bir paralellik göze çarpmaktadır.¹⁹⁰ Coğrafi durumu yönünden tarıma elverişli olmayan Hicaz bölgesinde, ticaret ve onun ayrılmaz bir parçası olan borç alıp verme işlemi çok

¹⁸⁸ Ulutan, B., *a.g.e.*, sh. 167.

¹⁸⁹ Akdiş, M., *a.g.e.*, sh.24.

¹⁹⁰ Bayındır, Abdülaziz, İslâm'da Faiz Mefhumu ve Unsurları, Tartışmalı Toplantılar Dizisi: 4 (Para, Faiz ve İslâm), İSAV Yayınları, İstanbul 1992, sh. 121.

yaygındı. İslam öncesi Araplar, alışverişlerden doğan borç verme işinde iki türlü işlem takip ediyorlardı:

Bunlardan birincisi;birbirinin aynı veya benzeri türden şeylerin değiş-tokuşu şeklinde idi. Buna da “riba-i fadl”diyorlardı.¹⁹¹ Aynı zamanda “riba-i fadl”ilk defa Hz. Muhammed tarafından açıklanan alışveriş faizinin bir çeşididir.

İkincisi,nakit olarak,her ay ve her yıl belirli bir faiz alınmak ve anaparanın zamanında ödenmemesi halinde süre uzatılıp faizi iki kat olmak üzere borç para verilmesi ki buna da “riba-i nesie” denirdi.¹⁹² Cahiliye döneminde Araplar “riba-i nesie”yi şu şekilde uyguluyorlardı:Vadesi geldiğinde alacaklı borçluya şu şekilde derdi: “Ödeyecek misin yoksa borcun artsın mı?” Eğer borçlunun ödeyecek gücü varsa öderdi. Aksi takdirde borçlunun borç faizi bir dişi deve ise, ödeyemeyip süre uzatıldığında iki yaşında bir deve;borç konusu elli ölçek buğday ise yüz ölçek buğday; borç konusu para olup 500 altın ise ertesi yıla uzatıldığında 1000 altın, bir yıl daha uzatılırsa 2000 altın olurdu.¹⁹³ Böylece borçlunun alacaklısına ödemek zorununda olduğu fazlalık, kısa bir zaman içerisinde borç paranın kat kat çoğalmasına neden olabiliyor ve borcun ödenmesi geciktikçe ağırlaşan ve ödenemez hale gelen, gerçek borcun çok üstündeki borç miktarı yalnız borçlunun tüm mallarının elinden çıkmasına değil aynı zamanda borcunu ödeyemeyen borçlunun hapis cezasına maruz kalmasına veya alacaklının kölesi haline gelmesine sebep oluyordu.¹⁹⁴ Bu durum birçok yönüyle bugünün kredi faizleri ile benzerlik göstermektedir.

Faiz, cahiliyye Araplarında kazanç olarak da kabul ediliyordu. Büyük İslam tarihçisi İbn Hişam, Hz. Peygamber’in Hacerul Esved taşının yerleştirilmesi hususunda anlaşmazlık çıkması üzerine hakemlik yaptığı olayda; Kâbe'nin yeniden inşası esnasında, Ebu Vehb adında ve Hz. Peygamber'e akrabalığı olan bir kişinin şöyle konuştuğunu yazar :“Ey Kureyş Topluluğu! Kâbe'nin inşasına ancak temiz

¹⁹¹ Çağatay, N.,*a.g.m.*,sh.40-41.

¹⁹² Çağatay,N.,*a.g.m.*,sh..41.

¹⁹³ Said,Abdullah,İslâm'daki Riba Yasağının Ahlâki Temelleri, çev. Abdullah Yünsel ,İslami Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 4,İnkılab Yayınları,İstanbul,1995,sh.94.

¹⁹⁴ Zeytinoglu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 102.

kazancınızla iştirak edin. Buraya ne zina parası, ne faiz alış-verişi ne de insanlardan zülüm yoluyla alınmış mal girmesin".¹⁹⁵

İşte, Kur'ân-ı Kerîm, toplumsal hayatın son derece bozulduğu, ahlâki bir çöküntünün ve cemiyet kurallarının düzeltilmeyecek bir durumda olduğu Arap toplumunda Hz. Muhammed'e indirilmiş ve Arap toplumunu kemiren ve zenginlerin fakirleri istismar etmesine sebep olan faiz müessesini müslümanlar için kesin ve sert biçimde yasaklamış ve faizle ilgisi olanları da en ağır cezalarla tehdit etmişti.

b. Kur'ân-ı Kerîm'de Faiz

Kur'ân-ı Kerîm'de faizle ilgili ayetler dört grupta toplanmaktadır: Faizin yasaklanmasında Kur'ân-ı Kerîm'in takip ettiği metod, tıpkı içkide olduğu gibi idi. Tefsircilere göre içki ile faizin bazı ortak taraflarının bulunduğu ilahi bir işaret sayılabilir. Nitekim her ikisinin zararlarının yanında, onlarda uğursuz bir fayda vardır ki, zayıf olan kimselerde bu taraf üstün gelince, kolaylıkla kendisini onların tesirlerine bırakabilmektedir. Bunun yanında tiryakilik haline gelme bakımından da aralarında benzerlik bulunmaktadır. Şu halde bu iki kötülüğü giderme yolunda dört basamak benzerliğinden başka, bir de ayetlerin indirildikleri yerde ve her bir aşamanın taşıdığı özelliklerle de benzerlik bulunması tesadüfi değildir.¹⁹⁶ Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm içkinin yasaklanmasında olduğu gibi tedrici bir yol takip ederek, faize karşı önce sitem ve sözle uyarıda bulunmuş, sonra yasaklamış, daha sonrada Allah ve Resulüne harp açma tehdidinde kadar varan bir şiddet göstermişti.¹⁹⁷

Faiz hakkında ilk ayet Mekke'de inmiştir. Ve Hz. Muhammed'in Mekke dönemi boyunca da bu konuda başka ayet gelmemiştir: "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasının isteyerek verdiğiniz zekata gelince, işte zekatı veren o kimseler, evet onlar

¹⁹⁵ İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye (İslâm Tarihi-Siret-i İbn Hişam Tercemesi adıyla Çev: Hasan Ege) Cilt 1, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, sh. 257-58.

¹⁹⁶ Yıldırım, Suat, Faizin Tedricen Haram Kılınması, Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1989, sh. 13.

¹⁹⁷ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 62.

(sevaplarını ve mallarını) kat kat artıranlardır.”¹⁹⁸ Görüldüğü gibi, bu ilk aşamada müslümanlara faiz konusunda olumsuz bir mesaj verilmiş, yani faizin Allah katında bir değerinin bulunmayıp mükafatada sebep olmayacağı bildirilmiştir. Nitekim içki hakkındaki ilk ayet de, onun güzel rızkın dışında olduğunu ima edip haramlığına değinmemiştir. Bununla beraber bir ayırımın gözetilmesi, müslümanlara bildirilmiş ve Allah’ın kanununun hangi istikamete yöneleceği işaret edilmiştir.¹⁹⁹ Kısaca Kur’an bu ayetinde faizi yasak ve haram kılmamakla beraber, ona karşı olumsuz bir tavır takınmış, faizli işlemlerin hoş olmayan, zararlı ve tehlikeli bir adet olduğunu ifade etmiştir. Yani Mekkede inen bu ilk ayette faiz kınanmış ancak yasaklanmamıştı.

Kur’an’da faizden bahseden ilk ayetten sonra ikinci olarak Nisa süresindeki ayetler inmişti: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faiz almaları ve haksız yollar ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık".²⁰⁰ Görüldüğü üzere, burada yahudilere ribanın haram kılınması rağmen, onların faiz yeme devam etmeleri üzerine Allah’ın onları cezalandırdığı anlatılmaktadır. Dikkat ve anlayışı normal seviyede olanlar, bundan faizi haram kılacak hükmün gelmesinin yakın olduğunu anlamışlardı. Zira Tevrat, Allah’ın indirdiği hükümleri ihtiva eder ve insanların mutluluklarını sağlamak ister. Neticede Yahudiler Ehli Kitaptı ve Allah onlara da Hz. Musa’nın tebliği ile daha önceden faiz yasağını koymuştu.²⁰¹ Onlara bu hükmü koyan Allah’ın bunu müslümanlara uygulamaması düşünülemez. Kaldı ki bu, bazı hükümlerden farklı olarak, uyulmaması halinde şiddetli bir ceza sebebi olacak kadar önemli idi.

Kur’an’da yasaklayan üçüncü merhale Ali-İmran suresindeki ayettir: "Ey inananlar! Kat kat arttırılmış olarak faizi yemeyin, Allah’tan korkun ki kurtuluşa

¹⁹⁸ Kur’an, Rum Süresi, ayet 39.

¹⁹⁹ Yıldırım, S., *a.g.m.*, sh.13.

²⁰⁰ Kur’an, Nisa Süresi, ayet 160 ve 161.

²⁰¹ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 66.

eresiniz"²⁰² Bu ayette faiz açıkça haram kılınmakla beraber sınırlı bir yasaklama söz konusu olup tam kesinlik yoktur.

Bu ayet inmeden önce Medine'ye gelen Hz. Muhammed, faizin çok yaygın olduğunu, özellikle Yahudilerin tefecilik yoluyla halkı ezdiğini ve sömürdüğünü gördü. Bu esnada bir devlet hüviyetine giren İslam, yavaş yavaş güçlenmeye başlamış, koyduğu hukuki ve dini hükümleri müeyyide ile uygulatma gücünü kazanmıştı.²⁰³ Bu gelişmelerin tabii bir sonucu da Kur'an faizi kesin olarak yasaklamıştı.

En son olarak faiz hakkında kapsamlı yasak Bakâra suresinin 275'ten 280'e kadar olan ayetlerde gelmiştir: "Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkârlar. Bu hal onların "Alım-satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (Faize kârşan malın bereketini giderir.), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulu tarafından (faizcilere kârşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz. .." ²⁰⁴ Bu ayetlerde sadece faiz değil, Kur'anı Kerim'in kanun koyma sayfası da kapatılmıştır. Faiz konusunda inen bu son ayetlerle ilgili Hz. Ömer'in getirdiği yorum bunun bir delilidir: "Kur'andan en son nazil olan hüküm, riba hakkındaki ayettir. Hz. Muhammed bu ayeti açıklamadan vefat etti. Binaenaleyh siz, ribayı da ribeyi de (riba şüphesi olanı da) bırakınız."²⁰⁵ Böylece Ali-İmran süresinin 130. ayetindeki faiz yasağı

²⁰² Kur'an, Ali-İmran Süresi, ayet 130.

²⁰³ Uludağ, S., *a.g.e.*, sh. 25.

²⁰⁴ Kur'an, Bakara Süresi, ayet 275-280.

²⁰⁵ Said, A., *a.g.m.*, sh. 96.

sağlamlaştırıldı. Faiz, az ve çok bütün kısımları ile yasaklandı. Böylece bu konuda yapılacak bir ihtilaf yahut bir ictihat²⁰⁶ veya bir rey de²⁰⁷ kalmamıştı.

c. Hadislerde Faiz

Hiz. Muhammed, Kur'an'ın yasakladığı faizi, Veda Hutbesindeki sözleri hariç, yaşadığı sürece gördüğü veya duyduğu olayları örnek göstererek açıklamaya çalışmış ve müslümanların faizden uzak durabilmeleri için işlemlerini nasıl yapmaları gerektiğini belirtmişti.²⁰⁸

Hiz. Muhammed, Veda Hutbesinde “ayaklarımın altındadır” sözü ile müslümanlar arası ekonomik münasebetlerden kaldırdığını ilan buyurduğu faizin, zamanla bütün inananların etkileyeceğini çeşitli hadislerinde yine kesin bir ifadeyle dile getirmişlerdi. Hiz. Muhammed bu hadislerden birinde; “Faiz yemeyen kimsenin kalmayacağı günler mutlaka gelecektir. Biri faiz yemeyecek olsa yine de ona tozundan bir şeyler bulaşacaktır” sözüyle açıkça yada doğrudan olmasa bile, faiz şüphesi ya da korkusu taşıyan bazı işlemlerin hemen herkesin kazancını bulandıracakını bildirmişti. Hiç kuşkusuz bu iktisadi hayatın çığırından çıkacağı ve peşinden gerek ferdi, gerekse içtimai bir çok sıkıntıları getireceğinin uyarısı idi.²⁰⁹ Öte yandan bu hadiste, bir karamsarlık ve bir mecburiyet belirtmekten çok, giderek müslümanların temiz ve helal kazanç temini bakımından zorlanacaklarını tesbit ve ilan etmekte idi.

Hiz. Muhammed'in faizle ilgili hadisleri iki grupta toplanmaktadır:

Birincisi, Kur'an'da yer alan borç faiziyle ilgili hadisler: Bu çeşit faizle ilgili hadisler çok azdır. Hiz. Muhammed bu konudaki ilk açıklamayı, Amroğullarının Muğireoğullarından faiz alacaklarını talep etmeleri üzerine yapmıştı. Henüz tahsil edilmemiş faizleri, bırakmayı emreden ayetin inmesi üzerine Hiz. Peygamber Mekke valisi Attab b. Esid'e bir mektup yazarak "Ya razı olurlar ya da onlara harp ilan

²⁰⁶ İctihat: Din adamının dini hükümleri, detaylı delillerden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasıdır.

²⁰⁷ Rey: Din adamının görüş ve kanaati.

²⁰⁸ Zeytinoğlu, E., İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz, sh. 106.

²⁰⁹ Çakan, İ.Lütfi, Faizin Tozu, Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1989, sh. 8.

edersin" demişti. Bunun yanısıra Hz. Muhammed'in Veda haccı konuşmasında faiz yasağıyla ilgili yaptığı açıklama da borç faiziyle ilgili idi.²¹⁰

İkincisi ise, Araplar'ın daha önce bilmedikleri, ilk defa Hz. Peygamber tarafından açıklanan alış-veriş ile ilgili faizleri kapsayan hadisler.²¹¹ Daha öncede belirttiğimiz gibi peşin alışverişlerde ortaya çıkan faize "fazlalık faizi" (ribe'l fadl), vadeli alışverişlerde ortaya çıkan faizde "veresiye faizi" (ribe'n-nesiye) denir. Alışveriş faizi hakkındaki ilk açıklama 628 yılında gerçekleşen Hayber savaşı sırasında yapılmıştı. Kur'an borç faizini Medine döneminin ikinci ve üçüncü yılında yasaklarken alışveriş faizinin yasaklama süreci bundan dört beş yıl sonra başlamıştı. Savaşa katılan Ubade bin Samit'in rivayet ettiği hadis, alışveriş faizinin iki çeşidini de açıklamakta ve bu konudaki hadislerin bütünlük ve mükemmellik açısından en önemlisi olarak hadisçiler tarafından kabul edilmektedir. "Altı mal hadisi" diye de bilinen hadisin anlamı şöyledir: "Altına kârşılık altın, gümüşe kârşılık gümüş, buğdaya kârşılık buğday, hurmaya kârşılık hurma, tuza kârşılık tuz cinsi cinsine birbirine eşit olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın"²¹² Hadisin devamında ise "Müşteri evine girecek kadar bile vade isterse vermeyiniz; çünkü sizin hakkınızda ramadan (riba) korkuyorum, rama ise faizdir."²¹³ Bu hadislerde, alışverişte hangi tür işlemlerin faize neden olduğu ve bu tür muamelelerin yerine, nasıl bir mübadele biçiminin uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak Hz. Muhammed, faizi Kur'an'daki gibi aynı kesinlik ve aynı sertlikle yasaklamıştır. Ve faizle ilgilenenlere azap dolu bir gelecekle ikaz etmiştir.

d. İslam Hukukçularına Göre Faiz

İslam Hukukçuları faiz konusunda görüşlerini iki farklı anlamda değerlendirmişlerdir. Birçok İslam hukukçusu Kur'an'da geçen riba ayetlerini ve altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz'dan ibaret altı madde üzerine söylenmiş

²¹⁰ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri., sh. 85-86; Özsoy, İ., "Faiz ".

²¹¹ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 85-86; Özsoy İ., "Faiz".

²¹² Müslim, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Trc. Ahmet Davudoğlu, Cilt 7, Müsakat, 81, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1970.

²¹³ Müslim, *a.g.e.*, Müsakat, 103.

hadisi ele alıp her türlü nakdi ödünç alıp vermeyi az da olsa bir kârla bir şeyi kendi cinsinden bir şey karşılığında alıp vermeyi kesin olarak yasaklamışlardır. Buna kârşın bazı hukukçular haram sayılan ribayı Kur'an'ın Ali İmran suresinin 130. ayetindeki açıklanış şekliyle yani, süre uzatılarak kat kat, yüzde yüz, iki yüz, dört yüz kâr alma şeklinde anlamışlardır. Bunlar aynı zamanda ribanın hadiste belirtilen altı tür eşya üzerinde söz konusu olabileceğini, bunun dışındaki eşya ve paraların, yasak dışı kalması gerektiğini savunmuşlardır.²¹⁴

Kısaca İslam hukukçuların faiz konusundaki yorum ve tartışmaların İslam'da faizin niçin yasaklandığı, faizin ferdi ve toplumsal hayatta yol açtığı zararların neler olduğu konusundan ziyade faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilmesi ve bu hususta objektif ve açık kriterlerin geliştirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır. Başka bir ifadeyle İslam hukukçularının tartışmaları, insanların genellikle bildikleri ve eskiden beri uygulanagelen borç faizi (*ribe'd-deyn*) konusunda değil, insanlığa İslam'ın öğrettiği ve açıklamaya ihtiyaç duyulan alış-veriş faizi (*ribe'l-bey'*) konusu üzerinde odaklaşmıştır.²¹⁵

Fıkıh kitaplarında mezhep imamlarının faizle ilgili değerlendirmelerinde hareket noktası "altı eşya hadisi" diye ünlü olan hadistir. Bu hadiste Hz. Muhammed altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun birbiriyle değiş tokuşunda hangi şartlarda faizin gerçekleşeceğini açıklamıştı. Mezhep imamları altı eşyada faizin olduğunu ortak görüş olarak benimsemişlerdi.

Mezhep imamları arasındaki ilk fikir ayrılığı bu altı madde konusunda çıkmıştır. Altı maddenin o günün şartlarında en çok mübadele edildiği ve diğer mallar için ölçü olabilecek özellikler taşıdığı için örnek olarak mı belirtildiği, yoksa faizin sadece altı maddenin değiş tokuşunda mı söz konusu olduğu hususunda mezhep imamları farklı görüşleri sahiptir.

Kıyası hukuki bir delil kabul etmeyen Zahiri mezhebi ile, sadece bu meselede kıyas yapmayan bazı İslam hukukçularına göre faiz yalnız bu altı maddenin peşin veya veresiye değiş tokuşunda sözkonusudur.²¹⁶ Dört mezhebinde dahil bulunduğu

²¹⁴ Çağatay, N., *a.g.m.*, sh. 42.

²¹⁵ Özsoy, İ., *Faiz ve Problemleri*, sh. 102.

²¹⁶ Özsoy, İ., "Faiz".

Kerîm, müslümanlara daima hedef göstermiş ve ondan bu hedefe varması için gerekli düzenlemeyi sürekli olarak yapmasını istemiştir.²²²

Siyasal İslam'ın etkisiyle yarım asırdır İslam ülkeleri ve son on beş yıldır Türk ekonomisinin belli bir kısmında yer alan faizsiz sisteme geçiş kolay olmamıştır. Çünkü, İslam ülkeleri özellikle XIX ve XX asırlarda faize dayalı kapitalist Batı ekonomisinin gerek doktrin gerekse uygulama ve kurumlaşma açısından ağır tesiri altında bulunuyordu.²²³ Bu dönem bütün kurumlarıyla çökmüş durumda bulunan müslüman toplumlar içindeki entellektüel kesim, çareyi, kendi iç dinamiklerini yeniden hayata geçirmekte aramak yerine, Batı toplumunun kendi içinden doğan kurumlarını aynen kabullenme yoluna gitmişlerdi. Ancak Batı'dan alınan bu model müslüman toplumlara uymamış Batı'nın hızla kalkındığı bu dönemde İslam dünyası, elindeki emek, sermaye, zengin tabii kaynaklar ve mazide gelen bilgi ve tecrübe birikimine rağmen kalkınamamışlardı.²²⁴

İşte bunun sonucunda kendine gelen müslüman aydın ve iktisatçı kendi kültür değerleriyle Batıdan aldıkları bilgi ve teknikleri yoğurarak, müslüman toplumların bünyesine uyacak müesseseleri kurma gayretine giriştiler.²²⁵ Bunun sonucunda Müslüman iktisatçılar, İslâm toplumları için faizsiz bir para-kredi sistemi ve kurumun ihtiyacı olduğu gerçeğini ortaya çıkârdılar.

İslam dünyasında 1950'li yıllardan itibaren faizsiz ekonomik model arayışları hızlanmış, sermaye sahibiyle yatırımcıyı kâr ve zararda ortaklık esasına göre bir araya getiren aracı kurumların nasıl oluşturabileceği, ayrıca faizsiz sermaye birikimi ve faizsiz kredi gibi ekonomik konular İslam iktisatçıları arasında tartışılmaya başlanmıştır. İslam ülkelerinde çeyrek asırlık geçmişi bulunan faizsiz banka veya İslam bankası uygulamaları bu çabaların sonucudur.²²⁶

²²² Akbulut, A., *a.g.m.*, sh. 117.

²²³ Özsoy, İ., "Faiz".

²²⁴ Özsoy, İsmail, Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslâm Bankacılığı, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, sh. 69-70; Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 363-64.

²²⁵ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 364.

²²⁶ Özsoy, İ., "Faiz".

büyük çoğunluğa göre ise faiz bu altı madde ile sınırlı kalmayıp başka mallarda da meydana gelir. Ancak bu altı madde de ve bunlara kıyasen diğer mallarda faizin meydana gelmesine neden olan özelliğin ne olduğu hususunda İslam hukukçuları anlayamamış ve bundan dolayı “faizde illet” meselesi ortaya çıkmıştır.²¹⁷

İslam hukukçuları arasında faizin haram olduğu konusunda görüş birliği bulunmakla birlikte nerelerde meydana geldiği hususunda değişik görüş ve düşüncelerin olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu farklı düşünceler, faiz hükmüne esas teşkil eden ve her mezhebe kabul edilen faiz illetinin farklı olmasından ileri gelmektedir. Faize konu mallarda faizin illeti denilince faiz hükmüne esas teşkil eden ve o malda bulunan açık, belirli ve hissedilebilir vasıf kastedilir.²¹⁸ Bu özelliğinden dolayı o malda faiz hükmü geçerli olur. Hadiste yer alan altı eşyadan altın ve gümüşteki faiz illeti ile diğer mallardaki faiz illeti birbirinden farklıdır.

e. İslam İktisadında Faiz ve Faizsiz Sistem

İslamın iktisâdi prensipleri zamana bağlı değildir;detayları ise bu prensiplerin ışığında ictihadla yenilenir. İslam ekonomisi kâr motifi ile çalışmayı özendirerek üretimi en üst seviyeye çıkarmakta,öte yanda faizi yasaklamak sûretiyle kapitalist sınıfın dengesiz büyümesini önlemekte,millî gelirin adil ve dengeli bir şekilde dağılımını sağlamaktadır. İslam ekonomisi, iki aşırı ekonominin(kapitalizm ve sosyalizm) ortasında yer alan uzlaştırıcı bir ekonomi değil,müstakil ve orjinal bir sistemdir.²¹⁹ İnsanı ekonomik bir canlı olarak değil, sosyal ve manevi bir varlık olarak gören İslam ekonomisi insanın maddî ve manevî gelişmesini temin için tutarlı ve uyumlu bir düzen kurmuştur.

İslam ekonomisi faizsiz sistemi ideal kabul etmiştir. Bugün birçok İslam ülkesinin kanunlarında faize yer vermeleri onların büyük ölçüde kapitalizmin tesiri altında olduklarını gösterir.

²¹⁷ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 103-104.

²¹⁸ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 104.

²¹⁹ Karaman,H., Mukayeseli İslâm Hukuku,sh.228.

Faizli ekonomide yüksek faiz maliyet enflasyonuna,düşük faiz durgunluğa yol açarken faizsiz İslam ekonomisinde sağlam ve helal kâr teşviki ile kaynaklar azami ölçüde kullanılır.²²⁰

İslam ülkeleri ekonomik yönden gelişmiş ülkeleri körükörüne taklit etmek yerine,sosyo-ekonomik problemlerinin köküne inmek zorundadırlar. Ancak bu yolla,İslam'ın iktisat anlayışına dayalı,kendilerine özgü bir sistem geliştirebilir ve asrın ekonomik bunalımlarına iyi bir çözüm sunabilirler.

Şimdi İslam ekonomisinin faize bakış açısının temelini oluşturan faizsiz sistemin kurulma safhasını,gelişmesini ve işleyiş şeklini ana hatlarıyla ortaya koyalım.

Faizsiz sistemin, son dönemlerde İslam ülkeleri ve Türkiye ekonomisinde yer almasında siyasal islam'ın büyük etkisi olmuştur. Bunun da en büyük sebebi siyasal İslam'ın güncelleşmesidir. Çünkü İslam'ın gelişinden itibaren aradan geçen oniki-onüç asırlık bir süre içinde diğer yönlerden olduğu gibi sosyo-ekonomik açıdan da parlak bir hayat süren müslüman toplumlar, son birkaç asırdır dinamizm ve hayatîyetlerini kaybetmişlerdir.

İslam, hayatı bölmemiş, hayatın tümüne yönelik esaslar ve ilkeler koymuştur. Din işleri, dünya işleri diye bir ayırım kabul etmemiştir. Çünkü İslam, dünya hayatında uygulanacak, ahiret hayatında ise böyle bir şey söz konusu olmayacaktı.²²¹

Son yarım asırdır güncelleşme çabası içinde bulunan siyasal islam, insanların hayatta karşılaştığı her konuya eğildiği gibi ekonomiyi de islamileştirmek içinde büyük çaba harcadığı görülmüştür.

Siyasal İslam bu güncelleştirmeyi yaparken de en büyük desteği ve kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'den almaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, siyasi alanı ilgilendiren hususlarda doğrudan bir düzenleme de bulunmamış, siyasal düzenlemeleri, kendi zamanlarının şartlarına göre belirlemek üzere müslümanlara bırakmıştır. Kur'ân-ı

²²⁰ Karaman,H., Mukayeseli İslâm Hukuku,sh.229.

²²¹ Akbulut, Ahmet, "Siyasal İslâm Üzerine", Türk Yurdu Dergisi, Cilt 17, Sayı: 116-117, Ankara 1997.

Kerîm, müslümanlara daima hedef göstermiş ve ondan bu hedefe varması için gerekli düzenlemeyi sürekli olarak yapmasını istemiştir.²²²

Siyasal İslam'ın etkisiyle yarım asırdır İslam ülkeleri ve son on beş yıldır Türk ekonomisinin belli bir kısmında yer alan faizsiz sisteme geçiş kolay olmamıştır. Çünkü, İslam ülkeleri özellikle XIX ve XX asırlarda faize dayalı kapitalist Batı ekonomisinin gerek doktrin gerekse uygulama ve kurumlaşma açısından ağır tesiri altında bulunuyordu.²²³ Bu dönem bütün kurumlarıyla çökmüş durumda bulunan müslüman toplumlar içindeki entellektüel kesim, çareyi, kendi iç dinamiklerini yeniden hayata geçirmekte aramak yerine, Batı toplumunun kendi içinden doğan kurumlarını aynen kabullenme yoluna gitmişlerdi. Ancak Batı'dan alınan bu model müslüman toplumlara uymamış Batı'nın hızla kalkındığı bu dönemde İslam dünyası, elindeki emek, sermaye, zengin tabii kaynaklar ve mazide gelen bilgi ve tecrübe birikimine rağmen kalkınamamışlardı.²²⁴

İşte bunun sonucunda kendine gelen müslüman aydın ve iktisatçı kendi kültür değerleriyle Batıdan aldıkları bilgi ve teknikleri yoğurarak, müslüman toplumların bünyesine uyacak müesseseleri kurma gayretine giriştiler.²²⁵ Bunun sonucunda Müslüman iktisatçılar, İslâm toplumları için faizsiz bir para-kredi sistemi ve kurumun ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya çıkârdılar.

İslam dünyasında 1950'li yıllardan itibaren faizsiz ekonomik model arayışları hızlanmış, sermaye sahibiyle yatırımcıyı kâr ve zararda ortaklık esasına göre bir araya getiren aracı kurumların nasıl oluşturabileceği, ayrıca faizsiz sermaye birikimi ve faizsiz kredi gibi ekonomik konular İslam iktisatçıları arasında tartışılmaya başlanmıştır. İslam ülkelerinde çeyrek asırlık geçmişi bulunan faizsiz banka veya İslam bankası uygulamaları bu çabaların sonucudur.²²⁶

---

²²² Akbulut, A., *a.g.m.*, sh. 117.

²²³ Özsoy, İ., "Faiz".

²²⁴ Özsoy, İsmail, Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslâm Bankacılığı, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, sh. 69-70; Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 363-64.

²²⁵ Özsoy, İ., Faiz ve Problemleri, sh. 364.

²²⁶ Özsoy, İ., "Faiz".

İslam bankacılığı kimsenin dikkatini çekmeyecek kadar küçük çaplı bir hareket olarak başladı. Kral Faysal'ın desteğinde. Ahmet Neccar'ın öncülüğünde 1963'te Mısır'da kuruldu. Amacı tekstil şirketlerini finanse etmektir. Çok kârlı bir gelişme göstermesine rağmen, aleyhindeki muhalefet yoğunlaşınca 1977'de kapandı.²²⁷ 1974'te İslam Konferans Teşkilatına dahil 40'dan fazla İslam ülkesinin ortaklığıyla İslam Kalkınma Bankası kuruldu.²²⁸ Bu banka üye ülkelerinin ekonomik kalkınma ve dış ticaret programlarına İslâmî esaslar dahilinde katkıda bulunmaya çalışan önemli bir müessese konumunu hala sürdürmektedir. Ayrıca faizsiz esasa göre işleyen Faysal İslam 1970 Kuveyt Finans Evi bunları takiben Bereket Finans Grubu' da 1977 yılında kurulmuştur.²²⁹ Bugün hemen hemen İslam dünyasının her yerinde ve bazı Avrupa ülkelerinde faizsiz esasa göre işleyen İslam bankaları mevcuttur. 1970'li yılların sonunda Pakistan'da, devlet başkanı Ziyaülhak'ın emri ile bir komisyon kurulmuş, ülkeden ve ülke dışından iktisatçılar ve İslam alimleri toplanmış, bunlardan "faizsiz bir ülke ekonomisinin mümkün olup olmadığı, mümkün ise ülkenin faizden nasıl temizleneceği" konusunda bir rapor istenmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda ortaya çıkan rapor, ülkeyi faizden temizlemenin yollarını da göstermekte idi. Bu rapora dayalı olarak yapılan uygulamada, üç yıllık bir geçiş döneminden sonra Pakistan ekonomisi faizden temizlenmiştir. İran'da ve Suudi Arabistan'da faiz yasaktır. Buralarda bir ekonomik çöküntü sözkonusu olmadığı gibi iç ve dış engellemelere rağmen ekonomide önemli gelişmeler görülmektedir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Pakistan, İran ve Suudi Arabistan'da sadece bu tür kurum ve bankalar faaliyet göstermektedir.²³⁰

Özel finans kurumları ve faizsiz bankaların faize dayalı ekonominin boşluklarından, enflasyonun olumsuz sonuçlarından veya vade farkıyla ilgili olarak yerleşik ticari uygulamalardan geniş ölçüde faydalanmakta olduğu, bu yönden faizli ekonomiden tamamıyla ayrı düşünülmemeyeceği gibi bu kurumların topladıkları

²²⁷ Özel, Mustafa, Devlet ve Ekonomi, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 197.

²²⁸ Karaman, Hayreddin, İslâm Işığında Günün Meseleleri, Cilt 3, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, sh. 598.

²²⁹ Özel, M., a. g. e., sh. 198

²³⁰ Karaman, Hayrettin, Kapitalist Ekonomi Tek Alternatif Değil, Altınluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1989, sh. 12.

tasarrufları İslam fıkında yer alan mudârebe, müşâreke, murâbaha ve kiralama usulüyle arttırdıkları için işlemler prensip itibarıyla faizli işlem sayılmaz.²³¹

Yaptıkları işlemlerden bir çeşidi olan Mudarabe, ortaklardan birinin sermayeyi,diğerinin emeğini koymasıyla gerçekleşir. İslam Bankacılığının temelini de emek-sermaye ortaklığı(Mudarabe) oluşturur. Finans kurumu, işletmeci (mudarib), kâr-zarar katılım fonlarına para yatıranlar ise, sermaye sahibi tarafını oluşturur. Bu yöntemde işletme(finans kurumu) sermaye sahipleri ile kendi arasındaki ilişkileri bakımından emek-sermaye esaslarına tabi olduğu gibi,bazı fonları yine bu yolla müteşebbislere aktarabilir. Mesela;bir inşaat müteahhidi, üç yıllık fondan mudarebe yöntemi ile beş milyar Türk lirası alıp 50 daire inşa ederek, toplamı 25 milyar liraya satışlarını gerçekleştirirse kârın % 20'si müteahhide ait olmak üzere anlaşma yapılmışsa kârın dört milyarı müteahhide,16 milyarı finans kuruluşuna kalır. Finans kuruluşu da statüsü gereği %20 kârı işletme payı olarak alıyorsa, yukardaki inşaat örneğinde kalan 16 milyar kârdan %20 olan 3,2 milyar alır ve geri kalan 12,8 milyarı da anaparayla birlikte,mevduat sahiplerine üç yıllık dönem kârı olarak dağıtır. Buna göre,anapara üç yılda 3,56 kat artmış bulunur. Bu fona bir milyon yatıran, 3,56 milyon lira geri almış olur.²³²Günümüzde finans kuruluşları mudarebe yöntemini kullanmak yerine daha güvenli olduğu için büyük ölçüde peşin para ile mal alıp vadeli satma yoluyla finansman kullandırmayı tercih etmektedirler.

Faizsiz sistemde kullanılan kâr ortaklığından biri de "sermaye ortaklığı" anlamına gelen müşâreke yöntemidir. Finans kuruluşu, bazı projeler için kendi öz sermayesi ile vadesi uygun olan katılım fonundan sermaye koyarak yatırım yapabilir.²³³ Mesela; yüz milyar kendi öz sermayesinden, yüz milyar da mevduat sahiplerine ait fondan alarak ticaret işinde kullanır. Burada kâr, anlaşma esaslarına göre paylaşılırken, zarara sermaye oranlarına göre katlanılır.

İslami finans kuruluşlarının para kullandırma yöntemlerinden biri de murâbahadır. Murâbaha; peşin mal alıp vadeli satma yoluyla finansman kullandırma

²³¹ Özsoy,İ., "Faiz".

²³² Döndüren,Hamdi,Ticaret ve İktisat İlmihali,Erkam Yayınları,İstanbul,1993,sh.606.

²³³ Döndüren,H., Ticaret ve İktisat İlmihali ,sh.607.

yoludur.²³⁴ Mesala; finans kuruluşu bir firmanın siparişi üzerine 500 milyar liraya aldığı bir malı, bir yıl taksitle ödenmek üzere firma ile anlaşma yapılmışsa, faiz ve oranlarını dikkate alarak ekleyeceği bir kârla teşebbüs sahibi firmaya satış yapar. % 65 kâr eklemişse, malın fiyatı 825 milyar lira olur.

Bu yöntemde vadeli satışta fiyatın çok yüksek tutulması müteşebbislerin faizli bankalara yönelmesine yol açacağı gibi, satış bedelini çok düşük tutulması da dağıtacağı kârı azaltacağı için tasarruf sahiplerinin bir bölümünün yine de daha yüksek faiz almak için bankalara yönelmesine sebep olabilir. Bundan dolayı finans kuruluşları peşin alıp vadeli satışta banka faiz oranları ile ülkedeki enflasyon oranlarını dikkate alarak kâr oranı eklemek zorunda kalırlar. Bu da sonuçta bu kuruluşları faiz oranlarına yakın kâr dağıtımına sevkeder. Halkın gözünde de bankaya yakın ve benzer kuruluşlar imajı meydana getirebilir. Bu yüzden İslami finans kuruluşlarının murâbahalı satış yerine mudarebe yöntemini yaygınlaştırması İslam bankacılığının ruhuna daha uygundur. Gerçi İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre vadeli satışta eklenecek “vade farkı” ‘nın meşru olduğunu belirtmişlerdir. Ancak yine de bunu sürekli bir kazanç sağlama yolu olarak düşünülmemesi gerekir.

İslami finans kurumlarının kullandığı yöntemlerden biri de finansal kiralama dır. Bilindiği gibi İslam, menkul veya gayri menkullerin kiraya verilmesini uygun görmüştür. Finans kuruluşlar bu yöntemle klasik bir kira sözleşmesini sürdürmek yerine, sonuçta malı satmayı amaçlar. Ancak doğrudan satış yerine, kiralama süresi sonunda mülkiyetin alıcıya geçmesi esası (leasing), taraflar için birtakım mali kolaylıklar sağlamaktadır.²³⁵ Örneğin; yeni bir tır’ı bu yöntemle almak isteyen müşteri yanında bu araç, mesela dört yıl süreyle kiralık olarak kalmakta, ancak yapılan başka bir satış sözleşmesi ile dört yıl süreyle ödeyeceği taksitler belirlenmektedir. Buna göre alıcı, “kira bedeli+satış bedeli” olmak üzere iki çeşit bedeli dört yıl süreyle ödemekte ve dördüncü yılın sonunda malın mülkiyeti alıcıya geçmektedir.

²³⁴ Döndüren,H., Ticaret ve İktisat İlmihali, sh.607.

²³⁵ Döndüren,H., Ticaret ve İktisat İlmihali ,sh.607.

Sonuç olarak finans kurumlarının doğrudan faizle iş gördükleri söylenemez. Bu İslam ekonomisinin her konuda olduğu gibi ekonomik problemlere de gerçekçi çözümler getirdiğinin bir delilidir. Bu sistemde, tasarruf sahipleriyle müteşebbisler doğrudan temas halindedir. Krediyeye ihtiyacı olan iş adamı dürüst çalışır, sermaye sahiplerini gerçek mal varlığına ortak yapar ve gerçek kâr paylaşmaya ya da ortakların ana paralarına eklemeye razı olursa, kredi problemine faizsiz çözüm yolu bulması mümkün olur.

II. KISIM
UYGULAMALI ARAŞTIRMA
I. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, üniversitelerde okuyan gençlerin aldıkları eğitimin bir sonucu olarak, düşünce yapılarını etkilemesini faiz olgusu ile tespit etmektir.

Bu görüşü daha net ortaya koyabilmek, açıklayabilmek için iktisat ve ilahiyat öğrencilerinin aldıkları eğitim sonucunda düşünce yapılarında meydana gelen değişiklikleri ortaya kâr çalışmanın bir hedefidir. Hem dini hem de ekonomik bir olgu olan faiz her iki fakültede farklı açılardan öğretilmesi ve değerlendirilmesi sonucu öğrencilerin zihniyet yapılarındaki değişiklikleri göstermek de araştırmanın amacı arasındadır.

Bireylerde faiz konusunda menfi veya müspet bir değişme olmuşsa; sebebi, buna etki eden sosyo-ekonomik faktörler vb. durumları tesbit etmek , ortaya çıkacak bulgu ve neticeleri değerlendirmektir. Kısaca bu araştırmanın amacı toplumsal açıdan faiz ile buna etki eden en önemli faktör olan din arasındaki ilişkileri tespit etmektir.

B. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ

Faiz konusunda sosyolojik olarak yeteri kadar araştırmanın bulunmadığı - özellikle üniversitelerde ya ekonomik ya da dini konularda çalışmanın yapıldığı- ülkemiz gibi toplumlarda bu konuda varsayım geliştirmek oldukça güçtür. Bütün bu zorluklara rağmen hipotezleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Alınan eğitim, bireyin kognitif dünyasını etkiler. Bir sosyal bilimci ile fen bilimcinin dünyaya ve hayata bakış açıları farklıdır. Bu durum kişiliklerinde bile göze çarpar. Sosyal Bilimci her zaman ve her yerde kolektifciliği öne çıkârırken Fen Bilimci ise bireyselciliği tercih eder.

b) Ekonomik ve dini bir olgu olan faizde alınan eğitimin bir sonucu olarak kişilerin zihniyet yapılarında farklı olarak algılanmaktadır. Bunu somutlaştırdığımızda üniversitelerdeki en bariz örneğini İktisat ve İlahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır.

c) Ülkemizde meydana gelen bir takım sosyal değişmelere rağmen, ülkemiz gençliğinin düşünce yapısını şekillendirmede din hâlâ önemini koruyan bir unsurdur.

d) Türkiye laik bir toplum olmasına rağmen bireylerin şuur ve pratik hayatla laik oldukları söylenemez. Laik sistemin ekonomik anlayışında vazgeçilmez bir faktör olan faizi, kişiler hâla dinden bağımsız ve ayrı bir olgu olarak kabul etmemektedirler. Bundan dolayı halkımızın büyük bir kısmı tasarruflarını döviz, altın, gayri menkul ve son dönemlerde ülkemiz ekonomisinde yer bulan finans kurumları ve faizsiz bankalarda değerlendirmektedir.

C. İLKELER (SAYILTILAR)

Araştırmanın dayandığı ilkeler doğru tespit edildiği takdirde araştırılacak iddiaların doğruluğu veya yanlışlığı ortaya çıkarmak mümkündür. Bu sebeple gerçekleştirdiğimiz araştırma şu ilkelere dayandırılmıştır:

1. *Din duygusu, insanda doğuştan vardır.*
2. Faiz veya onun yerini tutan kurumlar günümüz ekonomik hayatın vazgeçilmez bir ögesidir.
3. Araştırmada kullanılan metot ve teknikler, araştırmanın modelini gerçekleştirecek güçtedir.
4. Deneklerin, anket sorularına doğru olarak cevap verdikleri düşünülmektedir.
5. Araştırmada kullanılan kaynaklar güvenilirdir.

D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın hedefleri doğrultusunda toplanması gereken bilgilerin elde edilebilmesi için önce imkânlar ölçüsünde ilgili literatür taranmıştır. Bu bağlamda İstanbuldaki çeşitli kütüphanelere gidilerek araştırmamızla ilgili literatür taranmış ve bütün kaynaklar toplanarak araştırmamızın sınırı çizilmiştir.

Bu araştırmada belirlenmeye çalışılan bireylerin dini ve ekonomik görüşleri, bununla beraber deneklerin bu iki kavramı kaynaştırıp bir bütün olarak düşünüp düşünmediği tespit edilmiştir. Genel anlamda dini ve ekonomik olguların dışına çıkılmamıştır.

Her ampirik çalışmada olduğu gibi bu araştırmada da elde edilen sonuçlar örneklem ile sınırlıdır. Bundan dolayı burada elde edilen sonuçları, ülkemizdeki üniversite öğrencilerinin bütününe genellemek, amacımız dışındadır.

Yine bu araştırma deneklerin verdikleri cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımı ile sınırlıdır.

Ayrıca araştırma belli bir zaman diliminde gerçekleştirildiği için, deneklerin zamanla tutum ve davranışlarının da değişebileceği düşünülmelidir. Bu bakımdan araştırma, yapıldığı zamanla sınırlıdır.

E. MODEL (ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEKNİKLER)

Araştırmada model, araştırmanın konusunu tesbitten sunulmasına kadar gerçekleştirilen faaliyetler bütündür.²³⁶

Günümüzde sosyal bilimler alanında, tek taraflı nedensellik ilişkisi yerine, karşılıklı fonksiyonel ilişkiye dayanan metod kullanılmaktadır. Araştırmada sosyal olaylardan hangisi değişken olarak ele alınırsa olay sebep, bunun fonksiyonu olan diğer bir olay da sonuç olur. Kısaca karşılıklı fonksiyonel ilişkide, bütün olayların kendine bağlı bulunduğu bir ilk sebep yoktur.²³⁷

Bundan dolayı bu araştırma din-ekonomi ilişkilerinin, sebep sonuç ilişkisi değil, her biri ayrı bir bütünlük teşkil eden bu iki fenomen arasındaki ilişkiler alınmıştır.

Örneklem grubunda yer alan öğrencilerin sosyo-ekonomik durum ve düzeyleri tespit edilirken rakama dayalı göstergeler yerine kişilerin kendilerini nasıl telakki ettiklerine bakılmıştır. Ayrıca deneklerin dinini tespit ederken resmi nüfus kaydı ölçü alınmıştır. Yalnız inanç açısından hiçbir fark olmadığı halde Çıkarmakta dinine bakış açılarında fark bulunan Alevilik mezhebi örneklemede farklı bir seçenek olarak yer almıştır.

Çalışmanın teorik bölümünün modeli dokümantasyon metot ve teknikleriyle, uygulamalı araştırmanın modelinde ise anket metodu ve teknikleri kullanılmıştır.

F. EVREN ve ÖRNEKLEM

Araştırmanın ana kümesi Türkiye’de mevcut üniversitelerde okuyan gençlerdir. Ancak araştırmayı Türkiye’deki bütün üniversitelerde uygulamamız

²³⁶ Arslantürk, Z., *a.g.e.*, sh. 51.

²³⁷ Kösemihal, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul 1974, sh. 230.

oldukça güçtür. Bunun için geniş bir evrenden örnekleme teknikleri ile örneklem çıkartılmış ve bu örneklem vasıtasıyla ana küme hakkında genellemelere gidilmiştir.

Örnekleme işleminden önce araştırmamızın hipotezine uygun üniversiteler tespit edilmiştir. Daha sonra iki üniversitenin ilgili fakülteleri ile sınırlandırılmıştır. Ve bilgi toplama anketi bu iki fakültenin 205 öğrencisine uygulanmıştır.

G. BİLGİ FORMUNUN HAZIRLANMASI

Araştırmamızın konusu ve problemine uygun olarak tespit ettiğimiz hipotezleri test edecek şekilde anket formuna yerleştirdiğimiz soruların hazırlanmasında ilgili ve uzman kişilere danışılmış ve benzer araştırmalardan yararlanılmıştır.

Anket formuna sorular dört başlık altında yerleştirilmiştir. Bunlar: 1. Olgu soruları 2. Bilgi soruları 3. Görüş-kanaat soruları 4. Davranış soruları şeklinde düzenlenmiştir.

H. BİLGİ FORMLARININ DAĞITILMASI ve TOPLANMASI

Örneklem grubu için sayı olarak 100 İktisat ve 100 İlahiyat öğrencisi düşünülmüştür. Her iki fakültede %50 fazlası ile toplam 300 adet anket formu dağıtılmıştır. Tahminlerimiz doğrultusunda İktisat fakültesinde 108, İlahiyat fakültesinden 97 adet doldurulmuş olarak form elimize geçmiştir. Anket formu iktisat fakültesinin çeşitli bölümlerinin birinci sınıflarında hocanın gözetiminde yapılmıştır. İlahiyatta ise üçüncü ve dördüncü sınıflara tesadüfi sisteme göre dağıtılmış ve formların doldurma işi tamamlandıktan sonra geri alınabilenler toplanmıştır.

II. BÖLÜM
BULGULAR VE YORUMLAR

A. OLGUSAL DURUM

**Tablo 1: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin
Fakülterine Göre Sayısal Dağılımı**

FAKÜLTE	SAYI	%
İktisat	108	52. 683
İlahiyat	97	47. 317
TOPLAM	205	100

Ankete katılan 205 bireyden 108'i (%52. 6) İktisat fakültesi, 97'si (%47. 3) İlahiyat fakültesi öğrencisidir. Araştırmamızın hipotezi olan kişinin okulda aldığı eğitimin düşünce yapısını etkilediği ve bu sebeple aldığı eğitim sonucunda faiz anlayışının da değiştiği görüşünün daha iyi ortaya konabilmesi için örneklem, faiz konusunda farklı uç noktalarda eğitim ve öğretim veren İktisat ve İlahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Tablo 2: Öğrencilerin Okudukları Sınıflara Göre Dağılımı

SINIF	SAYI	%
Hazırlık	3	1. 463
1	114	55. 61
2	4	1. 951
3	37	18. 049
4	47	22. 927
Beklemeli	0	0
TOPLAM	205	100

Araştırmamıza katılan 108 İktisat fakültesi ve 97 İlahiyat fakültesi öğrencisinden 114'ü (%55. 6) birinci sınıfta, 47'si (%22. 9) dördüncü sınıfta, 37'si (%18) üçüncü sınıfta, 4'ü (%1. 9) ikinci sınıfta, 3'ü (%1. 4)'de hazırlık sınıfında okumaktadır.

Anket uygulaması İktisat fakültesinde, birinci sınıflarda okutulan İktisat Sosyoloji derslerinde yapılmıştır. Bundan dolayı İktisat fakültesinde ankete katılanlar birinci sınıf öğrencileridir. İlahiyat fakültesinde ise anket daha çok felsefe, psikoloji ve sosyoloji derslerinin okutulduğu üçüncü ve dördüncü sınıflardaki öğrenciler üzerinde uygulanmıştır.

Tablo 3: Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sayısal Dağılımı

CİNSİYET	SAYI	%
Kadın	110	53. 659
Erkek	95	46. 341
TOPLAM	205	100

Ankete katılan 205 öğrencinin 110'u (%53. 6) kız, 95'i (%46. 3) de erkek öğrencidir. Anketimize katılan kız ve erkek öğrenci sayılarının eşite yakın olması anket sonucunun herhangi bir cinsiyet ağırlıklı olmamasını sağlamıştır.

Tablo 4: Öğrencilerin Yaşlarına Göre Sayısal Dağılımı

YAŞ	SAYI	%
15-17	5	2. 439
18-21	137	66. 829
22-25	52	25. 366
25-30	11	5. 366
30-Yukarı	0	0
TOPLAM	205	100

Örnekleme yer alan deneklerin yaşları genelde(%66) üniversite öğrenim yaşı olan 18 ile 21 yaş arası ,52'si(%25. 3) ise 22 ile 25 yaşları arasındaki öğrencilerdir . Ayrıca örnekleme 15 ile 17 yaşları arasında 5 ve 25 ile 30 yaşları arasında da 11 öğrenci yer almıştır. Kısaca ankete katılan öğrencilerin eğitim seviyeleri ile yaşları arasında bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi örneklemin yaş ortalaması olan 18 ile 25 yaşları arasının kendine özgü özellikleri vardır. Bu yaşlarda biyolojik ve fizyolojik büyüme sabitleşir. Aynı dönemde kişiliğin sosyo - kültürel kısmı oluşur ve istikrara kavuşur. Bu yaş grubuna kadar duyguların etkisi altında bulunan davranışlar, mantıklı düşünmenin etkisine girer ve davranışlar gerçek bir yapıya kavuşur.

Tablo 5: Öğrencilerin Doğdukları Yerin, Bölge Olarak Sayısal Dağılımı

BÖLGELER	SAYI	%
Marmara	105	51. 22
Kâradeniz	38	18. 537
Doğu Anadolu	10	4. 878
Ege	9	4. 39
Akdeniz	14	6. 829
G. Doğu Anadolu	7	3. 415
İç Anadolu	19	9. 268
Yurtdışı	3	1. 463
TOPLAM	205	100

Ankete yer alan öğrencilerin yarısından fazlasının doğum yeri Marmara bölgesidir (%51. 2). Ankete katılan diğer öğrenciler ise sırasıyla; 38 öğrenci (%18. 5) Kâradeniz, 19 öğrenci (%9. 2) İç Anadolu, 14 öğrenci (%6. 8) Akdeniz, 10 öğrenci (%4. 8) Doğu Anadolu, 9 öğrenci (%4. 3) Ege, 7 öğrenci (%3. 4) Güneydoğu Anadolu bölgesi ve 3 öğrenci de (%1. 4) yurtdışı doğumludur.

Marmara bölgesinde doğanların üniversite eğitimi almalarının daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerde coğrafi farklılıkların önemli bir rol oynadığını, Tablo 5 bize göstermektedir. Sosyo - kültürel ve ekonomik yapılar coğrafyanın etkisi altında şekillenir. Bizim ülkemizde de olduğu gibi her bölge kendi içerisinde kendilerine özgü bir sosyo - ekonomik ve kültürel yapıya sahiptir. Kişilerin zihniyet dünyası da bu yapı etrafında şekillenir. Bu kişiler doğdukları yerden ayrılp göç etseler bile bu özelliklerini kaybetmezler. Ülkemizde özellikle büyük şehirlerde çokça bulunan hemşeri dernekleri bunun bir ispatıdır.

Tablo 6: Öğrencilerin Doğdukları Yerlerin Özelliklerine Göre Sayısal Dağılımı

DOĞUM YERİ	SAYI	%
Büyük şehir	141	68. 78
İlçe	38	18. 537
Belde	8	3. 902
Köy	17	8. 293
Yurtdışı	1	0. 488
TOPLAM	205	100

Anketimizi gerçekleştirdiğimiz 205 iktisat ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin büyük bir kısmı (141 öğrenci) büyük şehirlerde doğmuştur. Diğer kalan öğrencilerden 38'i (%18. 5) ilçelerde, 17'ü (%8. 2) köylerde, 8'i (%3. 9) beldelerde ve 1 öğrenci de yurtdışında doğmuştur. Özetle Deneklerin genelde doğum yerleri büyük şehirlerdir. Bilindiği gibi şehir, ilçe, belde, köy ve yurtdışının hayat biçimi farklıdır. Her yerin kendine özgü sosyo - kültürel ve ekonomik yapıları vardır. İnsanların zihniyet dünyaları ilk önce buralarda oluşur. Bu örneklemeden çıkan sonuçlar doğrultusunda deneklerin zihniyet dünyalarının büyük şehirlerin sosyo - kültürel yapılarında şekillendiğini söyleyebiliriz.

Tablo 7: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin İlkokulu Okudukları Yerlere Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Büyük şehir	135	65. 854
İlçe	44	21. 463
Köy	22	10. 732
Yurtdışı	4	1. 951
TOPLAM	205	100

Eğitim ile sosyo - kültürel yapı arasında, eğitim ile ferdin zihniyet dünyası arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Anketimize katılan üniversite öğrencilerinden 135'i (%65. 8) ilkokulu büyük şehirlerde okumuşlardır. Kalan deneklerin 44'ü (%21. 4) ilçelerde, 22'si (%10. 7) köylerde ve 4 öğrenci de yurtdışında ilkokulu bitirmişlerdir.

Bu oranlar bize son yıllarda üzerinde önemle durulan eğitim reform paketinin ne kadar yetersiz kaldığını ve teorik bir çalışmadan ileri gitmediğini göstermektedir. Özellikle kırsal kesim'in ilköğretim seviyesindeki okullarında eğitim ve öğretimin öğretilimsizlik, terör vb. çeşitli sebeplerden ötürü sağlıklı biçimde yürütülmediği inkâr edilemez bir gerçek olduğu bu anket sonucunda da ortaya çıkmıştır. Bu da okuma-yazmanın ve ilk bilgilerin öğretildiği bir kurum olan ilkokulların ilçe, belde ve özellikle köy gibi yerlerde yetersiz kaldığını gözler önüne sermektedir. Tabii bir sonuç olarak da bu yerleşim yerlerinde yaşayanlar temel bilgileri sağlam alamamakta, zeki ve gelecek vadeden öğrenciler yok olup gitmektedir.

Tablo 8: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Ortaokul ve Liseyi Okudukları Yerlere Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Büyük şehir	157	76. 585
İlçe	44	21. 463
Köy	2	0. 976
Yurtdışı	2	0. 976
TOPLAM	205	100

Ankette yer alan bireylerin çoğu ortaokul ve liseyi büyük şehirlerde okumuşlardır. (%76. 5) büyük şehirlerde, ankete katılan diğer bireylerden 44'ü (%21. 4) ilçelerde, 2'si köyde ve 2'si de yurtdışında ortaokul ve liseyi bitirmişlerdir.

Bu veriler Türkiye'de eğitimin belli bir bölgede yoğunlaştığının açık bir göstergesidir. Özellikle eğitimdeki bu bölgeler arası dengesizlik üniversiteye giriş imtihanında olumsuz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin az gelişmiş yörelerindeki orta öğretim kurumlarındaki öğretmensizlik, branş öğretmen eksikliği gibi ana sorunlardan ötürü öğrenci üniversite imtihanına eksik bilgi ile girmektedir. Bu da eğitimdeki fırsat eşitliği ilkesini zedelemektedir. Büyük şehirde okuyan öğrenci gerektiğinde bilgi eksikliğini üniversiteye hazırlık dershanelerinde giderebilmektedir. Bunun sonucunda büyük şehir de üniversite imtihanına hazırlanan bir öğrenci diğer bölgelerde hazırlanan öğrenciye nazaran daha şanslı bir duruma gelmektedir. Bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için, branş ve kalifiye öğretmeni, az gelişmiş bölgelere çekebilecek projeler üretilmesi gerekir. Ancak o zaman eğitimde bir fırsat eşitliğinden söz edilebilir.

Tablo 9: Örneklem grubundaki Öğrencilerin Barındıkları Yerlere Göre Sayısal Dağılım

SEÇENEKLER	SAYI	%
Ailesinin yanında	101	49. 268
Akraba yanında	10	4. 878
Kiralık evde tek başına	3	1. 463
Kiralık evde arkadaşlarla	43	20. 976
Cemaat evinde	3	1. 463
Devlet yurdunda	12	5. 854
Özel yurтта	25	12. 195
Başka	8	3. 902
TOPLAM	205	100

Yapmış olduğumuz araştırmaya katılan iktisat ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin yarısına yakını (%49. 2) ailelerinin yanında kalmaktadır. Bu da diğer öğrencilere göre ekonomik açıdan durumlarının iyi olduğunu ve anketimizdeki soruları cevaplama açısından hiçbir baskıya (cemaat, siyasi grub vb.) maruz kalmadan görüşlerini daha rahat ve özgür bir biçimde ifade edebileceklerini göstermektedir. Anketimize katılan diğer bireylerden 43'ü (%20. 9) bir kiralık evde arkadaşları ile birlikte, 25'i (%12. 1) özel yurttta, 12'si (%5. 8) devlet yurdunda, 10'u (%4. 8) akrabalarının yanında, 3 öğrenci kiralık evde tek başına ve 3 öğrenci de cemaat evinde kalmaktadır. Ayrıca 8 öğrenci de anketimizde yer alan seçeneklerden farklı bir yerde barınmaktadır.

**Tablo 10: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Bitirdikleri
Leselere Göre Sayısal Dağılım**

SEÇENEKLER	SAYI	%
Genel lise	78	38.049
Anadolu lisesi	26	12.683
İmam-Hatip lisesi	88	42.927
Diğer meslek lisesi	8	3.902
Yurt dışı	1	0.488
Özellise	4	1.951
TOPLAM	205	100

Eğitim insanda bir zihniyet ve davranış dünyası meydana getirmede önemli rol oynar. Bunun için eğitimin gerçekleştirildiği önem arzeder. Bireyin okuduğu okulun sosyo - kültürel yapısı ile eğitim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Anketimizdeki deneklerin bitirmiş oldukları ortaöğretim okullarından iki lise sayısal ağırlıklı olarak göze çarpmaktadır. Bunlar 88 (%42.9) öğrenci ile imam hatip lisesi ve 78 (%38) öğrenci ile genel lise mezunlarıdır. Geriye kalan deneklerden 26'sı (%12.6) Anadolu lisesi, 8'i (%3.9) meslek lisesi, 4 öğrenci özel lise ve 1 öğrencide yurtdışında liseye denk bir okulu bitirmişlerdir.

Tablo 11: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Okur-yazar değil	23	11. 22
Okur-yazar	19	9. 268
İlk okul mezunu	86	41. 951
Orta okul mezunu	11	5. 366
Lise mezunu	38	18. 537
Üniversite Y. okul mezunu	28	13. 659
TOPLAM	205	100

Eğitimin en önemli görevi kültür aktarmasıdır. Çocuk doğuştan aile kültürünü benimseyerek toplumun bir üyesi olur. Bu sebeple aile üyelerinin eğitim durumları ile çocuğun sosyo - kültürel şahsiyeti arasında anlamlı bir ilişkinin bulunması gerekir.

Bu örneklemdaki öğrencilerin annelerinin öğrenim durumları ile aralarında bir ters orantı göze çarpmaktadır. 205 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığımız anketin 86' (%41. 9)'sının annesinin öğrenim durumları ilkokuldur. Bu verilerden şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, kişinin okuyup ilerlemesinde annenin öğrenim durumunun pozitif veya negatif bir etkisi yoktur. Diğer bireylerin annelerinin öğrenim durumu ise, 38'inin (%18. 5) lise, 28'inin (%13. 6) üniversite ve 11 öğrencinin de ortaokul mezunudur. 23 öğrencinin (%11. 2) annesi de okuma yazma bilmemektedir. Ayrıca 19 öğrencinin (%9. 2) annesi de yalnızca okuma yazma bilmektedir. Sonuç olarak kişinin annesinin öğrenim durumu değil, kendi çalışma ve gayreti gelecekteki öğrenim hayatını belirleyeceği ortaya çıkmıştır.

Tablo 12: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Okur-yazar değil	2	0. 976
Okur-yazar	12	5. 854
İlk okul	63	30. 732
Orta okul	23	11. 22
Lise	31	15. 122
Üniversite	74	36. 098
TOPLAM	205	100

Gelişmiş ülkelerde aile üyelerinin özellikle baba ve annenin öğrenim durumları çocuğun eğitimle ilgili beklentilerinin şekillendirmede rol oynar. Ancak ülkemizde olduğu gibi eğitimin ciddiyetini yeni kavrayan milletler için bu görüşün geçerli olamayacağını Tablo 11 ve Tablo 12'deki örneklerde bulunan deneklerin anne ve babalarının, çocuğunun eğitimdeki beklentilerini şekillendirmesi, öğrenim durumlarının eksikliğinden dolayı mümkün değildir.

Tablo 12'deki örnekte deneklerin babalarının öğrenim durumları annelerinkilere oranla daha yüksektir. Babaların öğrenim durumunda en fazla üniversite mezunu vardır. 74 öğrencinin (%36) babası üniversiteyi bitirmiştir. Bu orana yakın 63 kişi (%30. 7) ile ilkokul mezunu baba vardır. Diğer kalan deneklerden 31'i (%15. 1) babası lise, 23'ünün (%11. 2) babası ise ortaokul mezunudur. Ayrıca 12 öğrencinin babası yalnızca okur-yazar ve 2 öğrencinin babası da hiç okuma yazma bilmemektedir.

Bu sonuçlar bize Türkiye'de üniversitede okuyan öğrenciler ile anne-babalarının öğrenim durumları arasında paralel bir bağlantı kurmanın mümkün olamayacağını göstermiştir. Bu durumda öğrencinin okuma eğilimine yön vermek ve gelişimine yardımcı olmak okul-öğretmen ikilisine düşmektedir.

Tablo 13: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Annelerinin Mesleklerine Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Ev hanımı	171	83. 415
Memur	1	0. 488
İşçi	3	1. 463
Emekli	12	5. 854
Öğretmen	7	3. 415
Çiftçi	1	0. 488
Başka	10	4. 878
TOPLAM	205	100

Anketimizdeki bireylerin annelerinin mesleki analizinde %83 gibi büyük bir oranda ev hanımı çıkmıştır. Bu tablo Türkiye'deki kadınların büyük bir çoğunluğunun herhangi bir işte çalışmayıp, ev hanımı olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Anketimizde yer alan diğer meslek gruplarına mensup olanlar pek fazla bir oran tutmamakla beraber 12 kişinin annesi emekli, 7'si öğretmen, 3'ü işçi, 1'i memur ve 1 öğrencinin annesi de çiftçidir. Ayrıca 10 deneğin annesi de anketimizdeki seçeneklerimizde yer almayan başka mesleki gruplara mensuptur.

Tablodan çıkan verilere göre deneklerin annelerinin büyük çoğunluğunun ev hanımı olmasından dolayı çocuklarını bilgi açısından yetiştirmesi çok zor olmakla beraber manen ve ahlâken iyi bir şekilde eğitmesi ve yönlendirmesi mümkündür.

Tablo 14: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Babalarının Meslek Gruplarına Göre Sayısal Dağılımı

SEÇENEKLER	SAYI	%
Serbest	53	25. 854
Memur	27	13. 171
İşçi	14	6. 829
Emekli	52	25. 366
Öğretmen	12	5. 854
Çiftçi	9	4. 39
Esnaf	25	12. 195
Başka	13	6. 341
TOPLAM	205	100

Anketteki deneklerin babalarının mesleklerine göre tasnifinde çok çeşitlilik göze çarpmaktadır. Yaklaşık olarak herhangi bir meslek grubunun diğer mesleklere göre sayıca bir üstünlüğü yoktur. Tabloya göre babası serbest meslekle uğraşan 53 kişi en fazla grubu (%25. 8) teşkil etmektedir. Yine tabloya göre hemen arkasından 52 kişi (%25. 3) ile babası emekli olanlar gelmektedir. Diğer deneklerden 27'sinin babası memur, 25'inin esnaf, 14'ünün işçi, 12'sinin öğretmen ve 9'unun babası da çiftçidir. Ayrıca 9 kişinin babası da anketimizdeki seçeneklerde bulunmayan farklı mesleki gruplara mensuptur.

Yukarıdaki örneklem grubunun baba mesleği sosyal yapı piramidinde orta tabaka ve orta tabakaya yakın alt tabaka meslek kategorilerinden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bunlar zengin olmayan halk kültürünün temsilcileridir. Bu kategoridekilerin sermaye, banka, faiz gibi ekonomik kavramlarla ilişkileri pek fazla olmaz. Eğer ellerinde ihtiyaçları dışında küçük miktarda para bulunursa bunu faize yatırarak veya döviz alarak değerlendirirler.

Tablo 15: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Ailelerinin Ekonomik Durumu

AİLENİN GELİRİ	SAYI	%
Çok iyi	6	2. 927
İyi	98	47. 805
Orta	87	42. 439
Düşük	14	6. 829
Çok düşük	0	0
TOPLAM	205	100

Anketimize katılan bireylerin, ailelerinin gelir durumları genelde orta hallidir. Anketimizdeki bireylerden 98' in ailesinin geliri iyi bir durumda, 87 öğrencinin ailelerinin gelir durumu ise ne iyi ne kötüdür. Bunun yanında 14 kişinin ailesinin gelir durumu da düşüktür. Genelde çok az yer tutmasına rağmen 6 öğrencinin ailesinin gelir durumu da zengin denecek kadar çok iyidir. Ayrıca bu ankette ailesinin gelir durumu fakirlik derecesine yakın olan hiçbir öğrenciye rastlanmamıştır.

Ortaya çıkan bu veriler sonucunda böyle bir aile yapısında faiz, gayri menkul, döviz gibi ekonomik tasarruflara yönelmekten çok, asgari ihtiyaçlar ve temel ihtiyaçların rahatça giderilmesi söz konusu olabilir.

Tablo 16: Örneklem Grubunun Resmi Dini

DİNLER	SAYI	%
İslam sünni	197	96. 098
İslam alevi	4	1. 951
Hristiyan	3	1. 463
Musevi	1	0. 488
Başka	0	0
TOPLAM	205	100

Din insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnsanlık tarihi incelenip bakıldığında hiçbir toplumun dinsiz olmadığı görülür. Gerek arkeolojik araştırmalar, gerekse geçmiş toplumlara ait yazılı belgeler bunları açık seçik göstermektedir.

Din insanlık tarihi boyunca, bir medeniyet unsuru olarak yaşamıştır. Toplumda meydana gelen sosyal kurumları derinden etkilemiş ve onların gelişmesine temel teşkil etmiştir. Yine aynı şekilde bir sosyal kurum olan faiz ile e semavi dinler olarak bilinen tüm dinler ilgilenmiş ve etkilemiştir. Yeryüzünde hala milyarlarca mensubu bulunan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet faize krşı çıkmışlardır.

Örneklem grubunun dini %98 İslam'dır. İslam'ın Sünni mezhebi %96 ve Alevi mezhebi de %1.9 ile örneklemde yer almıştır. Her iki mezhebin İslam dinine bakış açısı farklı gözükse bile temelde İslam inancını temsil etmektedirler. Anketin bilgi, görüş, ve davranış sorularına verilecek cevapların kendi inançlarına ve özellikle faiz olgusuna krşı tutumlarını tesbiti açısından deneklerin dini tercihlerine yer verilmiştir.

Tablo 17: Örneklem Grubundaki ğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Durumu

SEÇENEKLER	SAYI	%
Çok dindar	15	7.317
Oldukça dindar	29	14.146
Dindar	129	62.927
Dinle az ilgili	28	13.659
Dinle hiç ilgisiz	4	1.951
Cevapsız	0	0
TOPLAM	205	100

Aile, kişinin toplumsallaştığı ilk yerdir. Birey her şeyi ilk defa burada alır. Birey, dini duygu ve düşüncenin temelini ailede alır. Bundan dolayı ailede, ocuk ve gençlerin dini duygu ve düşünceleri erkenden veya gecikerek alması, sağlıklı veya sağlıksız gelişmesi, onların dindarlıkları ve kültür seviyeleri ile doğru

orantılıdır. Yani bireylerden dini duygu ve inanç kendiliğinden ortaya çıkabiliyorsa da bu konu da ailelerin önemli etkileri ve katkıları vardır. Çünkü bireyler çocukluk döneminde ilk defa aile fertleri ile tanıştıkları için kendileri üzerinde en fazla onlar etkili olurlar.

Ankette bireyler ile ailelerinin dindarlık dereceleri arasında doğru bir orantı olduğu hem bu sorunun hem de diğer soruların sonucunda ortaya çıkmıştır. 205 denek arasında ailesinin din ile ilişkisi bulunmayan yalnızca 4 kişidir. Geriye kalan deneklerin ailelerinin aşağı yukarı hepsinin din ile ilişkisi vardır. Bunlardan 129 kişinin ailesi dindar, 29'unun oldukça dindar ve 15'inin de ailesi çok dindardır. Ayrıca 28 kişinin ailesi ise dinle bağlantıları azdır. Bu sonuçlar bize Türkiye'de aile yapılarının birçok olumsuz koşula rağmen hala bazı değerleri koruduğunu göstermektedir.

Tablo 18: Örneklem Grubundaki Öğrencilerin Dini Bir Cemaate Mensup Olup Olmamasının Durumu

SEÇENEKLER	SAYI	%
Evet	33	16. 098
Hayır	172	83. 902
TOPLAM	205	100

Araştırmamızın bu sorusunda çıkan netice, deneklerin anketteki soruları hiçbir baskıya maruz kalmadan daha objektif bir şekilde değerlendirebileceğini göstermiştir. Bireyler görüş ve düşüncelerini herhangi bir kimsenin veya cemaatin genel görüşüne bağlı kalmadan cevaplama imkânı bulmuşlardır.

Genelde fazla olmamasına rağmen ilahiyatta dini cemaat ve tarikata mensup olanların çıkmasının en büyük sebebi bizce cemaat ve tarikatların, öğrencileri barınma, burs gibi bireyin temel ihtiyaçlarını gidermek suretiyle kendilerine bağlamalarıdır. Çünkü ilahiyat öğrencileri fakültede dini her yönden ve özünü öğrenmektedir. İslam dini herhangi bir kişiye veya cemaata mensubiyeti olumlu karşılamaz. Daha açık bir ifadeyle İslamiyet kişilerin beyinlerini satmalarını veya kiralamalarını hoş görmez. İslam dini, bireyin Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymasını ister.

**Tablo 19 : Örneklem Gurubundaki Öğrencilerin
Dinle İlgili Bilgileri Nereden ve Nasıl Elde Ettiğinin Sayısal
Dağılımı**

SEÇENEKLER	SAYI	%
İlk orta lise din	129	62. 926
Özel din öğr.	17	8. 333
Hem okul hem özel	58	28. 431
Din öğrenimi görmedim	1	0. 49
TOPLAM	205	100

Anketimize katılan 205 öğrenciden yalnızca 1'i din öğrenimi görmemiştir. Bunun dışında kalan bütün denekler din öğrenimi almışlardır. Öğrencilerden 129'u (%62. 9) ilköğretimin altıncı, yedinci, sekizinci sınıflar ve lise de mecburi olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini okumuşlardır. Azımsanmayacak bir oranda da (%36. 7) 75 öğrenci de aile içi, cami gibi yerlerde özel din öğrenimi aldıklarını belirtmişlerdir.

Anketin bu tablosundan çıkan bizce en önemli sonuç ister mecburi isterse de özel din öğrenimi almış olsun insan için din ve din eğitimi vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ihtiyaç olduğudur. Bu ihtiyacın iyi bir şekilde karşılanması halinde toplumda hurafelerin doğması ve dini hayatta telafisi mümkün olmayan yaraların açılması engellenmiş olur.

Her toplumda olduğu gibi din eğitimi ve öğretimi bulunduğumuz ve yaşadığımız cemiyet gençlere birçok faydası vardır. Günümüz Batı ülkelerinde gençlerin içinde bulunduğu ruhi ve sosyal problemlerin çözümü için eğitim çalışmalarına ve özellikle din eğitimine büyük bir önem verilmektedir. Toplumlarda milli ve manevi değerlerin korunması büyük ölçüde bireyin alacağı din öğretimi ile doğru orantılıdır. Zamanında ve usulüne uygun olarak yapılan din eğitimi toplumda

iyilikleri, sosyal adaleti ve dayanışmayı desteklediği gibi her türlü kötülüklerden fuhuş, içki ve kumar alışkanlıklarının azalmasına da yardımcı olur.²³⁸

Burada üzerinde durmamız gereken bir sonuçta 1982 yılından beri ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında mecburi ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin gençlerin dini bilgiyi edinmede toplum açısından önemli ve büyük bir görev gördüğü gerçeğidir. Bundan dolayı bu dersi okutacak öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü din dersi kişiyi sosyalleştirir ve öğrencinin kendini tanımasına rehberlik eder.

---

²³⁸ Ayhan, Halis, Temel ve Orta Öğretimde Din Eğitimi, İmam-Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40. Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlmî Toplantı: Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İslam Medeniyet Vakfı, İstanbul 1993, sh.84-85

B. ÖĞRENCİLERİN BİLGİ, GÖRÜŞ VE DAVRANIŞLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK YORUMLANMASI

1. Bireylerin Dinle İlgili Zihniyet Dünyasına Etki Eden Çağdaş Yazarlar

YAZARLAR	SAYI	%
Yaşar Nuri Öztürk	46(42 iktisat. + 4 ilahiyat)	20. 087
Hayreddin Kâraman	43(43 ilahiyat)	18. 777
Fethullah Gülen	22(12 iktisat + 10 ilahiyat)	9. 606
Ahmet Taşgetiren	14(14 ilahiyat)	6. 113
Ali Bulaç	11(2 iktisat + 9 ilahiyat)	4. 803
Abdurrahman Dilipak	11(8 iktisat + 3 ilahiyat)	4. 803
Diğer Yazarlar	82	35. 807
Cevapsız ^x	53(41 ikt. + 12 ilahiyat)	%25. 8 (genele göre)
Yazarların topl. Sayısı ^{xx}	229	100

Tablo 20:

**Öğrencilerin Dinle İlgili En çok Beğendikleri ve Görüşlerini Yansıttıkları Bir
Veya Birden Fazla Yazarların Sayısal Dağılımı**

^x Anketteki bu soruyu cevaplandırmayan 53 kişidir. Bundan dolayı yüzdesi 205 denek sayısına göre alınmıştır.

^{xx} Tablonun bu sütununda cevapsızlar dahil edilmeyip yazarların toplam sayısı alınmıştır. Ayrıca bu soruda ankete katılan deneklerden 3 yazar ismi istendiği için oranlama, cevap olarak yazılan toplam yazar sayısına göre yapılmıştır.

İnsanın zihniyet dünyası öğrenme tecrübeleri ile oluşur ve gelişir. İnsan önce varlıkları birer obje olarak algılar. Sembollerle algılama ve düşünme işlemi kelimelerle olur. Kelimeler binlerce varlığı içinde bulunduran düşünce vasıtalarıdır. Diğer bir ifade ile bir kitap okunduğunda yüzlerce varlık sembolleri algılanır ve üzerinde düşünülür.

Anketin bu bölümünde, diğer soruların seçeneklere göre deneğin üç farklı cevap verebilme hakkı verilmiştir. Bunun sebebi de bir öğrenci birden fazla yazarın din hakkındaki görüşlerini beğenebileceği ve katılabileceği için bu soruda böyle bir şekil izlenmiştir.

Deneklerin tercih ettikleri 229 yazardan en çok beğenilen ve görüşlerine katılan kişi Yaşar Nuri Öztürk olmuştur. Öztürk'ü tercih edenler 42 kişi ile İktisat fakültesinde okuyan öğrenciler olmuştur. Burada Yaşar Nuri Öztürk'ün medyatik kişiliği İktisattaki öğrenciler kendisini tanınmasında ve etkilenmesinde büyük bir rolü olmuştur. Bir ilahiyatçı olmasına rağmen ilahiyat fakültesindeki öğrenciler, Yaşar Nuri Öztürk'ün görüş ve düşüncelerine genelde katılmamışlardır. İlgili sütunun bir sonucu olarak Yaşar Nuri, İktisattaki öğrencilerin beğendikleri, dini anlama ve uygulamada görüşlerini uzman kabul ettikleri bir yazardır.

Araştırmamızın bu sorusunda ikinci olarak en çok tercih edilen kişi de Hayreddin Kâraman olmuştur. Ve bu tercihler tamamen İlahiyat fakültesindeki öğrencilerden gelmiştir. İktisat fakültesinden hiçbir öğrencinin tercih etmemesinin sebebi muhafazakâr çevre dışında fazla medyatik olmamasındandır. Aslında Kâraman, özellikle insanların merak ettiği ekonomi ile din arasındaki ilişkiyi açıklayan uzman bir bilim adamıdır.

Kısaca Yaşar Nuri Öztürk'ün dini konulardaki görüş ve düşünceleri İktisatta, Hayreddin Kâraman'ın ise İlahiyatta çoğunluk bulmaktadır.

İktisat ve İlahiyatta dini konularda etkili olan bir isim de Fethullah Gülen'dir. Fethullah Gülen'in görüşlerini benimseyen kişilerin her iki fakültede de sayısının eşite yakın olması cemaat lideri olmasının bir özelliğidir. Bu eşitlik, cemaatin Türkiye'deki diğer bütün eğitim kurumlarında okuyan öğrenciler ile aynı şekilde ilgilendiklerinin bir göstergesidir.

Bu tablodan çıkan en ilginç sonuçlardan biride öğrencilerin, dini konularda, görüş ve düşüncelerini benimsedikleri yazarların farklı olmasıdır. denekler 82 tane farklı yazarın dini konularda görüş ve düşüncelerinden yararlanmışlardır. Bu sayı yazarların genel toplamı içinde %35'lik bir oran tutmaktadır.

Anketin bu tablosundan çıkan diğer bir sonuç da cevap vermeyen denek sayısının oldukça fazla (53 kişi) olmasıdır. Toplam denek sayısında bu soruyu cevaplamayanların oranı ise %25 gibi yüksek bir rakamdır. Fakültelere göre bu soruyu cevapsız bırakan deneklerin büyük çoğunluğu 41 kişi ile iktisat öğrencileridir. Bu da iktisat fakültesi öğrencilerinin dini konulara karşı daha ilgisiz olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak kişinin okulda aldığı eğitimin düşünce yapısını etkilediği ve bu sebeple de görmüş olduğu eğitim sonucunda öğrencilerin ilgi alanlarının farklı bir yapıda oluştuğunu belirtebiliriz. Ayrıca bu örneklem içinde deneklerin okudukları kitaplarla zihniyet dünyaları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

2. Bireylerin Din Algılayışları

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Din Allah tarafından konulmuş bir dünya ve ahiret nizamıdır	Sayı Sıra% Sütun%	76 43. 6% 70. 09%	97 56. 4% 100%	173 100% 84. 31%
Din gereklidir. Ancak alanı dünya değil ahirettir	Sayı Sıra% Sütun%	6 100% 5. 61%	0 0% 0%	6 100% 2. 94%
Din insan düşüncesinin ürünüdür. Bilimin gelişmesi ile dine olan ihtiyaç ortadan kalkacaktır	Sayı Sıra% Sütun%	5 100% 4. 67%	0 0% 0%	5 100% 2. 45%
Din toplumun ahyonudur. Bu nedenle ilerleme ve gelişmeye engeldir	Sayı Sıra% Sütun%	3 100% 2. 8%	0 0% 0%	3 100% 1. 47%
Cevapsız	Sayı Sıra% Sütun%	18 100% 16. 82%	0 0% 0%	18 100% 8. 8%
TOPLAM	Sayı Sıra% Sütun%	108 52. 68% 100%	97 47. 32% 100%	205 100% 100%

Tablo-2

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dinle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloda din olgusunun insanın fikir ve düşünce yapısını etkilemesi eğilimi ölçülmek istenmektedir. Bu soru vasıtasıyla da din-faiz ilişkisini ortaya çıkârmak da daha kolay olacaktır.

Tablodaki ilk seçenek dini bir hayat nizamı olarak kabul edenlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu görüş ve düşünce yapısına sahip bireylerin araştırmamızın asıl konusu olan faiz ile bağlantıları yoktur diyemeyiz. Çünkü faiz, din ile ilişkili bir kavramdır. Anketimize katılan öğrencilerin %96'sının dini İslam'dır. İslam dinine göre faiz ise kesinlikle yasaktır. Ayrıca 76 İktisat öğrencisi dini bir hayat nizamı olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu öğrencilerin faizi kabul etmedikleri veya faizli işlem yapmadıklarını söyleyemeyiz. Aynı şekilde toplumda dini, bir hayat nizamı olarak kabul edenler de faiz gerçeğinden kaçamamaktadırlar. Bundan dolayı son dönemlerde hem Türkiye hem de İslam ülkelerinde enflasyon kârşısında paranın değerinin tam olarak karşılığının alınamaması üzerine faizin dini açıdan yeniden gözden geçirilmesi ve yorumlanması gündeme gelmiştir. Toplumdaki ekonomik hayatın ve enflasyonun bir zorunluluğu olarak müslümanların tutum ve davranışlarında değişik yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bunlardan biri muhafazakâr diğeri ise tavizsiz bir yaklaşımdır.²³⁹ Muhafazakâr bir çizgi takip edenler banka ile çalışma, faizle kredi alma, paralarını kâr ortaklığına dayalı faizsiz finans kurumlarına yatırma gibi işlemler yapmaktadırlar. Tavizsiz bir yaklaşım sergileyenler ise banka, kredi ve faiz kavramlarının hiçbirine bulaşmamak için büyük bir çaba içinde oldukları ve ekonomik hayatlarını da faizsiz bir düzen üzerine kurmaya çalıştıkları görülmektedir.

Örnekleme grubunun %84'ü dini, Allah tarafından konulmuş bir dünya ve ahiret nizamı olarak kabul etmişlerdir.

Ölçülmek istenen bir eğilim de laik bakış açısına sahip olanlar ve böyle bir din görüşünü savunanların faiz anlayışlarını tespit etmektir. Ancak örneklem grubu içinde yalnızca 6 İktisat fakültesi öğrencisi bu görüştedir.

---

²³⁹ Karaman, Hayreddin, İslam Işığında Günün Meseleleri, Cilt:1, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, sh. 398.

Tablo 21’de ölçülmek istenen diğer bir eğilim de dinin gereksiz olduğu ve bilimin de gelişmesi ile dine olan ihtiyacın ortadan kalkacağını savunanları ve bunların ekonomik görüşleri içinde faizin yerini tespit etmektir. Bu görüşte olanların sayısı da oldukça azdır (5 İktisat öğrencisi).

Ayrıca tablo 21 de Marksizmin din anlayışını ifade eden “din toplumun afyonudur. Bu nedenle ilerleme ve gelişmeye engeldir” görüşünde olan öğrencilerin ve bunların dine bakış açıları vasıtasıyla faizi kabul edip etmediklerini, nasıl baktıklarının tespit edilmesi, araştırmamızda ortaya çıkarmak istediğimiz eğilimlerden biridir. Toplumda olduğu gibi bu örneklem grubu içinde de bu görüştekiler marjinal kalmıştır. Deneklerden 18’i ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablodan çıkan sonuçlar açıktır. Örneklem grubunu oluşturan dini bir eğitim veren İlahiyat fakültesi ile İktisat, İşletme, Matematik gibi dünyevi ilimlerin okutulduğu İktisat fakültesi öğrencilerinin %84’ünü dine karşı bakış açıları olumludur. Bu öğrenciler şuanda veya gelecekteki hayatlarında faizle karşılaştıklarında muhtemelen din ile bağlantısını göz önünde bulundurma ihtiyacı hissedeceklerdir.

3. Bireylerin Dini Yaşayışları

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Her zaman	Sayı	6	39	45
	Sıra%	13. 33%	86. 67%	100%
	Sütun%	5. 61%	40. 21%	22. 06%
Çoğu zaman	Sayı	43	56	99
	Sıra%	42. 86%	57. 14%	100%
	Sütun%	39. 52%	57. 73%	48. 04%
Ara sıra	Sayı	48	2	50
	Sıra%	96%	4%	100%
	Sütun%	44. 86%	2. 06%	24. 51%
Hiçbir zaman	Sayı	11	0	11
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	10. 28%	0%	5. 39%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-22

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dini Emir ve Yasaklara Uyma Derecelerinin Karşılaştırılması

Kişinin aldığı eğitim dini tutum ve davranışını etkiler. Bunun en açık örneğini tablo 22'de rahatlıkla görebilmekteyiz. Örneklem grubunda yer alan 97 İlahiyat fakültesi öğrencisinden 95'i dini emir ve yasakları çoğunlukla uymaktadır. Bunun yanı sıra İktisat fakültesinden ankete katılan 108 öğrenciden 49'u dini emir ve

yasaklara uymaktadır. İlahiyat fakültesinde bu oranların yüksek çıkması dini eğitim veren fakülte olması sebebiyle olağan bir durumdur.

Din her insanın yaratılışında bulunan bir özelliktir. Onun için kişinin aldığı eğitim hangi tür olursa olsun inancını yönlendirmesi açısından herhangi bir etki yapmaz. Tablo 21’de de görüldüğü gibi inanç açısından ankete katılan İlahiyat ve İktisat fakültesi öğrencileri arasında tam bir uyumluluk söz konusudur. Ancak inançları sağlam olan denekler, dini emir ve yasaklara uymada bir düşünüş içinde olduğunu da Tablo 22 göstermektedir. Her iki fakültenin öğrencilerinin Allah’a inançları çok fazla olmakla beraber, Allah’ın İslam dini vasıtasıyla koymuş olduğu helal ve harama uymalarında ise bir düşünüş göze çarpmaktadır.

Dinin emir ve yasaklarına çoğu zaman uyan bir kişi dini açıdan haram olan faiz olgusuna olumlu bakmaz. Ancak ekonomik şartların bir gereği olarak da dünyada uygulanan faiz teorilerine karşı Müslüman iktisatçılar son yarım asırdır çeşitli alternatifler üretme yoluna gitmişlerdir. Düşünce platformunda meydana gelen bu gelişmeler müslümanları dini açıdan rahatlatmıştır.

Allah’ın emirlerini ara sıra yapanların oranı İktisat fakültesinde yüksektir. Bunun en önemli sebebi öğrencilerin dini hayatı değil de dünya hayatını seçmelerindedir. İktisattaki bu tablo toplumda yalnızca Cuma ve Bayram namazlarına giden grubun bir yansımasıdır. Dini emirleri ara sıra yapanlar için faizin haram olması pek önemli değildir. Bunlar gönül rahatlığıyla faiz alıp verebilirler.

Tablo 22’de dini emirleri her zaman yapanların çoğunluğu İlahiyat fakültesi öğrencileridir. Bu kişiler hayatta yaptıkları her işi İslam’a göre düzenlediklerinden Allah tarafından yasak edilen faizden uzak dururlar. Faiz konusunda üretilen İslami reformlara pek sıcak bakmazlar.

Anketi gerçekleştirdiğimiz örneklem grubunun resmi dini %98 İslam’dır (bak. tablo 16). İslam’ın Sünni mezhebi %96 ve Alevi mezhebi %1.9 ile örneklemde yer almaktadır. Kısaca örneklemde yer alan 205 bireyden 201’i müslümandır (bak. tablo 16). Yukarıdaki tablo 22’de dini emir ve yasaklara uymayan 11 öğrencidir. Uymayanların yalnızca 7’si müslümandır. Bu da bize sonuç olarak genel toplum içinde %5.3 gibi küçük bir grubun dini emir ve yasakları hiçbir zaman yerine getirmediğini göstermektedir.

Tablo 21’de olduğu gibi yukarıdaki tablo 22’de de deneklerin dini eğilimleri yüksektir. Bu tablo aynı zamanda Türk toplumunun dini eğilimleri ile örneklemedeki deneklerin eğilimlerinin paralellik gösterdiğinin ispatıdır. Bu bağlamda araştırdığımız iki olgu faiz ile dini birbirinden ayrı olarak kabul etmek mümkün değildir. Türk halkı parasını hala çok daha fazla getirisi olan repo veya faize değil de, altına, dövize ve gayri menkule yatırması bunun bir göstergesidir.

4. Bireylerin Dini Görevlerini Yerine Getirme Durumu

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Düzenli olarak dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum	Sayı	17	90	107
	Sıra%	15. 09%	84. 91%	100%
	Sütun%	14. 95%	92. 78%	51. 96%
Fırsat buldukça dini görevlerimi yerine getiririm	Sayı	37	3	40
	Sıra%	92. 5%	7. 5%	100%
	Sütun%	34. 58%	3. 09%	19. 61%
Dini görevlerimi yerine getirmek isterim ama yapamıyorum	Sayı	33	4	37
	Sıra%	89. 19%	10. 81%	100%
	Sütun%	30. 84%	4. 12%	18. 14%
İnanmadığım için dini hiç bir görevi yapmıyorum	Sayı	7	0	7
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	6. 54%	0%	3. 43%
Cevapsız	Sayı	14	0	14
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	13. 08%	0%	6. 86%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-23

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Dini Görevlerini Ne Ölçüde Yerine Getirdiklerinin Karşılaştırılması

Sosyolojik bir olgu olarak din fenomenine bakınca, onun inanç esaslarından oluşan bir teorik yönü, bu inanç yönüne bağlı olarak da pratik, diğer bir ifade ile eylem yönü bulunmaktadır.

İşte Tablo 23'te de bireylerin ibadet yönüne ne derecede kıymet verdikleri ve bunları ne oranda yerine getirmiş oldukları tespit edilmek istenmiştir.

Yapmış olduğumuz araştırmada, örneklemin dini yaşayışının canlılık derecesini anlamada, dini pratiklere bağlılık durumunun önemli bir kriter olarak görüleceği kanaatindeyiz.

Örnekleme yer alan İlahiyat öğrencilerinden 90'ı düzenli olarak dini görevleri yerine getirdiğini söylemiştir. İktisat öğrencilerinde ise bu sayı 17'de kalmıştır. Dinin pratik yönünü düzenli olarak yapan kişiler İslam'ın emir ve yasaklarını fazla düşünmeden şartsız kabul ederler. Bunlar, araştırmamızda ölçmeye çalıştığımız dinen yasak olan faiz olgusuna da olumlu bir şekilde bakmaları da düşünülemez.

Dinin eylem yönünü fırsat buldukça yapan deneklerin 37'si İktisat, 3'ü de İlahiyat öğrencisidir. Bu denekler dini pratiklere (ibadetlere) az ilgi gösterdiği halde imanı bütün ve tam olan kişilerdir. Eylemdeki ilgisizlik, İslam'ın emir ve yasaklarına uymada da aynı şekilde kendini gösterir. İslam'ın kesin olarak yasakladığı faizi de alıp vermelerini doğal karşılamak gerekir.

İbadet etmek istedikleri halde yapamayan kişilerin inanç açısından herhangi bir problemi yoktur. Bu ülkemizde yaygın bir kanaat olan, inancın ön planda yer alması görüşünü güçlendirmektedir.

Örnekleme sonuç olarak dinin eylem yönlerini ihmal eden İktisat fakültesi öğrencilerinden inanç dışında İslam'ın emir ve yasaklarına harfiyen uymalarını ve aynı şekilde dinen yasak olan faizi kabul etmemelerini ümit etmek yanlış olur.

Ayrıca İktisat öğrencilerinden 7'si inanmadığı için dini hiç bir görevi yapmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra yine İktisattan 14 denek, bilgi toplama formunun bu sorusunu cevapsız bırakmıştır.

5. İş ve Davranışta Dinin Etkisi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Din bu konuda ne der?	Sayı	21	84	105
	Sıra%	20%	80%	100%
	Sütun%	19. 63%	86. 6%	51. 47%
Bu konuda çıkarım nedir	Sayı	29	0	29
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	27. 1%	0%	14. 22%
Başkaları ne der?	Sayı	7	0	7
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	6. 54%	0%	3. 43%
Başka	Sayı	51	13	64
	Sıra%	79. 37%	20. 63%	100%
	Sütun%	46. 73%	13. 4%	30. 88%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-24

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Herhangi Bir İş veya Görev Yaparken Neyi Ölçü Aldıklarının Karşılaştırılması

Tablo 24'teki örnekleme aldığımız eğitimin zihinsel açıdan bireyin hayata bakış açısını nasıl etkilediği, değiştirdiği tespit edilmek istenmiştir.

Eğitimin üstlendiği üç önemli görev vardır. Bunlardan biri davranış oluşturma, diğerleri ise davranış geliştirme ve değiştirmedir. Örnekleme gerçekleştirdiğimiz İktisat ve İlahiyat öğrencileri aldıkları eğitim sonucunda davranış ve görüşlerinde gelişme buna bağlı olarak da değişme meydana geldiği ortaya çıkmıştır.

İnancı sağlam olan, ibadetlerini de düzenli yapan kimse bir iş veya görev yaparken dinin çizdiği alan dışına çıkmaz. Çünkü kişinin dine aykırı yapacağı bir harekette İslam'ın emir ve yasaklarına uymaması nedeniyle günah kavramıyla karşılaşır.

Örnekleme İlahiyat öğrencilerinin %86'sı bir iş veya görev yaparken dini ölçü almışlardır. Bu oran İktisat öğrencileri arasında %19 civarındadır. Yine İktisat öğrencilerinden %27'sinin kriteri de ilk etapta kendi çıkarları olmuştur.

Eğitimin üstlendiği bir görev olan davranış geliştirme ve değiştirme, ilahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler arasında daha etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çıkan sonuçlar doğrultusunda denekler, araştırmamızın konusunu teşkil eden faizle karşılaştıklarında ilahiyatçıların büyük çoğunluğu mensup oldukları dine göre hareket edecekleri tesbit edilmiştir. İktisat öğrencilerinde ise tam bir bütünlük olmadığı görülmüştür.

6. Problem Karşısında Dine Müracaat

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Her zaman	Sayı	5	55	60
	Sıra%	8. 33%	91. 67%	100%
	Sütun%	4. 67%	56. 7%	29. 41%
Çoğu zaman	Sayı	24	38	62
	Sıra%	37. 7%	62. 3%	100%
	Sütun%	21. 5%	39. 18%	29. 9%
Ara sıra	Sayı	53	4	57
	Sıra%	92. 98%	7. 02%	100%
	Sütun%	49.53%	4. 12%	27. 94%
Hiçbir zaman	Sayı	26	0	26
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	24. 3%	0%	12. 75%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-25

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Herhangi Bir Probleme İlgili Bir Karar Verme Durumunda Ne Sıklıkla Dini İnançlara Dayanarak Çözüm Yolları Aradığının Karşılaştırılması

Tablo 22, tablo 23, tablo 24 ve yukarıdaki tablo 25'te kişilerin dini tutumları ve burada aldıkları eğitim sonucunda bu tutumlarında bir değişiklik olup olmadıkları da ortaya çıkarılmak istenmektedir.

İnsan inanan bir varlıktır. Bu insanın yaratılış özelliğindedir. İnsan ister istemez bu özelliği açığa çıkar. Aklının çözemediği problemler kârşısında insanın bu özelliği ile olayı başka bir sebebe bağlayarak onu rasyonelize eder.

Diğer dini duygu, düşünce ve davranış sorularında olduğu gibi kişinin aldığı eğitimin etkisi burada da ön plana çıkmaktadır. Tablo 25'e göre İktisat ve İlahiyat öğrencilerinin bir problem karşısında Tanrıya sığınma ihtiyacı hissetmelerinde büyük bir fark göze çarpmaktadır. İlahiyat öğrencisinin %56'sı her zaman Tanrıya yaslanma ihtiyacı hissederken İktisat öğrencilerinde ise bu oran %4 gibi küçük bir rakam da kalmaktadır. Bunun yanı sıra iktisat öğrencilerinin %21'i yine de çoğu zaman dini inançlara başvurmaktadır.

Anket bildirim formunun diğer dini tutum sorularında olduğu gibi her iki fakülte öğrencilerinin dine bakış açılarının farklılığı bu örneklemede de göze çarpmaktadır. İlahiyat öğrencisi sosyal-ekonomik bir problemle karşılaştığı zaman dini her zaman bir kriter olarak düşündüğü gerçeğini bu örneklemeden çıkabilecek bir sonuç olarak kabul edebiliriz. İktisatçı ise dini ana bir kriter olarak değil de etkileyen bir unsur olarak kabul ettiğini Tablo 25'i göre söyleyebiliriz.

7. Din ve Geri Kalmışlık İlişkisi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
İslam dininin kendisinden kaynaklanmaktadır	Sayı Sıra% Sütun%	1 33. 33% 0. 93%	2 66. 67% 2. 06%	3 100% 1. 47%
Müslümanların dini yanlış anlamaları ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır	Sayı Sıra% Sütun%	95 54. 02% 87. 85%	80 45. 98% 82. 47%	175 100% 85. 29%
Batıyı taklit etmelerinden kaynaklanmaktadır	Sayı Sıra% Sütun%	11 42. 31% 10. 28%	15 57. 69% 15. 46%	26 100% 12. 75%
Başka	Sayı Sıra% Sütun%	1 100% 0. 93%	0 0% 0%	1 100% 0. 49%
TOPLAM	Sayı Sıra% Sütun%	108 52. 68% 100%	97 47. 32% 100%	205 100% 100%

Tablo-26

İslam Ülkelerinin Geri Kalmışlık Sebebinin İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 26'daki örneklemede İslam ülkelerinin geri kalmalarının nedeni ölçülmek istenmiştir. İslam ülkelerinin geri kalışının sebebi olarak deneklerin %85'i müslümanların dini yanlış anlama ve uygulamalarından kaynaklandığını söylemişlerdir. Örneklemede batıyı taklit etme yüzünden geri kalmanın bir nedeni olarak gören deneklerin oranı ise %13 civarındadır. Anketin bu örnekleminde diğer tutum sorularına göre İktisat ve İlahiyat öğrencileri arasında fazla bir görüş ayrılığı olmadığı gözlenmiştir.

Burada ilginç olan deneklerin İslam dinini geri kalmışlığın bir nedeni olarak görmemeleridir. Çünkü Türk toplumunda Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketleri içinde İslam dini hep geri kalmanın sebebi olarak gösterilmiştir. Ancak anketimizde yer alan, farklı eğitim ve öğretim görmelerine rağmen İktisat ve İlahiyat öğrencileri, bir asırdan beri günümüze kadar gelen bu konudaki görüşleri, benimsemedikleri ortaya çıkmıştır. Zaten İslam dininin böyle bir özelliği olmuş olsaydı bu diğer dinlerde de görülürdü. Japonya ekonomideki mucizeyi din ile beraber yakalamıştır. Japonlar, dinin, toplumsal açıdan ekonomik koşullara yön verdiği gerçeğini hiç bir zaman unutmamışlardır.

Müslümanların dini yanlış anlama ve uygulamaları hayatın bütün safhalarında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu yanlış anlama ve uygulamalar ekonomik hayatta da olumsuzluğunu göstermiştir. Müslümanlar özellikle bankacılık sektöründe çok gerilerde kalmışlardır. Son çeyrek asırdır aradaki farkı kapatmak için faiz, kredi gibi bankacılıkla ilişkili olan bu kavramlardan yeni teoriler üretmeye ve günlük hayatta uygulamaya başlamışlardır. Çünkü günümüz dünyasında ilerlemek, geri kalmışlıktan kurtulmak, siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız olmanın tek yolu çok iyi ekonomik güce sahip olmaktan geçmektedir. Bundan dolayı İslam ülkelerinin gelişmiş devletlerin ekonomik gücüne sahip olmak istiyorsa, evrensel ekonomik kavramları taklit etmeden kendi kültür değerlerini de göz önünde bulundurarak bağımsız bir ekonomik model oluşturma çalışmalarını sürdürmek zorundadır.

8. Faiz İle İlgili İnançlar

a. Faiz Görüşü

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Faiz dinle ilgili bir konu değildir, çıkarma göre hareket ederim	Sayı	27	1	28
	Sıra%	96. 43%	3. 57%	100%
	Sütun%	25%	1. 03%	13. 66%
Faiz dinimizce yasaklanmıştır. Almam da vermem	Sayı	21	82	103
	Sıra%	20. 39%	79. 61%	100%
	Sütun%	19. 44%	84. 54%	50. 24%
Günümüzde faizden kaçmak mümkün değildir, istesek de istemese de alıp veriyoruz	Sayı	52	6	58
	Sıra%	89. 66%	10. 34%	100%
	Sütun%	84. 15%	6. 19%	29. 28%
Başka	Sayı	8	8	16
	Sıra%	50%	50%	100%
	Sütun%	7. 41%	8. 25%	7. 8%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-27

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Faizle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Tablo 27’de araştırmamızın temelini oluşturan din-faiz ilişkisinin, rnklemeadaki deneklerin verdikleri cevapların dağılımlı gösterilmektedir. Tezimizin konusunu daha net ortaya koyabilmemiz için seçtiğimiz İktisat ve İlahiyat ğrencilerinin faize bakış aıllarındaki zglk Tablo 27’de görülmektedir. Ayrıca bu tabloda, kişilerin eğitimde aldıkları temel konuların, duygu, düşünce ve davranışlarını büyük ölçüde etkilediğini de rahatlıkla görebilmekteyiz.

Bu rnkleme grubunu oluşturan niversite ğrencilerinin, ekonomik bulgulardan faizi nasıl algıladıklarını ve bu faaliyete onların dini inanç ve kanaatlerinin ne derecede etkili olduğunu sınırlı imkânlar dahilinde tespit etmeye çalıştık.

rnkleme de yer alan deneklerden 82 İlahiyat ve 21 İktisat ğrencisi faizi dinen yasaklanan bir olgu olarak kabul etmişlerdir. Dini anlayışların, ekonomik davranışların bir etkileyicisi olduğunu ve bu rnkleme de, dinin, kişilerin faiz anlayışlarını nasıl etkileyip, değiştirdiğini görebilmekteyiz Tablo 27’de ortaya çıkan faizin dini bir olgu olduğu gerçeği, dini anlayışların, toplumların ekonomik davranışlarının nedenlerinden biri olduğunun açık bir ispatıdır.

Tablo 27’de İktisat ğrencilerinin %25’i faizin dinle alakalı bir konu olmadığını vurgulamışlardır. Bunlar dinin yerinin bu dünya değil ahiret olduğu görüşünde dirler. Dinin toplumda meydana gelen sosyo-ekonomik olaylarla bağlantı kuramayacağı iddiasını da taşırlar. Ayrıca rnkleme de bu kategoriye oluşturan denekler dinin, insan ve toplum üzerindeki ekonomik koşullara yön verdiği gerçeğini de görmezlikten gelirler.

Tablo 27’deki rnkleme de deneklerin, üç farklı faiz eğilimi ölçülmek istenmiştir. Bunlar dini bütün olanlar, dinin yerinin ahiret olduğu iddiasındaki ve bu görüşlerin ortasında yer alıp laik düşünce yapısına sahip deneklerdir. Yukarıda bunlardan faizi dine göre yorumlayanlar ile yalnızca ekonomik bir olgu olarak kabul edenlerin bakış aıllarına değindik. Faizi lik düşünce yapısına göre değerlendiren genelde İktisat fakültesi öğrencileri arasında çıkmıştır. Bunlar toplumda faizden kaınılamayacağı iddiasını taşımaktadırlar. Bundan dolayı bu denekler, faizin dini bir olgu olup olmadığı ile de pek ilgilenmeyip, çıkarlarına göre hareket ederler.

b. Faiz Bir Hak mıdır?

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Sermayenin hakkıdır	Sayı	44	0	44
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	41. 12%	0%	21. 57%
Vade farkının hakkıdır	Sayı	16	2	18
	Sıra%	88. 24%	11. 76%	100%
	Sütun%	14. 02%	2. 06%	8. 33%
Herhangi bir hak değildir	Sayı	42	93	135
	Sıra%	31. 11%	68. 89%	100%
	Sütun%	39. 25%	95. 88%	66. 18%
Başka	Sayı	6	2	8
	Sıra%	75%	25%	100%
	Sütun%	5. 61%	2. 06%	3. 92%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-28

Faiz'in Kimin Hakkı Olduğunun İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Faiz, İktisat fakültesinde ekonomik, İlahiyat fakültesinde ise dini bir olgu olarak ele alınmaktadır. İktisatta klasik faiz teorileri özellikle günümüz bankacılığının faiz anlayışının temelini oluşturan Keynes'in faiz teorisi detaylı bir şekilde öğretilmekle beraber faizin günlük hayattaki işlevi ve görevi üzerinde de durulmaktadır. İlahiyat fakültesinde ise İslam Hukuku derslerinde faize geniş olarak yer verilmekte ve bunun yanı sıra faizin ekonomik hayatın vazgeçilmez bir olgusu olmasından ötürü günümüz toplumunun ekonomik şartlarına uygun olan yeni alternatif düşünce ve görüşlerde anlatılmaktadır.

Tablo 28’de faizi sermayenin ve vade farkının hakkı olarak gören öğrenciler %30 civarındadır. Bu düşüncede olanlar, aldıkları eğitim ve öğretimin tabii bir sonucu olarak İktisat fakültesinde okuyan öğrencilerdir.

Deneklerin %66’sı faizi herhangi bir hak olarak kabul etmemişlerdir. Bu oranın büyük bir kısmını aldıkları dini eğitimin bir sonucu olarak İlahiyat fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Yine İktisat öğrencilerinden %30’a yakını da faizi herhangi bir hak olarak görmemişlerdir. Bu görüşte olan deneklerin duygu, davranış ve düşüncelerinde, gördükleri eğitim ve öğretimin etkisi olduğu gibi bunun yanısıra inancının gereğini de yapması önemli bir etkidir.

c. Fert ve Banka Açısından Faizin Değerlendirilmesi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	Sayı	2	2	4
	Sıra%	50%	50%	100%
	Sütun%	1. 85%	2. 06%	1. 95%
Katılıyorum	Sayı	8	2	10
	Sıra%	80%	20%	100%
	Sütun%	7. 41%	2. 06%	4. 88%
Katılmıyorum	Sayı	47	27	74
	Sıra%	63. 51%	36. 49%	100%
	Sütun%	43. 52%	27. 84%	36. 1%
Kesinlikle katılmıyorum	Sayı	51	66	117
	Sıra	43. 59%	56. 41%	100%
	Sütun%	47. 22%	68. 04%	57. 07%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-29

Faiz Ancak Fertler Arasında Olur. Bu Nedenle Bankalar ve Kurumların Verdikleri Faiz Olmaz. 'Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Faiz hem dini hem de iktisadi yönü olan bir olgudur. Din ve ekonomi toplumu ayakta tutan iki temel öge olmasından ötürü faizi toplum açısından etkisiz bir olgu olarak düşünemeyiz. Faiz, yalnızca tefecilerin alıp verdiği ekonomik bir bulgu değil aynı zamanda insanların ekonomik ve ticari hayatlarında önemli bir yeri olan sermaye, banka, para, kredi gibi işlemlerini yönlendiren, yardımcı olan günlük ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır.

Örnekleme katılan İktisat ve İlahiyat öğrencilerinin %93'ü de faiz olgusunun, bireyin toplumsal ve ekonomik hayatının vazgeçilmez unsuru olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuşlardır.

9. Banka İle Olan İlişkiler

a. Banka Kartı İle İşlem Görme

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Banka kartım yok	Sayı	35	17	52
	Sıra%	67. 31%	32. 69%	100%
	Sütun%	32. 41%	17. 53%	25. 37%
Bankamatik	Sayı	52	79	131
	Sıra%	39. 69%	60. 31%	100%
	Sütun%	48. 15%	81. 44%	63. 9%
Banka kredi kârtı	Sayı	19	1	20
	Sıra%	95%	5%	100%
	Sütun%	17. 59%	1. 03%	9. 76%
Başka	Sayı	2	0	2
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	1. 85%	0%	0. 98%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-30

Banka Kartlarına Sahip Olma Durumuna Göre İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Karşılaştırılması

Tablo 30'daki örneklemede deneklerin banka kartlarına sahip olup olmamalarına göre faizle ilişkileri ölçülmek istenmiştir. Günümüzde insanın para ile olan ilişkilerinden dolayı banka kartına ihtiyaç duymaktadır. Tablo 30'da gösterilen banka kartı, bankamatik ve kredi kartı bulunan kişiler, direkt değilse bile dolaylı olarak faizle ilişkileri vardır.

Deneklerin %25'inde günlük ekonomik hayatta büyük kolaylıklar sağlayan bir sistem olan banka kartı yoktur. Deneklerde bu oranda banka kartı bulunmaması öğrenci olmaları nedeniyledir. Gelecekte denekler ister istemez günlük ekonomik hayatın gereği olarak bir banka kartına sahip olacaklardır.

Öğrencilerin %63'ünde bankamatik vardır. Bireyler bankamatik sayesinde günün 24 saati, haftanın 7 günü gişelere başvurmadan hesaplarından otomatik olarak para çekebilmektedirler. Bunun yanı sıra deneklerin %9'u kredi kartı kullanmaktadır. Örnekleme göre kredi kartı kullanımı İktisat fakültesi öğrencileri arasında daha yaygındır.

Kredi kartı ile banka kartı veya bankamatiği karıştırmamak gerekir. Kredi kartını kullanan bir kimse, para yatırmadığı halde belirli bir meblağa kadar para çekebildiği gibi para yerine de kullanmaktadır. Bu kart kullanımına göre faizle bağlantısı vardır. Banka kartı veya bankamatiğe sahip olanlar ise belirli bir miktara kadar (karşılığı miktarınca) para çekebilmektedirler. Eğer bu kartlar vadesiz mevduat hesap dışında kullanılırsa faizle ilişkileri olur.

Sonuçta öğrencilerin çoğunluğu yalnızca bankamatik kullandıkları için şu anda pratikte faizle ilgilerinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Deneklerden çoğunluğunu İktisat öğrencilerinin oluşturduğu %10'a yakın bir kısım ise kredi kartı kullanmalarından ötürü faiz olgusu ile pratikte de içiçedir.

b. Bankaya Gitme Sebebi

SEÇENEKLER ^x		İktisat	İlahiyat	Toplam
Para çekmek için	Sayı	73	81	154
	Sıra%	47. 4%	52. 6%	100%
	Sütun%	67. 59%	83. 51%	75. 12%
Faize para yatırmak veya almak için	Sayı	6	0	6
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	5. 56%	0%	2. 93%
Bankadaki paramın faizini almak için	Sayı	1	1	2
	Sıra%	50%	50%	100%
	Sütun%	0. 93%	1. 03%	0. 98%
Başka	Sayı	28	15	43
	Sıra%	65. 12%	34. 88%	100%
	Sütun%	25. 93%	15. 46%	20. 98%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-31

Bankaya Gidiş Amacının, İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

^x Tablo31’de deneklerin,bankaya gidiş sebeplerinin sayısal dağılımı verilmiştir.Bilgi toplama formunda deneklerin bankaya gidiş sebebi olarak gösterilen “faize para yatırmak için ”ve “faizle para almak için”seçenekleri Tablo 31’de ortak olarak değerlendirilmiştir.

Günümüz iktisadi ve ticari hayat içinde çok önemli bir yeri olan banka; sermaye, para ve kredi üzerine her çeşit işlemleri yapan, düzenleyen, özel ve tüzel kişilerin, devletin ve işletmelerin bu alandaki her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışan bir iktisadi kuruluştur.

Bankaların iktisadi hayat içerisindeki en önemli fonksiyonu; paralarını biriktirmek için mevduat²⁴⁰ yapanlarla, paraya ihtiyacı olan firma ve işletmeler arasında aracı olmaktır.²⁴¹ Bu işlemlerden bankanın kârı, borç aldığı paralarla ödediği mevduat faizi ile borç verdiği paralardan aldığı kredi faiz arasındaki farktan oluşan paradır.

Ayrıca bankanın bu işlemler dışında yaptıkları birtakım hizmetleri vardır. Havale, sigorta işleri, menkul kıymetler alım-satım gibi bankanın faaliyet sahasını genişleten ve yeni müşteriler kazandıran faaliyetlerdir.²⁴²

Örnekteki deneklerin %75'i yukarıda belirttiğimiz bankanın en büyük fonksiyonu olan faiz alıp vermek için değil, herhangi bir sebepten ötürü para çekmek için bankaya gitmektedir. Bir önceki tabloda da (Tablo 30) ortaya çıktığı gibi deneklerin öğrenci olmalarından dolayı büyük çoğunluğunun faizle pratikte bir bağlantısı yoktur. Deneklerden yalnızca %4'e yakını bankanın birinci fonksiyonu olan faizle ilişkisi vardır. Ayrıca 43 denekte bankanın faiz dışındaki diğer fonksiyonlarından ötürü bankaya gitmektedir.

---

²⁴⁰ Mevduat: İstenildiği anda veya belirli bir süre sonunda geri alabilmek üzere bankaya yatırılan para.

²⁴¹ Kocaimamoğlu, S., "Banka".

²⁴² Kocaimamoğlu, S., "Banka".

c. Zorunlu Durum Karşısında Bankadan Kredi Alma

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle alırım	Sayı	23	3	26
	Sıra%	88. 46%	11. 54%	100%
	Sütun%	21. 3%	3. 09%	12. 68%
Kesinlikle almam	Sayı	24	67	91
	Sıra%	26. 37%	73. 63%	100%
	Sütun%	22. 22%	69. 07%	44. 39%
Düşünürüm	Sayı	61	27	88
	Sıra%	69. 32%	30. 68%	100%
	Sütun%	56. 48%	27. 84%	42. 93%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-32

Herhangi Bir Durumda Faizle Kredi Alma Durumunda Kaldıklarında İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Tutumlarının Karşılaştırılması

Tablo 32’de deneklere faizle kredi alma durumunda kalmaları halinde nasıl bir tavır takınacaklarını ortaya çıkarmak suretiyle bireylerin dini ve iktisadi yönleri arasındaki ilişki ölçülmek istenmiştir.

Faizli krediyi hiç düşünmedin alabilecek olan bir kimse için dinin yeri dünya değil ahirettir. Bunlara göre din, hiçbir şekilde insanın sosyo-ekonomik hayatına kârışma hakkına sahip değildir. Hiç düşünmeden faizle kredi alan bir kimse iktisadi açıdan krediyi de akıllı bir biçimde kullanıp kâr yapma yollarını arar. Tablo 32’deki örnekleme bu görüşe yakın olanların çoğu İktisat fakültesinde okuyan öğrenciler olduğu görülmektedir.

Dini ve ekonomik açıdan faizle kredi almayı düşünmeyenlerin çoğu %73 ile İlahiyat fakültesinde okuyan öğrencilerdir. Bu kategorideki denekler dini açıdan faizle kredi almamalarının sebebi İslam dininin faizi kesin olarak yasaklamasını delil olarak gösterirler. Ayrıca bu kategorinin içinde yalnızca dini açıdan değil iktisadi yönden de faizle kredi almayı kabul etmeyenler olabilir. Bunlar iktisadi açıdan hiçbir şekilde ticari riski göze alamayan kişilerdir.

Herhangi bir şekilde faizle kredi alma durumunda kalıpta düşünen deneklerin hem dini hem de iktisadi düşüncelerinde bir kâarsızlık olduğu varsayılabilir. Bu denekler dini açıdan faizin kesin bir şekilde İslam tarafından yasaklandığını bildikleri halde uyup uymama konusunda kararsızlık gösterirler. Ayrıca bunlar iktisadi açıdan almayı düşündükleri faizle krediden iyi bir şekilde yararlanıp yararlanamayacaklarını da hesaplayamazlar. Deneklerden İktisat fakültesinde okuyanların %56'sının tercihi bu seçenek olmuştur.

10. Kapitali Değerlendirme Yerleri

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Vadeli faizle bankaya yatırımlarım	Sayı	27	0	27
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	25%	0%	13. 17%
Borsadan hisse senedi alır ve repo yaparım	Sayı	32	4	36
	Sıra%	88. 89%	11. 11%	100%
	Sütun%	29. 63%	4. 12%	17. 56%
Faize bulaşmadan ticaret yaparım	Sayı	14	41	55
	Sıra%	25. 45%	74. 55%	100%
	Sütun%	12. 96%	42. 27%	26. 83%
Faiz yerine kâr payı veren faizsiz banka veya finans kurumlarına yatırımlarım	Sayı	15	49	64
	Sıra%	23. 44%	76. 56%	100%
	Sütun%	13. 89%	50. 52%	31. 22%
Faizli veya faizsiz her türlü imkanı kullanarak ticaret yaparım	Sayı	12	0	12
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	11. 11%	0%	5. 85%
Başka	Sayı	8	3	11
	Sıra%	72. 73%	27. 27%	100%
	Sütun%	7. 41%	3. 09%	5. 37%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-33

Yeterli Paraları Olduklarında İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Nasıl Değerlendireceklerinin Karşılaştırılması

Bu örnekte bireylerin ellerinde yeterli miktarda para bulunduğunda bunu nasıl değerlendireceklerini ve bireyin bu tercihinde inancının gereği olan emir ve yasakların etkisi bulunup bulunmadığı tespit edilmek istenmiştir. Tablo 33 teki

örnekleme bulunan seçeneklere sırasıyla tek tek ele aldığımızda deneklerin tercihlerinden şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Deneklerden 27 İktisat öğrencisi paralarını vadeli faizle bankaya yatırmak suretiyle değerlendirebileceklerini belirtmişlerdir. Anket sorusunun bu seçeneğini deneklerden hiçbir İlahiyat öğrencisi tercih etmemiştir. Faizin Türkiye’de iyi bir getiri sağlamasına rağmen İslam dinince yasak olması ilahiyat öğrencilerinin paralarını vadeli faizle değerlendirmelerini engelleyen bir unsurdur.

Günümüzde uygulanan ekonomik sistem içinde önemli iki öge olan borsa ve repoyu, gördükleri öğretimin bir sonucu olarak İktisat öğrencileri bu iki kavramın gelir ve giderini çok iyi bilmektedirler. Bundan dolayı iktisatçılar bu sistem içinde paranın en iyi bir şekilde değerlendirebilecek yer olarak borsa ve repoyu görmüşleridir.

Türkiye’de uygulanmakta olan serbest piyasa ekonomisinde paralarını faize bulaşmadan ticaretle değerlendirebileceklerini iddia edenlerin oranı %26 civarındadır. Bunların sayısal çoğunluğunu da 41 kişi ile İlahiyat öğrencileri oluşturmaktadır. Türkiye’de bu düşüncüyü hayatiyete geçirmek yok denecek kadar imkansızdır. Çünkü günlük hayattaki en basit iktisadi bir olayda bile kişi, banka, faiz veya kredi olgularından biri ile ilişki kurmak zorunda kalmaktadır.

İslam dininin getirmiş olduğu faiz yasağına uyup hem de elinde bulunan parayı kendi kullanamayıp herhangi bir kurumda değerlendirmek isteyenlerin oranı bu örnekleme deneklerin en çok tercih ettikleri seçenek olmuştur. Bu seçeneği tercih edenler İlahiyatta %49, İktisatta ise %15 civarındadır. Bu rakamlar bize faizsiz banka veya finans kurumlarının Müslüman toplumlar için ne kadar önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir.

Yalnızca kendi çıkarını düşünen, parasını da faizli veya faizsiz ticaret ayırımı yapmadan değerlendiren denekler örnekleme %5 gibi küçük bir oran tutmaktadır. Bunlar paralarını en iyi şekilde değerlendirmeye bakârlar. Kendilerini maddi açıdan zarara uğratacak hiçbir dini ve ekonomik düşünceye değer vermezler.

Sonuç olarak bu örneklem bize İlahiyatçıların paralarını değerlendirirken benimsedikleri dinin emir ve yasaklarına bağlı kaldıklarını göstermiştir. Bunun yanında iktisatçılar ise parayı en iyi şekilde değerlendirirken benimsedikleri din olan

İslam'ın iktisadi yönden getirdiği kurallara fazla bağlı kalmadan ekonomik çıkârlarına uygun gelen her türlü ticari imkânı kullanabileceklerini belirtmişlerdir.

11. Din ve Siyaset İlişkisi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Her zaman	Sayı	9	53	62
	Sıra%	14. 52%	85. 48%	100%
	Sütun%	8. 33%	54. 64%	30. 24%
Çoğu zaman	Sayı	14	26	40
	Sıra%	35%	65%	100%
	Sütun%	12. 96%	26. 8%	19. 51%
Ara sıra	Sayı	20	8	28
	Sıra%	71. 43%	28. 57%	100%
	Sütun%	18. 52%	8. 25%	13. 66%
Hiçbir zaman	Sayı	65	10	75
	Sıra%	86. 67%	13. 33%	100%
	Sütun%	60. 19%	10. 31%	36. 59%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-34

İktisat ve İlahiyat Öğrencilerinin Seçimlerde Oy Verirken,Siyasi Partinin Faizle İlgili Tutumunu Gözönünde Bulundurup Bulundurmadıklarının Karşılaştırılması

Ülkemizde din söz konusu olduğu zaman din-devlet veya din-politika ilişkileri her zaman gündeme gelmiştir. Türkiye’de ekonomi politika ile doğru orantılı bir şekilde yürüdüğünden ekonomik bir olgu olan faizle oy arasındaki ilişkinin tespit edilmesi gerekmektedir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra Türkiye’de din ile ekonomi arasında siyasi partilerin programlarına göre bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Din ile toplumdaki kurumlar arasında bir ilişkinin kurulmasının sebebi ülkemizin nüfusunun %99’unun Müslüman olmasındandır.

Din ve siyaset ilişkisi toplumun olaylara bakış açısını ortaya koyar. Bu ilişkiyi de siyasi partiler sağlar. Siyasi partiler, oy veren kişinin düşünce yapısını yansıtan kurumlardır. Tablo 34’te deneklerin, oy verdikleri siyasi partilerin ekonomik programlarında bulunan faizle ilişkisi ölçülmek istenmiştir.

Bu örnekleme anketin diğer tutum sorularında olduğu gibi genelde iki farklı düşünce ortaya çıkmıştır. İlahiyat öğrencileri din ile günlük hayatın her kademesinde ilişki kurduğu gibi seçim de oy tercihini yaparken bu davranışını sürdürmüştür. Bu sonuç bize kitlelerin siyasi davranışlarını etkileyen faktörler arasında dinin de etkin bir unsur olduğu gerçeğini göstermiştir. İktisat fakültesi öğrencilerinin çoğunluğunun dinin devlet, siyasi parti ve ekonomi gibi kurumlarla ilişki kurmasını pek önemsemediği ortaya çıkmıştır.

12. Madde ve Mutluluk İlişkisi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	Sayı	45	65	110
	Sıra%	40. 91%	59. 09%	100%
	Sütun%	41. 67%	67. 01%	53. 66%
Katılıyorum	Sayı	54	23	77
	Sıra%	70. 13%	29. 87%	100%
	Sütun%	50%	23. 71%	37. 56%
Katılmıyorum	Sayı	24	5	9
	Sıra%	44. 44%	55. 56%	100%
	Sütun%	3. 7%	5. 15%	4. 39%
Kesinlikle katılmıyorum	Sayı	5	4	9
	Sıra%	55. 56%	44. 44%	100%
	Sütun%	4. 63%	4. 12%	4. 39%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-35

“Gerçekliğin Sırf Maddi Sınırlar İçinde Aranması İnsan İçin Yeterli Mutluluğu Sağlamaz”Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Yukarıdaki Tablo 35’teki örneklemede deneklerin birkaçı hariç, dinlerinin İslam ve din duygusunun insanın doğuştan gelen bir özelliği olmasından ötürü, anket bildirim formunun bu sorusunda genelde mutluluğu yakalarken maddi imkânların yetersiz kaldığını vurgulamışlardır. Ve bireyin mutluluğa ulaşabilmesi

için manevi değerlerin en büyük etken olduğu gerçeğini de bir defa daha vurgulamışlardır.

Tablo 12’de deneklere yönelttiğimiz “herhangi bir durumda faizle kredi alma durumunda kalsanız nasıl davranırsınız” şeklindeki soruya %55’i faizle kredi alabileceklerini veya düşüneceklerini söylemiştir. İslamiyet’te faiz yasağı kesin olmasına rağmen maddi menfaat karşısında manevi değerlerin bir kenara bırakılabilmesi söz konusu olabilmektedir. Ya da o değerleri görmezlikten gelme durumu ortaya çıkabilmektedir. O zaman bireyin maddi menfaat karşısında farklı davranışlar sergilemesi, insan hayatına yön vermesi bakımından maddiyatın da, önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

13. Din ve Kalkınma

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	Sayı	3	2	51
	Sıra%	60%	40%	100%
	Sütun%	2. 8%	2. 06%	2. 45%
Katılıyorum	Sayı	11	1	12
	Sıra%	91. 67%	8. 3%	100%
	Sütun%	10. 28%	1. 03%	5. 88%
Katılmıyorum	Sayı	42	8	50
	Sıra%	84%	16%	100%
	Sütun%	39. 25%	8. 25%	24. 51%
Kesinlikle katılmıyorum	Sayı	52	86	138
	Sıra%	37. 23%	62. 77%	100%
	Sütun%	47. 66%	88. 68%	67. 16%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-36

‘Din, Kalkınma ve Gelişmeye Engel Sosyal Bir Olgudur.’ Görüşünün
İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Din duygusu ve din, sürekli olarak en yüksek ve seçkin ideallerin kaynağı ve evrensel arayışların hareket noktası olagelmıştır. İnsanın zeka ve ruhunun mükemmel hale gelmesini oluşturan başlangıçtan beri dindir.

Din, özellikle bizim ülkemizde Batılılaşmanın başladığı tarih olan 1830'lu yıllardan beri kalkınma ve gelişmeyi engelleyen bir sosyal olgu olarak kabul edilmektedir. Ancak anketi gerçekleştirdiğimiz İktisat ve İlahiyat öğrencilerinin düşünceleri geçmişten günümüze kadar gelen ve hala devam ettirilen bu düşüncüyü benimsemedikleri ortaya çıkmıştır. (Bak. Tablo 26)

Tablo 36'daki örnekleme denekler, dinin toplum açısından vazgeçilemez bir olgu, kalkınma ve gelişmeyi sağlayan bir güç kabul ettikleri halde dinin eylem yönünde ise aynı hassasiyeti gösterememektedirler. Mesela deneklerin, İslam dinine göre yasak olan faiz karşısında aynı birlikteliği ve kararlılığı sağlayamadıklarını bize Tablo 27 göstermektedir.

14. Din ve Sosyal Bütünleşme İlişkisi

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	Sayı	32	73	105
	Sıra%	30. 48%	69. 52%	100%
	Sütun%	29. 91%	75. 26%	51. 47%
Katılıyorum	Sayı	55	22	77
	Sıra%	71. 05%	28. 95%	100%
	Sütun%	50. 47%	22. 68%	37. 25%
Katılmıyorum	Sayı	20	1	21
	Sıra%	95. 42%	4. 76%	100%
	Sütun%	18. 69%	1. 03%	10. 29%
Kesinlikle katılmıyorum	Sayı	1	1	2
	Sıra%	50%	50%	100%
	Sütun%	0. 93%	1. 03%	0. 98%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-37

'Din Sosyal Bütünleşmeyi Sağlayan Temel Sosyal Bir Kurumdur.' Güşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Göre Karşılaştırılması

Tanrının insanlar arasında dil, din, ırk ayrımı gözetmediği evrensel bir kural olarak bilinir. İnsanoğlu eski çağlardan beri ayrı dinlere mensup olmakla beraber aynı çatı altında düzenli bir şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna kendi tarihimizden Osmanlı imparatorluğunu örnek olarak verebiliriz. Şu da bir gerçektir ki aynı dine mensup olanların bir arada daha uyumlu ve bütünlük içinde yaşadıklarını göz ardı edemeyiz. Deneklerin %88 (Tablo 37)'e de dini, sosyal bütünleşmeyi sağlayan temel sosyal bir kurum olarak kabul ettiklerini görüyoruz. Diğer yandan denekler faizin topluma verdiği tahribatı da tam olarak görememesinin delili anketin birinci bölümündeki sorulara verdikleri cevaplardır (Tablo 32). Bize göre faizin günün şartlarına göre ilahiyatçı tarafından yeniden yapılanması ve yorumlanması gerekmektedir. Çünkü insanların inancı ile eylemi arasındaki bu büyük farkın ortadan kalkması sağlanmalıdır. Ancak din, o zaman ekonomik açıdan insanlar arasında sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir kurum olur.

15. Din ve Laiklik

SEÇENEKLER		İktisat	İlahiyat	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	Sayı	27	0	27
	Sıra%	100%	0%	100%
	Sütun%	25%	0%	13. 17%
Katılıyorum	Sayı	25	3	28
	Sıra%	89. 29%	10. 71%	100%
	Sütun%	23. 15%	3. 09%	13. 66%
Katılmıyorum	Sayı	37	10	47
	Sıra%	78. 72%	21. 28%	100%
	Sütun%	34. 26%	10. 31%	22. 93%
Kesinlikle katılmıyorum	Sayı	19	84	103
	Sıra%	18. 45%	81. 55%	100%
	Sütun%	17. 59%	86. 6%	50. 24%
TOPLAM	Sayı	108	97	205
	Sıra%	52. 68%	47. 32%	100%
	Sütun%	100%	100%	100%

Tablo-38

'Din, Dünya İşlerine Karıştırılmamalıdır. 'Görüşünün İktisat ve İlahiyat Öğrencilerine Karşılaştırılması

Anketin ikinci bölümünün bu son sorusunda İktisat ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin düşünce yapılarındaki farklılık Tablo 18'de çok net bir biçimde görülmektedir. İktisat öğrencilerinin yarısı dinin yerinin dünya değil ahiret olduğunu belirtirken, İlahiyat öğrencileri ise dinin hem bu dünya, hem de ahiret için gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Burada, iktisatçının, ekonomik olguları yorumlarken insanın yapısının bir özelliği olan din gerçeğini göz ardı etmemesi, İlahiyatçının da sosyo-ekonomik olayları değerlendirirken dinin özüne zarar vermeyecek şekilde gerekli yapılanma ve düzenlemeyi yapması, toplumsal refah ve bütünlük açısından önemlilik arz etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden oluşan bir örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma bir alan araştırması mahiyetindedir.

Ülkemizde yaklaşık 15 milyon genç, çeşitli öğretim kurumlarında öğrenim görmektedir. Ülkenin geleceği bu okuyan gençlerin yetişme durumlarına bağlıdır. Her toplum da gençlerinin yetiştirilmesi için zamanın ihtiyaç ve şartlarına göre gereken tedbirleri almak durumundadır. İşte bizde bu çalışmamızı insan hayatının bir yön ve gayesinin arandığı şahsiyet özelliklerinin kazanıldığı, ferdin daha bağımsız ve sorumlu bir kimse olarak hareket etmeğe başladığı gençlik döneminde üniversitede öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirdik.

Alınan eğitimin içeriği ve düzeyi ile kişinin zihniyet yapısı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ele aldığımız faiz olgusunu araştırmayı gerçekleştirdiğimiz iki farklı yüksek öğretim kurumundaki öğrenciler üzerinde, alınan eğitim ile zihniyet dünyası arasında anlamlı bir ilişkinin varolduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuçlar bize eğitimin üstlendiği başlıca görevlerden olan davranış oluşturma, davranış geliştirme ve değiştirmenin bu denekler üzerinde de aynı işlevi gösterdiğinin ispatıdır.

Ayrıca bu araştırmada ele alınan temel konu faize, kişilerin bakış açısında dinin önemli bir etki yaptığını söyleyebiliriz. Bu da üniversite gençliğinin eğitim ve öğretiminde dini duygu ve düşüncenin önemli bir etken olduğunun göstergesidir. Çünkü kişilere yeni bakış açıları ve değerlere açılma imkânı veren eğitim ve öğretim, onların dini konularda daha akılcı düşünmeye ittiği gibi bazen şüphe duymaya ve bunlara bağlı olarak da ilgisiz kalmağa itmektedir.

Araştırma bulgularından elde edilen en önemli sonuçlardan biri de dinin geniş kitleler tarafından hala kabul gören bir olgu olmasıdır. Bunun sebebi insanın yaratılış özelliğidir. Çünkü din, insanın yaratılışında olan bir duygudur. Bundan dolayı denekler farklı eğitim ve öğretim görseler de aralarında dini inanç yönünden bir benzerlik olduğunu ve deneklerin %98'inin dininin İslam olması aralarında

inanma açısından bariz bir farklılığın olmadığı bir göstergesidir. Ancak dini yaşama açısından alınan eğitim ve öğretimin, bireyleri yönlendirmesindeki olumlu veya olumsuz etkisi araştırmadan çıkan sonuçlardan biridir. Bu da Bireylerin, araştırmanın temel konusu olan faize bakış açısında ve uygulamasında ortaya çıkmıştır.

Direkt olarak araştırmamızla alakalı olmamakla beraber, ortaöğretimlerde okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin bireylerin geri kalan hayatlarında din hakkındaki her şeyi bu derste öğrendikleri ile kaldıkları ortaya çıkmıştır. Deneklerin büyük bir çoğunluğu dini, devletin okullarında bu dersten öğrenmişlerdir. Ortaya çıkan bu sonuç, din eğitiminin resmi müesseselerde sürdürülmesi halinde dinin gençlerde daha rasyonel ve bilimsel bir yapı kazandıracağını göstermiştir.

Ortaya çıkan bir netice de denekler İslam dinini geri kalmışlığın bir sebebi olarak görmemeleridir. Böylece ülkemizde Tanzimat'tan beri geri kalmışlığın nedeni ve çağdaşlığı engelleyici bir olgu olarak sunulan İslam dini, ülkenin geleceği olan üniversite gençliği tarafından kabul edilemez bir görüş olduğunu belirtmişlerdir.

Deneklerin yarısı faizi ekonomik olduğu kadar dini bir olgu olduğunu vurgulamışlardır. Böylece dini anlayışların, toplumların ekonomik davranışlarının nedenlerinden biri olduğu da ispatlanmıştır. Ayrıca dinin, kişilerin faiz anlayışlarını etkileyip değiştirmesi örneklemelerden çıkan bir sonuç olarak tesbit edilmiştir.

Araştırmadan çıkan diğer önemli bir sonuçta faiz olgusunun, yaşanan toplumsal ve ekonomik hayatta bireyin vazgeçemeyeceği bir unsur olduğu görülmüştür. Çünkü toplumda bireyler dolaylı veya dolaysız olarak faizin içindedirler. Bankamatikler, kredi kartları bireyin günlük hayatta yararını gördüğü ve vazgeçemeyeceği şeylerdir. İşte bu kartları kullanan birey ister istemez banka ve faiz gerçeğinden kaçamamaktadır.

Araştırma bulgularından elde edilen bir sonuçta gelişmiş ülkelerde pek görülmeyen din-siyaset ve din ekonomi ilişkilerinin bizim toplumdaki sosyal yapıyı etkilediği ortaya çıkmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra dindar kesimin belli bir sermayeye ulaşmasıyla din-ekonomi-siyaset ilişkileri daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bu sermaye sahipleri özellikle Anadolu'da şirketleşmiş veya holdingleşmişlerdir. Günümüz ekonomik hayatın ayrılmaz ve vazgeçilmez unsuru

olan bankanın işlevini görebilecek finans kurumları ve faizsiz bankalar kurmuşlardır. Böylece bu grup Türk ekonomisi ve siyasetinde belli bir güç olmuşlardır. Bu gelişmeler son çeyrek asırdır diğer İslam ülkelerinde görülen faiz kavramının İslam'ın özüne bağlı kalarak günün ekonomik şartlarına uygun hale getirilmesinin ülkemizdeki görülen yansımından başka bir şey değildir. Böylece bizim toplumumuzda da faizsiz sistem günlük ekonomik hayattaki yerini almıştır.

Sonuç olarak araştırmamızda faize bağlı kalarak ele aldığımız din olgusu ülkemizde farklı boyutlarda ve farklı değişkenlere göre birtakım değişiklikler göstermesine rağmen hala önemini korumakta ve ferdi seviyede şahsiyeti şekillendirmede, etkin bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Yapmış olduğumuz bu çalışmayı Türkiye'deki diğer üniversitelerde okuyan öğrencilere genellemenin yanlış olabileceğini belirtmemiz gerekir. Çünkü üniversite öğrencilerinin tamamını içine alacak yorum ve değerlendirmelerin yapılabilmesi için araştırmanın daha geniş kapsamlı yapılması gerekir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Ahmet “Siyasal İslam Üzerine”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 17, Sayı 116, Ankara ,1997.

AKDİŞ, Muhammed, Faiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye, Yimder Yayıncılık, Ankara ,1995.

AKGÜNDÜZ,Ahmet, İslam Hukukunda ve Tatbikatında Vakıf Müessesesi,Türk Tarih Kurumu Yayınları,Ankara,1988.

ARİSTO, Politika I-III, Çev: Niyazi Berkes, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara ,1944.

ARSLANTÜRK, Zeki, Kutsal’ın Dönüşü, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.

ARVASI, S. Ahmed, Türk-İslam Ülküsü-2, Burak Yayınevi, İstanbul, 1988.

AYHAN, Halis, Temel ve Ortaöğretimde Din Eğitimi, İmam-Hatip Liselerinin 40. Yıl Münasebetiyle tartışmalı İlmi Toplantı: Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İslam Medeniyet Vakfı Yayınları, İstanbul ,1993.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, Sosyoloji, İstanbul ,1939.

BAYINDIR, Abdülaziz, Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987.

BAYINDIR, Abdülaziz, İslam’da Faiz Mefhumu ve Unsurları, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: Para, Faiz ve İslam İSAV Yayınları, İstanbul ,1992.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul ,1995.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ, Meydan Yayınevi, Cilt 4, İstanbul ,1978.

ÇAĞATAY,Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba- Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, Vakıflar Dergisi,Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,Sayı 9, Ankara,1971.

ÇAKAN,İ. Lütfi,”Faizin Tozu”, Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul,1989.

DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul ,1993.

DÖNDÜREN, Hamdi,”Faizsiz ve Daha Sağlıklı Bir Ekonomi”,Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul,1989.

DÖNDÜREN,Hamdi,”İslâm’da Para, Kredi,Faiz ve Enflasyon İlişkileri”,İlmi Toplantılar Dizisi:Para,Faiz ve İslam, İSAV Yayınları,İstanbul,1992.

ERĞİN, Feridun, Para ve Faiz teorileri, Beta Basım / Yayım Dağıtım, İstanbul ,1983.

ERGUN, Doğan, 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yayınevi, İstanbul ,1990.

ERKAL, Mustafa E. , Sosyoloji (Toplumbilim), Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ERKAL, Mustafa E. , Bölge Açısından Az Gelişmişlik (101 Soru - 101 Cevap), Der Yayınları, İstanbul ,1990.

ERKAL, Mustafa E. , İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul ,1994.

ERÖZ, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul ,1982.

ERSOY, Arif, İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, Abam Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları No: 6, İzmir ,1990.

EVREN, Mahmut Tefik, Faiz Hukuku, İstanbul ,1987.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, Karl Marx ve Sistemi, Ötüken Yayınları, İstanbul ,1981.

FREYER, Hans, Din Sosyolojisi, Çev: Turgut Kalpsüz, Ankara ,1964.

GENEL EKONOMİ ANSİKLOPEDİSİ, Cilt I ve II, Milliyet Yayınları, İstanbul ,1988.

GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1990.

GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri ,1996.

GÜRSES, Yusuf, Faizsiz Bankalar ve Maliyetler, Zaman Gazetesi, 10 Aralık 1996.

INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA of The Social Sciences, Cilt 7, New York ,1979.

İBN HİŞAM, es-Siretü'n-Nebeviyye Çev: Hasan Ege, Cilt 1, Kahraman Yayınları, İstanbul ,1985.

İKTİSAT ve TİCARET ANSİKLOPEDİ, Cilt 4, İstanbul ,1949.

KARAGÜLLE, Süleyman, Faiz, Abam Akevler Bilimsel Araştırma Merkezi, Basılmamış Teksir Çalışması, İzmir ,1991.

KARAGÜLLE, Süleyman, Alternatif Faizsiz Banka, İz Yayıncılık, İstanbul ,1993.

KARAMAN, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, Cilt 2, Nesil Yayınları, İstanbul ,1991.

KARAMAN, Hayrettin, İslam Işığında Günün Meseleleri, Cilt 1 ve Cilt 3, Nesil Yayınları, İstanbul ,1996.

KARAMAN, Hayrettin, "Kapitalist Ekonomi Tek Alternatif Değil", Altınoluk Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1989.

KAZGAN, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul ,1984.

KİTAB-I MUKADDES, Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul ,1972.

KOCAİMAMOĞLU, Sururi, “Faiz”, Bankacılık Ansiklopedisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara ,1983.

KOŞTAŞ, Münir, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara ,1995.

KÖMÜRCÜ, Güler, “Faiz Milattan Öncede Vardı” Akşam Gazetesi, 23 Ekim 1996.

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, Sosyoloji Tarihi, İstanbul ,1974.

KUR’AN-I KERİM ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara ,1983.

KURAN, Timur, “İslami İktisat ve İslami Alt-Ekonomi,” Türkiye Günlüğü, Sayı: 39, Ankara ,1996.

MÜSLİM, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Trc. Ahmet Davudoğlu, Cilt 7,Müsakat,81,Sönmez Yayınları,İstanbul,1970

OĞUZ, Orhan, Genel İktisat Teorisi Dersleri, İ. T. İ. A. Yayınları, No: 119/121, Eskişehir, 1978.

OĞUZ, Şeref, “Hem İbadet Hem Ticaret”, Milliyet Gazetesi 10 Mart 1997.

ÖZEL, Mustafa, Devlet ve Ekonomi, İz Yayıncılık, İstanbul ,1995.

ÖZGÜVEN, Ali, İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

ÖZSOY, İsmail, “Faiz” , İslâm Ansiklopedisi,Diyanet Vakfı Yayınları,Cilt 12, İstanbul, 1995.

ÖZSOY, İsmail, Faiz ve Problemleri, Nil Yayınları, İzmir ,1993.

ÖZSOY, İsmail, Türkiye’de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı, Timaş Yayınları, İstanbul ,1987.

ÖZSOY, İsmail, “Kredi Faizi: Kur’ana Göre Bir Değerlendirme”
İslami Sosyal Bilimler Dergisi 2:3, İstanbul 1994.

ÖZTÜRK, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf
Müessesesi, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1995.

PAYA, M. Merih, Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi,
İstanbul, 1994.

QURESHI, Anwar Iqbal, Faiz Nazariyesi ve İslam, Çev: Salih Tuğ,
İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966.

SAİD, Abdullah, “İslam’daki Riba Yasağının Ahlâki Temelleri”, çev.
Abdullah Yünel, İslami Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, İnkılab
Yayınları, İstanbul, 1995.

SAYI, Ali, “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi” İlimi Toplantılar dizisi:
Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987.

SEZEN, Yümni, İslâm Sosyolojisine Giriş, Turan Kültür Vakfı,
İstanbul, 1994.

SEZEN, Yümni, Sosyoloji Açısından Din, İFAV Yayınları, İstanbul,
1993.

TOKGÖZ, E. , “Faiz Çeşitleri”, Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt 1, Paymaş
Yayınları, İstanbul, 1983.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti
Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1966.

TURAN, Osman, “Selçuklular’da Faizle Para İkrarı Münasebetiyle
Zoraki Bir Tenkit “, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1-2,
Ankara, 1955.

TÜRK Ansiklopedisi Cilt 16, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1968.

ULUDAĞ, Süleyman, İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış,
Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988.

ULUTAN, Burhan, İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat,
İstanbul, 1978.

ÜLGENER, Sabri F. , Zihniyet Aydınlar ve İzmler, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983.

ÜLGENER, Sabri F. , İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul ,1951.

ÜLGENER, Sabri F. , “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürler” İktisat Fakültesi Mecmuası II, İstanbul, 1941.

WEBER, Max,Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu,çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları,İstanbul, 1997.

YENİ Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yayınları, Cilt 17, İstanbul ,1993.

YILDIRIM,Suat,”Faizin Tedricen Haram Kılınması”,Altınoluk Dergisi,Sayı 46, İstanbul, 1989.

ZEME, Hasan ve Muhammet Faruk, Faiz Tarihi ve İslam, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1968.

ZERQÂ, M. Ahmet ve A. Muhammed Abdülaziz en-Necâr, İslam’a Göre Faizsiz Banka Kalkınma ve Sigorta, çev. Hayreddin Karaman, Kalem Yayınları, İstanbul 1976.

ZEYTİNOĞLU, Erol, İktisat Tarihi, Meter Matbaası, İstanbul ,1976.

ZEYTİNOĞLU, Erol, “İslam’da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Para, Faiz ve İslam, İSAV Yayınları, İstanbul, 1992.

EK (ANKET FORMU)

BİLGİ TOPLAMA FORMU

Sevgili Gençler

Elde mevcut araştırmanın amacı faiz olgusunun gençler arasındaki yapısal durumunu tesbit etmektir.

Vereceğiniz cevaplar böyle bir olgunun bilimsel tesbitine yarayacaktır.

Elde edilecek bilgiler kesin olarak özel amaçlar için kullanılmayacaktır. Formda özel kimliğinizi tesbit için herhangi bir sorunun bulunmamasının böyle bir endişeyi gidereceği inancındayım.

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Yunus KURTULUŞ

Adres:

I. Ü. İktisat Fakültesi

Beyazıt-İstanbul

I. BÖLÜM

Lütfen, aşağıdaki seçeneklerden durumunuza en uygun olanı işaretleyiniz veya açık uçlu olanın yanına yazınız.

1. Fakülteniz? . . . . .
. . . . .

2. Sınıfınız?

(. . . . .) Hazırlık (. . . . .) 1 (. . . . .) 2 (. . . . .) 3 (. . . . .)

4 (. . . . .) Beklemeli

3. Cinsiyetiniz?

(. . . . .) Kadın (. . . . .) Erkek

4. Yaşınız?

(. . . . .) 15-17 (. . . . .) 18-21 (. . . . .) 22-25 (. . . . .) 25-30
(. . . . .) 30'dan yukârı

5. Doğum yeriniz? (Bölge olarak)

(. . . . .) Marmara Bölgesi (. . . . .) Kâradeniz Bölgesi
(. . . . .) Doğu Anadolu Bölgesi

(. . . . .) Ege Bölgesi (. . . . .) Akdeniz Bölgesi

(. . . . .) Güneydoğu Anadolu Bölgesi

(. . . . .) İçanadolu Bölgesi (. . . . .) Yurtdışı

6. Doğum yerinizin özelliği?

(. . . . .) Büyükşehir (. . . . .) İlçe (. . . . .) Belde

(. . . . .) Köy (. . . . .) Yurtdışı

7. İlkokulu nerede okudunuz?

(. . . . .) Büyük şehir (. . . . .) İlçe (. . . . .) Köy (. . . . .) Yurtdışı

8. Orta ve Liseyi nerede okudunuz?

(. . . . .) Büyük şehir (. . . . .) İlçe (. . . . .) Köy (. . . . .) Yurtdışı

9. Şu anda nerede kalıyorsunuz?

- (.....) Ailemin yanında (.....) Akraba yanında
(.....) Kiralık evde tek başına
(.....) Kiralık evde arkadaşlarla (.....) Cemaat evinde
(.....) Devlet Yurdunda (.....) Özel Yurtta
(.....) Başka (yazınız).....

10. Bitirdiğiniz lise ?

- (.....) Genel Lise (.....) Anadolu Lisesi
(.....) İmam-Hatip Lisesi
(.....) Diğer (.....) Meslek Lisesi (.....) Yurtdışı
(.....) Özel Lise

11. Annenizin öğrenim durumu?

- (.....) Okur-yazar değil (.....) Okur-yazar
(.....) İlkokul mezunu (.....) Ortaokul mezunu (.....) Lise mezunu
(.....) Üniversite-Yüksekokul mezunu

12. Babanızın öğrenim durumu?

- (.....) Okur-yazar değil (.....) Okur-yazar
(.....) İlkokul mezunu (.....) Ortaokul mezunu (.....) Lise mezunu
(.....) Üniversite-Yüksekokul mezunu

13. Annenizin mesleği?

- (.....) Ev hanımı (.....) Memur (.....) İşçi
(.....) Emekli (.....) Öğretmen
(.....) Çiftçi (.....) Başka yazınız

14. Babanızın mesleği?

- (.....) Serbest meslek (.....) Memur (.....) İşçi
(.....) Emekli
(.....) Öğretmen (.....) Çiftçi (.....) Esnaf-Tüccar
(.....) Başka yazınız. ....

15. Ailenizin gelir durumu?

- (. . . . .) Çok iyi (. . . . .) İyi (. . . . .) Orta (. . . . .) Düşük
(. . . . .) Çok düşük

16. Dininiz? (resmi nüfus kaydına göre)

- (. . . . .) İslam sünni (. . . . .) İslam alevi
(. . . . .) Hristiyan (. . . . .) Musevi
(. . . . .) Başka (yazınız). . . . .

17. Ailenizin dindarlık derecesi?

- (. . . . .) Çok dindar (. . . . .) Oldukça dindar
(. . . . .) Dindar (. . . . .) Dinle az ilgili
(. . . . .) Dinle hiç ilgisi yok

18. Herhangi bir dini cemaat veya gruba (tarikât gibi) mensup musunuz?

- (. . . . .) Evet (. . . . .) Hayır

19. Daha önce din öğrenimi gördünüz mü?

- (. . . . .) İlk, orta ve lisede din bilgisi dersi okudum
(. . . . .) Özel din öğrenimi gördüm (Aile içinde, camide)
(. . . . .) Hem okulda hem de özel din öğrenimi gördüm
(. . . . .) Din öğrenimi görmedim

20. Dinle ilgili en çok beğendiğiniz ve görüşünüzü yansıtan üç yazarın isimlerini yazınız?

1. . . . . 2. . . . .
. . . . . 3. . . . .

21. Aşağıdaki düşüncelerde hangisi dinle ilgili görüşünüzü (inancınızı) en iyi temsil etmektedir?

- (. . . . .) Din Allah tarafından konulmuş bir dünya ve ahiret nizamıdır
(. . . . .) Din gereklidir. Ancak alanı dünya değil ahirettir
(. . . . .) Din insan düşüncesinin ürünüdür. Bilimin gelişmesi ile dine olan ihtiyaç ortadan kalkacaktır.
(. . . . .) Din toplumun afyonudur. Bu nedenle ilerleme ve gelişmeye engeldir.
(. . . . .) Cevapsız

22. Dini emir ve yasaklara uyma dereceniz?

- (. . . . .) Her zaman (. . . . .) Çoğu zaman
(. . . . .) Ara sıra (. . . . .) Hiçbir zaman

23. Dini görevlerinizi ne ölçüde yerine getiriyorsunuz?

- (. . . . .) Düzenli olarak dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum
(. . . . .) Fırsat buldukça dini görevlerimi yerine getiririm
(. . . . .) Dini görevlerimi yerine getirmek isterim ama yapamıyorum
(. . . . .) İnanmadığım için dini hiçbir görev yapmıyorum
(. . . . .) Cevapsız

24. Herhangi bir iş veya görev yaparken neyi ölçü alırsınız?

- (. . . . .) Din bu konuda ne der?
(. . . . .) Bu konuda çıkârım nedir?
(. . . . .) Başkaları ne der?
(. . . . .) Başka(yazınız). . . . .

25. Herhangi bir problemle ilgili bir kârar verme durumunda kaldığınızda ne sıklıkla dini inançlara dayanarak çözüm yolları ararsınız?

- (. . . . .) Her zaman (. . . . .) Çoğu zaman
(. . . . .) Ara sıra (. . . . .) Hiçbir zaman

26. Size göre İslam ülkelerinin geri kalmışlık nedeni?

- (. . . . .) İslam dininin kendisinden kaynaklanmaktadır.
(. . . . .) Müslümanların dini yanlış anlamaları ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır.
(. . . . .) Batıyı taklit etmelerinde kaynaklanmaktadır.
(. . . . .) Başka (yazınız). . . . .

27. Faizle ilgili görüşünüz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

(. . . .) Faiz dinle ilgili bir konu değildir. Çıkârıma göre hareket ederim.

(. . . .) Faiz dinimizce yasaklanmıştır. Almam da vermem de.

(. . . .) Günümüzde faizden kaçmak mümkün değildir. İstese de istemesek de alıp veriyoruz

(. . . .) Başka (lütfen yazınız). . . . .

28. Size göre faiz kimin hakkıdır?

(. . . .) Sermayenin hakkıdır.

(. . . .) Vade farkının hakkıdır.

(. . . .) Herhangi bir hak değildir.

(. . . .) Başka (yazınız). . . . .

29. "Faiz ancak fertler arasında olur bu nedenle bankalar ve kurumların verdikleri faiz olmaz" görüşüne katılıyor musunuz?

( )Kesinlikle katılıyorum ( )Katılıyorum

( )Katılmıyorum ( )Kesinlikle katılmıyorum

30. Aşağıdaki banka kârtlarından hangisine sahipsiniz?

( )Banka kârtım yok ( )Bankamatik ( )Banka kredi kârtı ( )Başka. . . . .

31. Genellikle bankaya ne için gidersiniz?

( )Para çekmek için ( )Faize para yatırmak için ( )Faizle para almak için

( )Bankadaki paramın faizini almak için ( )Başka (yazınız). . . . .

32. Herhangi bir durumda faizle kredi alma durumunda kalsanız?

( )Kesinlikle alırım ( )Kesinlikle almam ( )Düşünürüm

33. Yeterli paranız olsa ne yaparsınız?

( )Vadeli faizle bankaya yatırırım

( )Borsadan hisse senedi alır veya repo yaparım

( )Faize bulaşmadan ticaret yaparım

( )Faiz yerine kâr payı veren faizsiz banka veya finans kurumlarına yatırırım.

Faizli veya faizsiz her türlü imkanları kullanarak ticaret yaparım.

Başka (yazınız). . . . .

34. Seçimlerde siyasi tercihinizi kullanırken oy vereceğiniz siyasi partinin faizle ilgili tutumunu göz önünde bulundurur musunuz?

Her zaman Çoğu zaman Ara sıra Hiç bir zaman

II. BÖLÜM

Lütfen aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı işaretleyiniz.

1. "Gerçekliğin sırf maddi sınırlar içinde aranması insan için yeterli mutluluğu sağlamaz"

Kesinlikle katılıyorum Katılıyorum Katılmıyorum Kesinlikle katılmıyorum

2. "Din kalkınma ve gelişmeye engel sosyal bir olgudur."

Kesinlikle katılıyorum Katılıyorum Katılmıyorum Kesinlikle katılmıyorum

3. "Din sosyal bütünleşmeyi sağlayan temel sosyal bir kurumdur."

Kesinlikle katılıyorum Katılıyorum Katılmıyorum Kesinlikle katılmıyorum

4. "Din dünya işlerine kâştırılmamalıdır."

Kesinlikle katılıyorum Katılıyorum Katılmıyorum Kesinlikle katılmıyorum

Teşekkür ederim.

NOT: ANKET FORMUNDA YER ALMAYAN FAKAT SİZİN İÇİN ÖNEMLİ OLAN GÖRÜŞLERİNİZİ LÜTFEN YAZINIZ.

